Milli Klasikler

TÜRK TARİHİNDEN YAPRAKLAR

Yılmaz Öztuna

MEB YAYINLARI

TÜRK KLASİKLERİ

MİLLÎ EĞİTİM BAKANLIĞI YAYINLARI: 374
BİLİM ve KÜLTÜR ESERLERİ DİZİSİ: 37
Türk Klasikleri: 17

Kitabın adı
TÜRK TARİHİNDEN YAPRAKLAR
Yayın kodu
92.34.Y.0002.656
ISBN 975.11.0354.1
Baskı yılı
1992
Baskı adedi
20.000
Dizgi, baskı, cilt
MİLLÎ EĞİTİM BASIMEVİ

Yayımlar Dairesi Başkanlığı'nın 14.10.1991 tarih ve 9411 sayılı yazıları ile üçüncü defa 20.000 adet basılmıştır.

Türk Klasikleri

TÜRK TARİHİNDEN YAPRAKLAR

Yılmaz Öztuna

İstanbul, 1992

İÇİNDEKİLER

TARİH ve TARİHİMİZ/1

Tarihin Zaman İçindeki Yeri/3
Tarih Nasıl bir İlimdir/8

TÜRK DESTANLARI/13

Ergenekon Destânı/15
Kürşad İhtilâli/18
Orhun Abideleri/23
Göç Destânı/28
Oğuz Han Destânı/31

TÜRKLER'in ve TÜRKİYE'nin MENŞE'LERİ/35

Türkler'in Menşei/37
Hunlar Çağında Türklük/41
Türkler Niçin Müslüman Oldular?/45
Tarihte Anadolu'nun Jeopolitik Durumu/49
Türkiye Devleti Nasıl Kuruldu?/53
Osmanlılar'ın Menşei/58
Osmanlı Devleti Nasıl Kuruldu/62

TÜRK DEVLET İDARESİ/69

Alâeddin Keykubâd/71
Memlûk Sultanlığı Niçin Yıkıldı?/75
Bâbur Şâh/79
Kanunî Sultan Suleyman Devrinin Tablosu/83
Türkler'in Don - Volga Kanalı Teşebbüsü/88
Sokollu'nun Şahsiyeti/92
III. Sultan Murad ve Kraliçe Elizabeth/96
Köprülü Nasıl Sadrâzam Oldu?/100
Osmanlılar'da Devlet Arşivi/104

TÜRK ZAFERLERİ/109

Malâzgirt Zaferi/111
Birinci Haçlı Seferi/115
Osmanlılar'ın Yükseliş Çağında Türk Savaş Taktiği/119
Haçlı Koalisyonu ve Fâtih Sultan Mehmed/124
Fâtih Devrinde Türk Akıncıları/128
Kanunî'nin Estergon Seferi/131
Vâdisseyl Zaferi/135
Haçova Zaferi/139
Kanije Zaferi/143
Baltacı ve Katerina/147
Akıncı Ocağı'nın Sönmesi/151

TÜRK DENİZCİLİĞİ/155

Aydınoğlu Gazi Umur Bey ve İzmir/157
Osmanlılar'ın Yükseliş Çağında Türk Deniz Teşkilâtı/161
Oruç Reis'in Ölümü/165
Cezâyir Beylerbeyiliği/169
Preveze Zaferi/173
Barbaros Fransa'da/177
Turgut Reis/182
Seydî - Ali Reis/187
Cerbe Zaferi/191
Bir Venedik Korsanlığı/195
Orta Afrika'da Türkler/199
Doğu Afrika'da Türkler/202
Osmanlı Türkleri'nin İndonezya Seferleri/205
Atlas Okyanusu'nda Türkler/209

TÜRK İNKILÂBININ MENŞE'LERİ/214

II. Osman'ın İnkılâp Tasarıları/217
Lâle Devri/221
Kabakçı İhtilâli/225
III. Selim'in Ölümü/229
Alemdar Mustafa Paşa'nın Ölümü/234

Vak'a-i Hayriye/238
II. Mahmud Devri Yenileşme Hareketleri/242

TÜRK KÜLTÜR ve SAN'AT HAYATI/247

Mevlânâ Celâleddin Rûmî/249
Osmanlı Saray Üniversitesi: Enderûn/254
Mimar Sinan/260
Tâc-Mahall/263

TÜRK MUSİKİSİ/269

İlk Türk Bestekârları/271
Itrî/275
Hacı Ârif Bey/279

TÜRK CEMİYET HAYATI/283

Eski Türkler'de Ticaret Hayatı/285
Mete Zamanında Türk Cemiyeti/289
Göktürkler'de Cemiyet Hayatı/293
Osmanlı Sarayı'nda Kadın/298
Sultan Cem'in Roma'daki Hayatı/302
Edirne'de Bâyazid Külliyesi/306
Kanunî Devrinde İstanbul/310
Şehzâde Mehmed'in Sünnet Düğünü/314
XVII. Asırda Türkiye'de Cemiyet Hayatı/318
XVII. Asırda Edirne/321
Nointel Markisi'nin İstanbul Büyükelçiliği/324
XVII. Asırda Paris'te bir Türk Elçisi/328

TARİH ve TARİHİMİZ

TARİHİN ZAMAN İÇİNDEKİ YERİ

Tarih yazı ile başlar.

Ezelde kâinat yaratıldı. Dünyamız bir milyar yıl önce teşekkül etti, ilk deniz hayvanları yarım milyar, ilk kara hayvanları 350 milyon yıl önce ortaya çıktı. İlk memeliler 70 milyon, ilk insan yarım milyon yıl önce göründü. İnsanoğlu, 500.000 yıl "tarih-öncesi" devirlerini yaşadı ve "tarih" devresine geçmek için şart olan yazıyı bulmak yolunda 500.000 yıl geçirdi.

Tarih, bundan 6.000 yıl kadar önce Mezopotamya'da Sümer'de başladı. Sonra Mısır ve diğer Yakın Doğu ülkeleri tarih devresine girdiler. Şu halde tarih denen ilim, insanoğlunun dünya üzerinde zamanımıza kadar yaşadığı müddetin ancak takriben 80 de birini inceleyen bir bilgidir.

Mensup olduğumuz Türk kavmi, tarihe ancak 4.000 yıl önce giriyor. Fakat biz, Türklerin tarihini, ilk imparatorluklarını kurdukları M. Ö. III. yüzyıldan, ilk "Büyük Türk Hakanı" Tuman (Teoman) Yabgu'dan beri biliyoruz. Şu halde Türklerin tarih içindeki hikâyeleri, zamanımıza kadar gelen son 2.200 yılın çerçevesine girmektedir.

Her devirde insanoğlu, insanlık tarihinin son devrelerini yaşadığı gibi bir duyguya kapılmıştır. Bizde de, Türk tarihi sanki devrini tamamlamak üze-

re olduğu gibi bir duygu var. Türklerin başka hiç bir milletle mukayese edilemeyecek büyüklükte bir coğrafya alanı üzerinde, akıl almaz batıp çıkmalarla yüklü macerası, bizdeki bu belirsiz duyguyu desteklemektedir. Fakat bu duygu, hiç bir müspet ve ilmî temele dayanmamaktadır. Zira önümüzdeki yüzyıllar, geride bıraktıklarımızın yanında, şüphesiz çok daha fazladır.

Bize tarihin sanki son devresinde yaşıyormuşuz duygusunu veren başlıca sebep, insanlığın gittikçe baş döndürücü bir hızla ilerlemesidir. Öyle ki, gelişme mefhumu, zamanla yaptığı yarışı kazanmış durumdadır. Söylediğimiz gibi yazıyı bulmak için 500.000 yıl bekleyen insanoğlu, daha yüzyıl öncesine kadar en hızlı ulaştırma, hattâ haberleşme vasıtası olarak ata sahipti. Bugün ses duvarı çoktan asılmıştır ve insanoğlunun imanı, ışık duvarının aşılabileceğine inanmak derecesinde güç kazanmıştır.

Barutun topa uygulanması XV. yüzyılda, buharın makineye tatbikı XVIII. yüzyılın sonlarındadır. Elektrik, sanayie XIX. yüzyılın sonlarında girmiş, atom çekirdeği, ancak içinde bulunduğumuz yüzyılda parçalanabilmiştir. Gündelik hayatımızı değiştiren veya etkileyen değişikliklerin hemen hepsi son 200 yıl içinde, en büyükleriyse son yarım yüzyılda olmuştur. Eski Roma toplumuyla XVI. yüzyıl toplumunun gündelik hayat bakımından pek az farkı olmasına rağmen, büyükbabalarımızın geçen yüzyıldaki yaşayışlarıyle bizim bugünkü yaşayışımız arasındaki fark çok büyüktür.

İnsanlık tarihinin içinde çok kısa bir devre teşkil eden bu son çağ, Türk tarihinde bir gerileme, hattâ

çözülme ve çökme devresine tesadüf etmiştir. Ancak daha önemli olan çağ bundan önceki değil, bundan sonrakidir. Gelecek zaman, geçmiş olandan şüphesiz çok daha fazla şey getirecektir. Esasen dünyamızın yaşı, bilginlere göre, bir milyar yıl olduğu halde, daha dört milyar yıl ömrü vardır. Dört milyar yıl sonra da şüphesiz değil yalnız Güneş Sistemi, fakat Kâinatın büyük bir parçası fethedilecektir. Üzerinde yaşadığımız dünyanın hayatı, çok uzun da olsa, sınırlı olabilir. Fakat Kâinat, ebedîdir. Ezelî olduğu gibi.

Tarih çağlarının zaman içindeki yerinin ne derece küçük ve ehemmiyetsiz olduğunu gördük. Dünya, Güneş Sistemi ve Güneş Sistemi de Kâinat içinde ne derecede önemsizse, tarih çağları da zaman içinde aynı durumdadır. Türk tarihinin tarih içindeki yerine gelince, tarihin en büyük bahislerinden biri olduğunu rahatça söyleyebiliriz.

Türk tarihinin, 2.200 yıl boyunca muntazam diyebileceğimiz bir akışı vardır. 2.200 yıl önce Teoman ve oğlu Mete'nin Büyük Türk Hakanlığı gerçi Asya kıt'asının bütün kuzey yarısını kaplıyordu. Fakat Türklerin ağırlık noktası, anayurtları Kuzeydoğu Asya, bugünkü Moğolistan, Çin'in kuzeyi idi. Büyük Türk Hakanlığı'nı kuran Hun hanedanının yerine geçen sırasıyle Tabgaç, Avar ve Göktürk hanedanları zamanında da durum aynıdır. Türk İmparatorluğunun merkezi, daima Baykal Gölü'ne dökülen Orhun ırmağı çevresindedir. Türkler, esas bakımdan bir Uzak Doğu kavmidir. Kendilerine en yakın açık deniz, Büyük Okyanus'tur. Göktürkler'in yerine geçen Uygur hanedanında da bu durum yüzyıl için değişmez. Ancak 845 yılında Uygurlar, şimdiki Moğo-

listan'dan güneybatıya, Doğu Türkistan'ın kuzeydoğusuna inerler. Bu suretle Büyük Türk Hakanlığı'nın Moğolistan çevresini anayurt edindiği 1.065 yıllık devre son bulur. Türklerin ağırlık merkezleri, Doğu Türkistan'a, tam Orta Asya'ya, tamamen kapalı kıt'aya doğru kayar. Uygurlar'ın yerine geçen ve Müslüman dinini kabul ederek Türklerin günümüze kadar istikbalini tayin eden Karahanlı hanedanında da durum aynıdır. Ancak Karahanlılar, Batı Türkistan'a gelerek, Büyük Türk Hakanlığı'nın ağırlık merkezini biraz daha Yakın Doğu'ya doğru kaydırırlar.

1040 yılında Karahanlılar'ın yerine geçen Selçuklular, artık Büyük Türk Hakanlığı'nı Akdeniz'e çıkartmak suretiyle tamamen bir Yakın Doğu devleti haline getirirler. Türkleri açık denize çıkaran Selçuklular, Türk tarihinin dönüm noktasını teşkil ederler. Çünkü üstelik Anadolu'yu fethetmişler, bu ülkeyi ikinci ve ebedî Türk anayurdu hâline getirmişler ve Türkiye devleti kurmuşlardır. Selçuklular'dan sonra Türkistan, yani Doğu Türk âlemi, ikinci derecede kalır.

Türk tarihinin bu umumî akışının dışında kalan bir Türk tarihi de vardır ve son derece haşmetlidir. Çin'de saltanat sürmüş Türk hanedanlarını saymasak bile, başlıbaşına, yüzyıllar süren bir Hindistan, bir Mısır, bir Doğu Avrupa Türk tarihi vardır. Selçuklular'ın bıraktığı yerden Türk tarihinin tabiî yolunu devam ettiren hanedan ise, Osmanoğulları'dır. Tarihî ehemmiyet bakımından Osmanlı tarihi, bütün Türk tarihinin yüzde ellisinden fazlasını toplar. Osmanlı tarihi, Selçuklu, Beylikler ve Cumhuriyet de-

virleri dışındaki Türkiye tarihini teşkil eder ve Türkiye tarihinin münakaşasız şekilde en büyük bahsidir. Türk Osmanlı Cihan İmparatorluğu, tarihin 6.000 yıldan beri gördüğü en azametli devletlerden biri, belki birincisidir.

TARİH NASIL BİR İLİMDİR

Hiç bir hâkim, tarihçi kadar uçsuz bucaksız alanlarda hükmetmemiş, karar vermemiştir. Tarihçi, geçmişin muhasebe ve muhakemesini yapmakta, hadiseler, şahıslar ve milletler hakkında hükümler vermektedir. Hükümleriyle bazen topyekûn bir toplumu mahkûm etmekte, bir diğer cemiyeti şan ve şerefe boğmaktadır. Hadiseler değişmez. Şüphesiz tarihi yapan şahıslar ve topluluklar da aynı şahıs ve topluluklar olarak kalır. Fakat değer hükümleri, tarihçiden tarihçiye, bazen hayret uyandıracak derecede değişir. Onun içindir ki Atatürk "tarih yazmak, tarih yapmak kadar mühimdir; yazan, yapana sadık kalmazsa, değişmeyen hakikat, insanlığı şaşırtacak bir mahiyet alır" demiştir. Bilgisinin yanında vicdanı ile de başbaşa olmayan bir tarihçi, milletine olduğu kadar insanlığa da ihanet etmiştir.

Tarihe içinden bakmak, yani ele alınan devrin şahıslarıyle haşır neşir olmak, devrin toplumunun bütün problemlerini, dünyanın o çağdaki bütün akım ve eğilimlerini bilmek, tarihçi için kâfi değildir. Ele alınan konuya, tabir caizse, bir de yüksekten, zirveden bakmak lâzımdır. Ancak zirve noktasından çevre, 360 derecelik bir görüşle görülebilir. Nihayet değer hükümleri, o çağlara, o çağlardaki insanlığın durumuna göre verilmek icap eder. Bu ölçüyü bulama-

yan tarihçi, gerçek bir tarihçi değildir. Bugün bir lise öğrencisi, Aristo'dan daha iyi fizik, Hipokrates'ten daha iyi tıb bilmektedir. Fakat bugün eriştiğimiz bilgi derecesi, bu gibi şahısların sayesinde mümkün olabilmiştir. Günümüzün kurmayları belki strateji ve tabiye kurallarını Alparslan'dan, Süleyman Şah'tan, Fâtih'ten ve Yavuz'dan iyi bilebilirler. Ama Türklye devletini bu adamlar kurmuşlar, sınırlarımızı bunlar tespit etmişlerdir. Millet oluşumuz ve bugün millet hâlinde yaşamaya devam etme hakkımız bu şahısların ve benzerlerinin öncülüğüyle gerçekleşebilmiştir.

Bugünü anlamak, gelecek için hazırlanabilmek için, sağlam ve doğru bir tarih bilgisi şarttır. Başarılı ve büyük devlet adamları, iyi tarih bilen adamlardır. Hareket edilen nokta bilinmeksizin, yönelecek hedefi bulmanın imkânı yoktur. Bugün "gelişmiş ülke" diye anılan ve sayıları 144 dünya devleti arasında hiç bir zaman 20 - 25 i geçmeyen devletlerde tarih ilmi, son derece ilerlemiştir. Bu milletler, tarihlerini en ince teferruatına kadar incelemişler, bütün tarih kaynaklarını yayınlamışlar, ilmî eserlerin bile halka mahsus baskılarını yapmışlardır. Netice itibariyle, bu milletlerde, çok canlı bir tarih şuuru teşekkül etmiştir. Misal olarak Avrupa ve Amerika'dan değil, medeniyetler beşiği Asya'dan örnek vermek istiyoruz. Bugün gelişmiş devletler arasında sayılan yalnız iki Asya devleti vardır: kıt'anın doğu ucunda Japonya ve batı ucunda İsrail. Her ikisinde de tarih şuuru, en ileri derecededir ve her iki ülkede de yalnız millî tarih değil, cihan tarihi incelenmektedir. Meselâ Türk tarihi, her iki ülkede, uzman tarihçiler tarafından

incelenmekte ve önemli eserler ortaya konmaktadır. tarihçi müşavir veya yazarı vardır. Tarih bahisleri, birçok az gelişmiş ülkede olduğu gibi romancılar ve fıkra yazarları tarafından kaleme alınmamaktadır. Esasen İsrail'in 2.000 yıl sonra mucizeye benzer bir şekilde yeniden doğmasının sırrı, tarih şuurunun bu çok uzun zaman içinde, bir an bile zayıflamamasındadır.

Binaenaleyh tarih ilmi, insan cemiyetlerinin hayatında, belki ilk bakışta farkına varılamayan, son derece önemli bir rol oynamaktadır.

Türk tarihi, çağdaş tarih ilminin geri kalmış dallarından biridir. Bunun sebeplerinden biri, Türklerin çok geniş coğrafya alanlarında yaşamaları, Atlas Okyanusu ile Büyük Okyanus, Kuzey Buz Denizi ile Hint Okyanusu arasında büyük devletler kurmaları, her milletle çok yakından temasları olmasıdır. Böylece Türk tarihinin kaynakları, pek çeşitli dillerde ve çok dağınık durumdadır.

Türk tarih incelemelerinin geri kalmasının diğer bir önemli sebebi, modern tarihçiliğin ve tarih metodunun Türkiye'de pek yakın bir geçmişi olmasıdır. Batılı mânada tarihçilerimiz geç yetişmiştir ve yetişenler de, Avrupa'daki meslektaşlarının araştırma imkânlarının önemli bir kısmından mahrumdur. Bir milletin tarihini, en çok o milletin bilginleri inceler. Bütün büyük milletlerden Alman tarihi uzmanı yetişmiştir ama, Alman tarihini, rakipsiz olarak en iyi yazanlar, Almanlar'dır. Bu, bütün milletler için böyledir. Onun için, Batı'da birçok Türk tarihi uzmanı olmasına rağmen, asıl büyük iş, Türk tarihçilerine düşmektedir.

Belirttiğimiz zorluklar karşısında tarihçilerimiz, az istisna ile, kompozisyon eserleri yazmaktan ve fikir tarihçiliği yapmaktan kaçınmışlar, fakat çok değerli monografiler ortaya koymuşlardır. Tarihçiliğimiz kompozisyon ve fikir tarihçiliği seviyesine yükseldiği zaman, ne olup ne olmadığımızı çok iyi anlayacak duruma geleceğiz.

Tarih ilmi Türkiye'de gittikçe gelişmekle beraber, Atatürk'ün ölümünden sonra, şaşılacak derecede halkla ilgisini kesmiş, âdeta kendi kendini taşlaşmaya mahkûm etmiştir. Geleceğimizi şiddetle ilgilendiren hemen hiç bir konuda, tarihçilerimizin sesleri işitilmemektedir.

Türk tarihi daha ne yazılmış, ne de değerlendirilmiş değildir. Avrupalıların büyük dâhî diye takdim edegeldikleri insanların benzerleri, Türk cemiyetinden de çıkmıştır. Henüz pek kısa bir geçmişi olan milletlerarası medenî münasebetler ilerledikçe ve biz de şuur ve azimle çalıştıkça, gerçek değerlerimiz ve büyüklüğümüz, bu arada kusurlarımız ortaya çıkacaktır. Ancak o zaman kendi kendimizi tanımış ve bütün dünyaya tanıtmış olacağız.

TÜRK DESTANLARI

ERGENEKON DESTÂNI

Türk kavimlerinden Göktürkler'i konu alan Ergenekon Destânı, Büyük Türk Destânı'nın bir parçasıdır. VI. yüzyıl ortalarında Türkleri yeniden birleştiren Göktürkler'in menşeini açıklamak isteyen bu destânın özeti şöyledir:

Türk illerinde Göktürkler'e baş eğmeyen bir yer yoktu. Bunu kıskanan yabancı kavimler, birleşerek Göktürkler'in üzerine yürüdüler. Maksatları öc almaktı. Göktürkler, çadırlarını ve sürülerini bir yere topladılar. Çevresine hendek kazıp beklediler. Düşman gelince, vuruşma da başladı. On gün vuruşuldu. Sonunda Göktürkler, üstün geldi.

Bu yenilgiden sonra yabancı kavimlerin hanları ve beyleri, av yerinde toplanıp konuştular. "Göktürkler'e hile yapmazsak sonunda işimiz yaman olur" dediler. Tan ağarınca, baskına uğramış gibi, ağırlıklarını bırakıp kaçtılar. Göktürkler, "Bunların vuruşma gücü bitti, kaçıyorlar!" deyip, arkalarına düştüler. Düşman, Göktürkler'i görünce, birden döndü. Gafil avlanan Göktürkler, yenik düştü. Hepsi teker teker öldürüldü. Çadırları alındı. Bir tek ev kurtulamadı. Büyüklerinin hepsi kılıçtan geçirildi. Küçükleri kul yapıldı.

Göktürkler'in başında, İl Han vardı. Çocukları çoktu. Fakat bu uğursuz vuruşmada, bir tanesi dışında, hepsi öldü. "Kayı" adını taşıyan bu oğul, o yıl

evlenmişti. İl Han'ın, "Dokuz Oğuz" adında bir de yeğeni vardı. Kayı ile Dokuz Oğuz, düşmana esir düşmüşlerdi. Fakat on gün geçmeden bir gece, ikiside, kadınları ile beraber atlara atlayıp kaçtılar. Esirlikten kurtuldular. Göktürk yurduna geldiler. Burada düşmandan kaçıp gelen birçok deve, at, öküz ve koyun buldular. "Dört taraftaki illerin hepsi bize düşman, dediler; gereği odur ki, dağların içinde insan yolu düşmez bir yer izleyip oturalım!" Sürülerini alıp, dağa doğru göçtüler.

Geldikleri yoldan başka geçilecek yeri olmayan bir ülkeye vardılar. Bu yol öyle sarptı ki, bir deve veya at güçlükle yürürdü. Ayağını yanlış bassa param parça olurdu. Göktürkler'in vardıkları ülkede akarsular, kaynaklar, türlü bitkiler, meyveler, ağaçlar ve avlar vardı. Böyle bir yeri görünce, Ulu Tanrı'ya şükürler ettiler. Yeni ülkelerinin hayvanlarının kışın etini yediler; yazın sütünü içtiler. Derisini giydiler. Bu ülkeye, "Ergenekon" adını koydular.

İki Göktürk prensinin, zamanla Ergenekon'da çocukları çoğaldı. Kayı Han'ın çok çocuğu oldu. Dokuz Oğuz Han'ın daha az çocuğu doğdu. Çok yıllar bu iki hanın çocukları Ergenekon'da kaldılar ve çoğaldıkça çoğaldılar.

Dört yüz yıl sonra kendileri ve sürüleri o kadar fazlalaştı ki, Ergenekon'a sığışamaz oldular. Çare bulmak için, kurultay toplandı. Dediler ki: "Atalarımızdan işittik; Ergenekon dışında geniş ülkeler, güzel yurtlar varmış. Bizim yurdumuz da eskiden o yerlerde imiş. Dağların arasından yol izleyip bulalım. Göçüp Ergenekon'dan çıkalım. Ergenekon dışında her kim bize dost olursa, onunla görüşelim. Düşmanla vuruşalım!"

Kurultay bu kararı alınca Göktürkler, Ergenekon'dan çıkmak için yol aradılar, fakat bulamadılar. O zaman bir demirci dedi ki: "Bu dağda demir madeni var. Yalın kat madene benzer. Şunun demirini eritsek, belki dağ bize geçit verirdi!" Göktürkler, varıp demircinin gösterdiği dağ parçasını gördüler. Demircinin tedbirini beğendiler. Dağın geniş yerine bir kat odun, bir kat kömür dizdiler. Dağın üstünü, altını, yanını, yönünü böylece odun ve kömürle doldurdular. Yetmiş deriden büyük körükler yapıp yetmiş yere koydular. Odun ve kömürü ateşleyip, körüklemeye başladılar.

Tanrı'nın gücü ve inâyeti ile ateş kızdı. Kızdıkça demir eridi, akıverdi. Dağ delindi. Bir yüklü deve çıkacak kadar yol oldu. O kutsal yılın, kutsal ayının, kutsal gününün, kutsal saatinde Göktürkler, Ergenekon'dan çıkmaya başladılar. Bu kutsal gün, ondan sonra Göktürkler'de bayram günü oldu. Her yıl o gün gelince, büyük törenler yapıldı. Bir parça demir alınıp ateşte kızdırıldı. Bu demiri önce Göktürk Hâkanı kıskaçla tutup örse koyup, çekiçle döğerdi. Ondan sonra Türk beyleri de böyle yapıp şenlikler başlardı.

Ergenekon'dan çıkınca, Göktürkler'in ulu hâkanı Kayı Han soyundan Börteçine, bütün illere elçiler gönderdi. Göktürkler'in Ergenekon'dan çıktıklarını bildirdi. Bütün iller, Türklerin Ergenekon'dan çıktığını öğrenip baş eğdiler. Büyük Türk Hâkanı Börteçine'ye saygı sunup ululadılar. Kore'den Karadeniz'e kadar bütün ülkeler, yeniden Türk buyruğuna girdi. Dört yüz yıl Ergenekon'da bekleyen Türkler, eskisi gibi, dünyanın en büyük milleti oldular.

KÜR ŞAD İHTİLÂLİ

Teoman Yabgu'nun Kuzey Asya'da Büyük Türk Hakanlığı'nı kurduğu yıldan, Milât'tan önce 220 yılından, 854 yıl geçmişti. Milâd'ın 634. yılında Büyük Türk Hakanlığı, mühim bir kriz devresine girmişti. Bu çağda, Büyük Türk Hakanlığı'nın başında Göktürk hanedanı bulunuyordu. Türklerin en büyük ve an'anevî düşmanı, Çin İmparatorluğu idi. Göktürk hanedanından gelen 10. Büyük Türk Hakanı Çuluk Kağanı Çinliler, bir Çin prensesi olan eşi İçing Hatun eliyle zehirletmişlerdi. 621 de zehirlenerek ölen Çuluk Kağan'ın yerine kardeşi Kara Kağan geçti ve İçing Hatun'la, yani dul yengesiyle evlendi. Kara Kağan, zayıf bir şehsiyetti. Çinli eşinin entrikalarıyle büsbütün yanlış hareketler yapmaya başladı. Üstüste gelen soğuklar ve kıtlık yılları da Türk illerinde büyük zararlar meydana getirdi. Bu durumdan faydalanan Çinliler, kuzeye, Türk ülkelerine büyük bir ordu gönderdiler. Kara Kağan yenildi. 100.000 Türkle beraber Çinlilere esir oldu. 4 yıl Çin'de yaşadı. Kederinden öldü.

Çinliler, Kara Kağan'ın yerine Doğu Göktürk prenslerinden Sirba Kağan'ı Türk imparatoru ilân ettiler. Sirba Kağan, bir kukladan ibaretti. Hayatı 9 yüzyıla yaklaşan Türk devletinin, Çin'e tâbi olduğunu kabul etmek mecburiyetinde kaldı. Yüzyıllarca

Çin'in ve bütün Asya'nın efendisi olan Türkler, bu utandırıcı boyunduruktan silkinmek için fırsat gözlüyor, kendilerine bir lider arıyorlardı. Bu lider, ortaya çıkmakta geçikmedi. Bu kahraman, Çuluk Kağan'ın küçük oğlu, İçing Hatun'un üvey oğlu ve Kara Kağan'ın yeğeni, genç bir Türk imparatorluk prensiydi. Adı Kür Şad'dı. 40 kişilik bir ihtilâl komitesi kuruldu ve Kür Şad'ı, çeşitli meziyetlerinden ötürü komitenin başbuğu seçti. Çinliler'i Türk yurdundan kovmak ve Çin'de esir yaşayan Türkleri kurtarmayı amaç edinen bu ihtilâl komitesi başarı kazanırsa, Kür Şad hakan olmayacak ve siyasetten çekilecekti. Zira ihtilâlin tamamen millî bir gaye ile yapıldığından, hiç bir Türk'ün gönlüne şüphe düşmemesi lâzımdı. Kür Şad'ın imparator olmak gayesiyle başa geçtiği söylenmemeliydi. Nitekim önce komite üyelerinden birkaçı, Kür Şad'ın müstakbel hakan olarak ilân edilmesini teklif etmiş, fakat bu teklif, Kür Şad tarafından kesinlikle reddedilmişti. Bunun üzerine, ihtilâl başarıya ulaşırsa, Kür Şad'ın ağabeyinin oğlu, yani yeğeninin hakan yapılması kararlaştırıldı.

Bu sıralarda Çin'de 18. imparatorluk hanedanı olan Tanglar'dan 2. imparator Li Şih-min hüküm sürüyordu. Li Şih-min 40 yaşında ve 13 yıldan beri tahtta idi. Çin, 50 milyon nüfusuyle dünyanın en kalabalık devletiydi. Kuzey Çin'de boyunduruk altında yaşayan yüz binlerce Türk, her an yok edilmek tehlikesiyle karşı karşıyaydı.

Türk ihtilâl komitesinin planı şöyleydi: İmparator Li Şih-min esir edilecek, Türk illerine kaçırılacak, sonra Çin sarayında esir bulunan Türk ileri gelenleri ve Çin boyunduruğundaki Türk toprakları ile

değiştirilecekti. İhtilâl başarıya ulaşır ulaşmaz, yani Çin İmparatoru ele geçirilir geçirilmez, bütün Türkler ayaklanacaklar, rastladıkları Çinli'yi öldürüp istiklâl kazanacaklardı.

Çin İmparatoru'nun her gece kılık değiştirerek başkenti Çangan şehrinde dolaştığı, Türkler tarafından haber alınmıştı. Bir sokak baskınıyle İmparator'un esir edilmesi, oldukça kolaydı. Ancak bu işin yapılması kararlaştırılan gece, aksi bir tesadüfle, büyük bir fırtına patlak verdi. İmparator sarayından çıkmadı. Kür Şad, gecikilirse ihtilâlin duyulacağından ve Türklerin kılıçtan geçirilmesinden korktu. Akıl almaz bir cesaretle, imparatorluk sarayını basıp İmparator'u silâh kuvvetiyle ele geçirmek kararını verdi. Arkadaşlarının, Çinliler'le kıyas kabul etmez derecede iyi silâh kullanmalarına güveniyordu.

Gerçekten o gece 40 Türk asılzadesi, Çin imparatorluk sarayını bastı. Pek kanlı bir vuruşma oldu. Yüzlerce Çinli muhafız, 40 Türk'ün keskin nişancılığı ve vuruş mahareti karşısında can verdi. Türk okları ve kılıçları, yıldırımlar gibi yağıyor ve değdiği yerden sütunlar hâlinde kan boşanıyordu. Ancak Çin İmparatoru'nun hassa kuvvetleri, yerden mantar bitercesine çoğalıyor, bir ölü muhafızın yerini on kişi alıyordu. Öyle bir an geldi ki, Kür Şad, İmparator'un ele geçirilmesine imkân olmadığını anladı. Sarayı terk etmek emrini verdi. Ancak yaya olarak kaçmaya kalkışmak delilikti. Mutlaka binecek at bulmak icap ediyordu. Sarayı basan Türkler, sokaklarda göze çarpmamak için atsız gelmişlerdi. Tek yol, sarayın has ahırını basıp at ele geçirmekti. Öyle yapıldı. İmparatorun has ahırına giren Kür Şad ve 39 arka-

daşı, seyisleri öldürdüler. Buldukları atlara atladılar. Bütün muhafız duvarlarını parçalayarak saraydan çıkıp gittiler. Şehir surlarının bir kapısını zorlayıp Çin başkentinden de çıktılar. Ancak arkalarından bütün bir Çin ordusu geliyordu. Vey ırmağı kıyısına gelince, amansız takip, korkunç bir vuruşma hâlini aldı. Irmağa varan Kür Şad ve 39 yoldaşı, suyu geçemeden Çinliler tarafından durduruldular. Birkaç yüz Çin askeri, Türk oklarıyle vurulup düştü. Fakat 40 Türkte artık değil döğüşecek, yay çekip kılıç savuracak takat kalmamıştı. Göz yaşartıcı, pek haşmetli bir kahramanlık sahnesi içinde, güneşin ışınları karanlığın perdesini yırtmaya başladığı anlarda Kür Şad ve 39 arkadaşı, canlarını mümkün olduğu kadar pahalıya satmak için, son gayretlerini harcadılar. Her dakika bir Türk, Vey ırmağının sarı toprakları üzerine seriliyordu. Bir an için çevresine bakmak fırsatı bulan ve vücudunda düşman silâhı değmemiş yer kalmayan Kür Şad, kendisinden başka kılıç sallayan kimse göremedi. Arkadaşlarının hepsi ölmüştü. Son kılıcını savurdu. Şanlı atalarını, Teoman'ı, Oğuz Han'ı, Bumin ve İstemi Kağanlar'ı hatırına getirdi. Gözlerini yumdu ve 39 arkadaşının vefâlı göğüslerine doğru düştü.

İhtilâl başarılamadı diye Çin boyunduruğundaki Türkler sinmedi. Bütün Türk illerinde, hiç bir kuvvet tarafından karşı konulmasına imkân olmayan bir istiklâl rüzgârı esti. 639 yılının karanlık ve fırtınalı bir gecesinde 40 Türkün hayalden dahi geçirilemeyen

baskını, Çinlileri kalplerinin derinliklerine kadar titretti. Türkler, Kür Şad'ın kardeşleri ve yeğenleri, pek şanlı Göktürk hanedanından yeni başbuğlar buldular. İstiklâl ülküsü, yeniden taşmak, bütün Çin'i basmak, yine Asya'nın efendisi olmak derecesinde coştu.

ORHUN ABİDELERİ

Çar Petro'nun İsveç kralı Demirbaş Şarl'ı yendiği 8 Temmuz 1709 Poltava savaşında, Johann von Strahlenberg (Yohan fon Ştrâlenberg) adında Alman asıllı bir İsveç subayı, Ruslar'a esir düştü. Sibirya'ya sürüldü ve orada serbestçe dolaşmasına izin verildi. 13 yıl Sibirya'da gezen bu subay, 1722 de İsveç'e döndü. 1730 da gezilerini anlatan ünlü Almanca eserini yayınladı. Bu kitapta, şimdiki Moğolistan'da, Orhun ırmağı çevresinde bulduğu birtakım meçhul işaretler kazılmış taşlardan bahsediyor, hattâ bu taşlardan kopya ettiği bazı işaretleri de yayınlıyordu. Kitap, XVIII. yüzyıl Avrupa'sında ilgiyle okundu. Fakat gezginin naklettiği işaretlere kimse bir mâna veremedi. Aynı yüzyılın sonlarında Rus gezgini Pallas ve 1822 de Spassky de Orhun çevresini ziyaret edip bu taşları gördüler. Hattâ sonuncu bilgin, 22 adet yazılı taşın kopyasını yayınladı. 1825 te Fransız Doğu bilgini Abel Remusat, bu yazılı taşların bulunduğu çevrenin "Türklerin eski ülkesi" olduğunu ileri sürdü ve kitabelerin Türklere ait olabileceğini söyledi. XIX. yüzyılın sonlarında Fin bilgini Heikel, bütün yazılı taşların kopyasını dikkatle aldı ve bütün Avrupa akademi ve üniversitelerine dağıttı. Birçok bilgin, bu meçhul işaretler üzerinde çalıştılar. Fakat hiç biri bir sonuç alamadı.

Nihayet Danimarka Akademisi Başkanı Thomsen, 1893 te Orhun yazıtlarının kaleme alındığı alfabeyi çözdü. Önce "Türk, Tengri (yani Tanrı) ve Kül Tigin" kelimelerini okumaya muvaffak oldu. Diğer kelimeleri, bu kelimelerle muakeyese ederek okudu. Çünkü andığımız üç kelime, kitabelerde pek çok defa geçiyordu. Kitabelerin Türkçe olduğu anlaşıldı. Türkçe metinler, Avrupa dillerine çevirileriyle birlikte yayınlandı ve o tarihten beri yüzlerce türkolog, bu abidelerin üzerinde çalıştı.

İlim tarihinin harikulâde keşiflerinden birine konu olan kitabeler, Baykal Gölü'nün güneyinde, şimdiki Moğolistan topraklarında, Göktürklerin merkezi Ötüken yakınlarındaydı. "Göktürk Alfabesi" denen millî Türk alfabesiyle yazılmıştı. Bu alfabeyi yapanların, Türkçe'nin ses bilgisini çok iyi bilen insanlar oldukları anlaşılıyor. Çünkü Göktürk alfabesi, Türkçe'yi doğru olarak yazmak için, sonradan kullanılan Arap alfabesinden daha elverişlidir.

Bu Orhun abideleri'nden, XIII. yüzyıl başlarında Moğollar'ın tarihini yazan İranlı büyük tarihçi Cüveynî de bahsetmişti. Çünkü abideler, Cengiz'in başkenti Karakurum'a hayli yakındı. Orhun abideleri, 3 tanedir. 3 abidenin en temiz ve sağlam olanı Kül Tigin abidesi olup 3,75 metre yükseklikte, yani iki insan boyundan uzundur. Yukarıdan aşağıya doğru kalınlaşan bu abidenin tepede genişliği 1,22 metre, tabanda 1,32 metredir. Az ötesindeki Bilge Kağan abidesinin de ölçüleri aynıdır. Abidelerin yakınlarında birçok heykel, bilhassa Kül Tigin'in bir heykeli vardır. Türkler'in heykeltıraşlıkta çok ileri olduklarını gösteren bu eserlerin bir kısmı, son yıllarda Çek

arkeologları tarafından bulunmuştur. Göktürkler çağından kalma 3 abideden başka daha yüzlerce kitabe elimizdedir. Ancak bunlardan hiç biri Orhun abideleri derecesinde önemli değildir.

Zaten Orhun veya Göktürk abideleri'nin önemi, Türk edebiyatında başka hiç bir eserle ölçülemeyecek derecede büyüktür. Bu hususiyet, abidenin yazarı Göktürk prenslerinden Yulug Tigin'i, Türk ediplerinin en büyüğü saymamıza kâfidir. Kitabelerde kullanılan dil, hayran olunmak bir yana, hayret edilecek derecede mükemmeldir. XX. yüzyılın büyük Türk yazarlarının kullandıkları Türkçe derecesinde işlek bir nesir dili görülür. Bu dil, her cümlesinde şiir kokar. Cümleler kısa, kesik, fevkalâde mâna yüklüdür. Hehangi bir kelime çıkarılıp eklendiği takdirde, cümlelerin dengesi derhal bozulur. VIII. yüzyılda bulunduğumuz düşünülürse, anlatılan fikirler hayrete değer. Koyu bir milliyetçilik, kitabelerin ruhuna işlemiştir. Şüphesiz nesir dili gibi bu fikirler de yüzyıllardan süzülmüş bir gelişmenin sonucudur. İfade, son derece realisttir. Yüzyıllarca işlenmeksizin bir dilin böyle bir mükemmellik kazanmasına ve böyle bir fikir seviyesine erişmesine imkân yoktur.

Orhun abideleri'nden ilki, 730 yılında Büyük Türk Hâkanı Bilge Kağan'ın başbakanı Bilge Tonyukuk tarafından, ikincisi 732 yılında Bilge Kağan tarafından, düşmanla savaşırken kahramanca ölen kardeşi Kül Tigin adına, üçüncüsü de 735 yılında Bilge Kağan adını dikilmiştir. Abidelerin yazarı, Bilge Kağan ile Kül Tigin'in amca oğlu olduğu sanılan Yuluğ Tigin'dir. Bu ölümsüz eserlerde Bilge Kağan, yüzyıllar ötesine şöyle seslenmektedir:

"Ben, Tanrı'ya benzer, Tanrı'dan olmuş Türk Bilge Kağan, Tanrı irâde ettiği için, hâkanlık tahtına oturdum. Ey milletim, ey hânedânım! Sözlerim dikkatle dinleyin!

"İleride gün doğusuna, güneyde gün ortasına, batıda gün batısına, kuzeyde gece ortasına kadar bütün milletler şimdi bana tâbidir. Bugünkü gibi kargaşalık olmaksızın Türk Hâkanı Ötüken'de oturursa, Türk yurdunda sıkıntı olmaz. Ben, Ötüken'de oturarak yurdumu yönelttim. Çinliler'in altınına, gümüşüne, ipeğine, tatlı sözüne, değerli hediyesine kapılmadım. Bunlara kapılan ne kadar Türk'ün can verdiğini, Çin boyunduruğuna düştüğünü unutmadım. Tanrı yardım etti, Türk Hâkanı oldum. Dağılmış milletimi bir araya topladım. Fakir milletimi zengin ettim. Azalmış milletimi çoğalttım. Atalarım Bumin Kağan'a, İstemi Kağan'a lâyık bir oğul olmaya çalıştım.

"Atalarım Türk yurdunu öyle sıkı tuttular, öyle bilgelikle, öyle güzel törelerle yönettiler ki, Türk milleti bahtiyar oldu, onların ölümlerine candan ağladı. Atalarıma tâbi olan bütün yabancı milletler, Çinliler, Tibetliler, Moğollar bile onların çağında yaşadıkları mesut hayatı unutmadılar. Atalarım o kadar ünlü hâkanlardı. Sonradan bilgisiz ve kötü hâkanlar ulu Türk tahtına oturdular. Onların kötü idaresi ve Çinliler'in hilesi yüzünden Türk milleti, zengin ülkelerini kaybetti. Türk hâkanlarının cihânı tutan ünleri geçmişe karıştı.

"Bu yüzden, Çinliler'e beylik eden Türk kişizâdeleri köle, Türk kızları câriye oldu. Türk beyleri, şanlı isimlerini bıraktı. Çince isimler kullanmaya

başladı. Doğu Türkleri, Çin hâkanına tâbi olup 50 yıl onun acıklı ve utandırıcı idaresinde yaşadı.

"Fakat Gök Tanrı, Türk'ün bu hâline acıdı. Türk milleti yok olmasın, eskisi gibi cihânın en yüce milleti olsun diye, babam İlteriş Kağan'la anam El-bilge Hâtun'u Türkler'e hâkan kıldı. Tanrı güc verdi, babamın Türk ordusu kurt, Türk düşmanları koyun oldu. Düşmanlar, kurt önünden kaçan koyunlar gibi dağılıp gitti. Hâkan babam, doğudan batıya at koşturup Türk milletini tekrar topladı, birleştirdi, Türk devletini diriltti.

"Ey Türk Oğuz Beyleri! Üstten gök çökmedikçe, alttan yer delinmedikçe, bil ki, Türk milleti, Türk yurdu, Türk devleti, Türk töresi bozulmaz. Ey ölümsüz Türk milleti! Kendine dön! Su gibi akıttığın kanına, dağlar gibi yığdığın kemiklerine lâyık ol!

"Ey milletim! Bil ki ben, zengin ve parlak bir millete hâkan olmadım. Zayıf ve zavallı bir milletin başına geçip tahta oturdum. Kardeşim Kül Tigin ve yeğenlerim olan iki prensle and içtik; babamın, amcamın hayatlarını verdikleri millet uğruna biz de bütün gücümüzle çalıştık.

"Başına geçtiğim Türk milletinin birliği ve yüceliği için gece uyumadım, gündüz oturmadım. Ölesiye, bitesiye çalıştım. Tanrı yardım etti, bahtım yâr oldu, yoksul milletimi zengin ettim. Türk milletini bütün milletlerden üstün kıldım!"

GÖÇ DESTANI

Türk tarihinde Göktürk çağının millî destânı nasıl Ergenekon Destânı ise, Uygur çağınınki de Göç Destânıdır. Bu destânın hülâsası şöyledir:

Eski Hun hükümdarlarından birinin, çok güzel iki kızı vardı. Bu kızlar o kadar güzeldi ki, ancak ilâhlarla evlenmek için yaratıldıklarına inanılıyordu. Kızların babası olan Hun hükümdarı da böyle düşündü. Kızlarını insanlardan uzak tutmak için, ülkesinin kuzey taraflarında yüksek bir kule yaptırdı. Kızlarını bu kuleye bıraktı. Hükümdarın, kızları ile evlenmesi için yakarışlarla çağırdığı Tanrı, nihayet bir Bozkurt şeklinde geldi. Bozkurt, bu kızlarla evlendi. Bu evlenmeden, 9 tane Oğuz ve 10 tane Uygur doğdu. Dokuz Oğuzlar ile On Uygurlar'ın çocukları, birer bozkurt sesi ve bozkurt rûhu taşıyarak çoğaldılar.

Uygur ilinde, Hulin adında bir dağ vardı. Bu dağdan, Tuğla ve Selenge adında iki ırmak çıkardı. Bir gece, bu iki ırmak arasındaki bir ağacın üzerine, gökten mavi bir ışık indi. İki ırmak arasında yaşayan halk, bunu dikkatle tâkip etti. Kutsal ışık, ağacın gövdesinde aylarca durdu. Ağacın gövdesi gittikçe kabardı. Güzel musiki sesleri gelmeye, geceleri, otuz adım çevresine ışık saçmaya başladı. Bir gün ağacın gövdesi yarıldı. İçinden beş çocuk çıktı. Bunlar, ışıktan doğmuş, kutsal çocuklardı. Herkes bu çocuklara

büyük saygı gösterdi. Çocukların isimleri, sırayla Sungur Tekin, Kutur Tekin, Türek Tekin, Ur Tekin ve Bögü Tekin idi. Çocukların Tanrı tarafından gönderildiğine inanan Türkler, bunlardan birini, hükümdar yapmak istediler. Bögü Tekin, güzellik, zekâ ve ehliyetçe ötekilerden üstün olduğu için, onu oy birliğiyle hâkan seçtiler. Büyük tören yaparak tahta oturttular.

Aradan uzun zamanlar geçti. Bir gün, Uygur tahtına yeni bir hâkan oturdu. Bu hâkan, Çinliler'le yapılan sürekli savaşlara bir son vermek için, oğlu Galı Tekin'e "Kiyu-Liyen" adındaki Çin prensesini almayı düşündü. Bu prenses, sarayını Hatun Dağı'nda kurdu. O çevrede, "Tanrı Dağı" adında başka bir dağ ve onun güneyinde de "Kutlu Dağ" adını taşıyan büyük bir kaya vardı. Çin elçileri, bakıcılarla beraber geldiler. Bakıcılar dediler ki: "Hatun Dağı'nın bahtiyarlığı, bu kayaya bağlıdır. Türk Devleti'ni güçsüz kılmak için, bu kayayı yok etmeli!" Bunun üzerine Çinliler, prenseslerine karşılık, bu kayayı istediler. Yeni Türk hâkanı, yurt içindeki bu taş parçasının Çinliler'e verilmesinde bir sakınca görmedi. Halbuki bu kaya, kutsal bir taştı. Türk ülkesinin esenliği, bu tılsımlı taşın, Türk bütünlüğünün ve birliğinin timasâli olan bu kayanın, yurtta kalmasına bağlıydı. Kaya giderse, Türk illerinden bahtiyarlık da giderdi. Çinli prensesin tesirinden kurtulamayan ve millî duyguları azalan hâkan, milletinin bu inanışına değer vermedi.

Kutsal taş, kolayca götürülemeyecek derecede büyüktü. Onun için Çinliler, kayanın çevresine odundan tepeler yaptılar. Odunlara ateş verdiler. Taşı iyice

kızdırdıktan sonra, üzerine keskin sirke dökerek parçaladılar. Parçaları arabalarına koydular. Birer birer Çin'e taşıdılar. Bu başarı, bütün Çin'i sevindirdi. Çünkü Türkler'in kutsal taşı ele geçirilmişti.

Olay, büyük yankılar yaptı. Türk vatanındaki kuşlar, hayvanlar ve bitkiler, kendi dilleriyle, bu kayanın gidişine ağladılar. Bundan yedi gün sonra da hâkan öldü. Türk ülkeleri üzerinden felâket yeli geçti. Türk milletinde rahatsızlık, huzursuzluk, bereketsizlik başladı. Türk hâkanları, tahta oturduktan bir müddet sonra ölmeye başladılar.

Nihayet Bögü Kağan'ın çocuklarından biri Türk tahtına çıktı. Onun zamanında Türk illerinde ehlî ve vahşî bütün hayvanlar, yırtıcı ve uysal bütün kuşlar, hattâ konuşmasını bilmeyen küçük çocuklar: "Göç, göç!" diye bağırmaya başladılar. Uygur Türkleri, Tanrı'dan gelen bu işaret üzerine, yurtlarını bırakıp gittiler. Nerede durmak isterlerse, göç etmeyi buyuran aynı kutsal sesi duydular. Sonunda Beşbalık şehrinin bulunduğu ülkeye vardılar. Burada göç emreden sesler kesildi. Bu illerde durdular. Beşbalık şehrini kurdular. Yeniden, güçlü bir Türk devleti doğdu ve Büyük Türk Hâkanlığı'nın şanlı geleneklerini devam ettirdi.

OĞUZ HÂN DESTÂNI

2.200 yıl önce Kuzeydoğu Asya'daki Türk devletini, Asya'nın bütün kuzey yarısını kaplayan bir imparatorluk durumuna getiren Mete, Türk milletinin vicdanında "Oğuz Han" adıyle ölümsüzleştirilmiştir. "Oğuz Kağan" veya "Oğuz Han" Destânı'nda Mete, Türkler'in en büyük kahramanı olarak sunulmuş, bir masal ve destân havası içinde, Çin'e, Hind'e, Avrupa kapılarına, Kuzey Asya'nın buzlu ülkelerine kadar uzanan fetihleri anlatılmıştır. Ergenekon Destânı gibi, Oğuz Han Destânı da, Türk milletinin tarihî gelişmesi ve karakterini açıklayan çok kuvvetli bir edebî vesikadır. Mete'nin "Oğuz Han" adıyle âdetâ kutsallaştırıldığı, Türk milletinin ortaklaşa malı olan bu güzel destan kısaca şöyledir:

"Günlerden bir gün Ay Han, bir erkek çocuk doğurdu. Çocuk, kara saçlı, kara kaşlı, ala gözlü, kızıl ağızlı idi. Perilerden bile güzeldi. Çocuk, anasından yalnız bir defa süt emdi. Bir daha emmedi. Konuşmaya başladı. Çiğ et ve içki istedi. Kırk günden sonra büyüdü. Yürüdü. Oynadı. Ata bindi. Geyik avına çıktı. Günlerden sonra, gecelerden sonra, tam bir yiğit oldu. Bahâdır oldu.

"Oğuz Han" denen bu bahâdır, bir gün Tanrı'ya yakarıyordu. Birdenbire çevresi kapkaranlık kesildi. Gökten bir ışık düştü. Bu ışık, aydan ve güneşten

bile parlaktı. Oğuz Han, ışığın içinde bir kız gördü. Bu kız, çok güzeldi. Yüzünde, ışık saçan bir beni vardı. Çoban Yıldızı'na benziyordu. Gülünce, mavi gök de gülüyor, ağlayınca, mavi gök de ağlıyordu.

Oğuz Han, bu kızı görünce aklı başından gitti. Kızı sevdi, aldı. Kız, Oğuz Han'a üç erkek çocuk doğurdu. Birincisine "Gün", ikincisine "Ay", üçüncüsüne "Yıldız" adını koydular.

Oğuz Han, günlerden bir gün, ava gitti. Gölün yanında bir ağaç gördü. Ağacın kovuğunda bir kız oturuyordu. Çok güzeldi. Saçları bir ırmağın akışına, dişleri inciye, gözleri, gökyüzünün mavisine benziyordu.

Oğuz Han'ın aklı başından gitti. Yüreğine od düştü. Kızı sevdi, aldı. Bu kız da Oğuz Han'a üç erkek çocuk doğurdu. Birincisine "Gök", ikincisine "Dağ", üçüncüsüne "Deniz" adını verdiler.

Bu çağda, sağ yönde "Altın Han" denen bir hâkan vardı. Altın Han, Oğuz Han'a elçi gönderdi. Pek çok altın ve gümüş yolladı. Pek çok kız, yâkut ve gümüş sundu. Oğuz Han'a saygı gösterdi. Bağ eğdi. Oğuz Han, Altın Han'ın baş eğmesini kabul etti. Sonra kırk gün kuzeye yürüdü. "Buz Dağı" denen dağa geldi. Çok soğuktu. Otağını kurdurdu.

Tan yeri ağardı. Oğuz Han'ın otağına güneş gibi bir ışık girdi. O ışıktan; gök tüylü, gök yeleli, büyük bir erkek kurt çıktı. Kurt, Oğuz Han'a dedi ki: "Ey Oğuz, artık ben önünde yürüyeceğim!"

Bundan sonra Oğuz Han, çadırları toplattı. Yola koyuldu. Türk ordusunun önünde gök tüylü, gök yeleli, büyük erkek kurt yürüyordu.

Nice gunlerden sonra kök tüylü, gök yeleli, büyük erkek kurt durdu. Oğuz Han da Türk ordusunu durdurdu. Önlerinden "İtil" denen ırmak akıyordu. Oğuz Han, burada Yağı ile vuruştu. Savaş çok çetin oldu. İtil suyu, yağı kanıyle kıpkızıl aktı. Vuruşmada Oğuz Han, üstün geldi. Başarı, Türk oklarında ve kılıçlarında kaldı.

Gök tüylü, gök yeleli kurt, yine öne düştü. Oğuz Han'ı güneyin sıcak ülkelerine götürdü. Oğuz Han, burada da çok yerler aldı. Çok yağı yendi. Türk hâkanlığını bu yönde de çok büyüttü. Geri döndü.

Oğuz Han'ın yanında, ak sakallı, boz saçlı, çok bilge bir kişi vardı. Anlayışlı ve doğru bir adamdı. Oğuz Han'ın danışmanıydı. Adı "Uluğ Türk" idi.

Uluğ Türk, günlerden bir gün, düşünde bir altın yay ve üç gümüş ok gördü. Altın yay, gün doğusundan gün batısına dek uzanıyordu. Üç gümüş ok da kuzeye doğru gidiyordu. Uluğ Türk, uykudan uyandı. Düşte gördüklerini Oğuz Han'a anlattı: "Ey Hâkaanım, dedi; Gök Tanrı'nın sana verdikleri, hayırlı olsun! Gök Tanrı, düşümde gördüklerimi yerine getirsin! Dilediği yeri sana versin!"

Oğuz Han, Uluğ Türk'ün sözlerini çok beğendi. Bilgeliğini öğdü. Öğüdünü dinledi. Oğullarını topladı. Dedi ki: "Ey oğullarım! Gönlüm av diliyor. Kocadım. Gücümü yitirdim. Gün, Ay ve Yıldız, siz doğuya varın. Gök, Dağ ve Deniz, siz batıya gidin!"

Bunun üzerine Oğuz Han'ın üç oğlu doğuya, üç oğlu batıya gitti. Gün Han, Ay Han ve Yıldız Han, bol bol avlandıktan sonra, yolda bir altın yay buldular. Yayı aldılar. Babaları Oğuz Han'a verdiler. Oğuz Han sevindi. Yayı üç parça etti ve: "Ey büyük kar-

deşler, dedi; yay sizin olsun!" — Gök Han, Dağ Han ve Deniz Han, bol bol avlandıktan sonra, yolda, üç gümüş ok buldular. Okları aldılar. Babaları Oğuz Han'a verdiler. Oğuz Han sevindi. Okları onlara pay edip "Ey küçük kardeşler, dedi; bu oklar sizin olsun!" — Oğuz Han, bundan sonra Ulu Kurultay'ı topladı. Halkı da çağırdı. Büyük danışma yapıldı. Oğuz Han, yurdunu, oğullarına pay etti. Dedi ki: "Ey oğullar, çok yaşadım. Çok savaşlar gördüm. Çok ok attım. Kılıç salladım. Ata bindim. Yağılarımı ağlattım. Dostlarımı güldürdüm. Gök Tanrı'ya borcumu edâ ettim. Sizlere de yurdumu veriyorum. Yurdumuzun üzerinde bilgelik ve bahtiyarlıkla yaşayın. Gök Tanrı'nın buyruğundan çıkmayın. Esen kalın!" Sonra Gök renkli gözlerini kapattı."

TÜRKLER'in ve TÜRKİYE'nin MENŞELERİ

TÜRKLER'in MENŞEİ

Türkler, beyaz ve brakisefal, yani geniş kafalı bir ırktır. İlmin bugünkü durumuna ve Rus arkeologlarının son yıllardaki kazı ve araştırmalarına göre, bu arkeologların "Andronovo İnsanı" dedikleri tipin temsil ettiği beyaz ve brakisefal bir ırk, bundan dört bin yıl kadar önce Orta Asya'da yaşıyordu. Bu ırkın, Türkler'in iptidaî tipi olduğu kuvvetle sanılmaktadır.

Bu ırk, çevresindeki ülkelerde yaşayan dolikosefal yani uzun kafalı ırklardan kesin çizgilerle ayrılıyordu. Bu Proto-Türkler, Tanrı Dağları ile Altay Dağları arasındaki geniş ülkede, bugünkü Çungarya'da, Doğu Türkistan'ın kuzey kesimlerinde yaşıyorlardı. Dört tarafa doğru yayılma belirtileri göstermekteydiler.

Bu ırk, sığırı ve deveyi evcilleştirmişti. Avcı ve savaşçı bir kavimdi. Kartalı kutsal tanıyor ve mezarlarına kartal pençesi koyuyordu. Bazı bölgelerde Ren geyiğini ve yak öküzünü de evcilleştirmeyi başarmıştı. Bakırdan bıçak ve başka âletler yapabiliyordu. Birkaç yüzyıl sonra, koyundan faydalanmayı da öğrenmişti.

Bu Proto-Türk kültürünü temsil ettiği sanılan Anav'da, bugünkü Türkmenistan'ın başkenti Aşkabad çevresinde, ilk kültür tabakasına 6.000 yıllık bir

tarih biçilmiştir. Anav kültürünün IV. katı ise, Milât sıralarına kadar dayanmaktadır. Tarihçiler, Orta Asya kavimlerinin kültürlerini, Anav medeniyeti tabakalarına göre tarihlendirmeye ve bu tabakalarla mukayese etmeye çalışırlar.

M. Ö. II. Bin'de, yani M. Ö. 2000 - 1000 yılları arasında, Altaylılar'daki medeniyet, daha canlılaşmakta, daha çeşitlenmekte ve zenginleşmektedir. Arkeolojik buluntular çoğalmaktadır. Bakırın yanında tunç ve altın da işlenmekte, bıçakların yanında yüzük, bilezik gibi süs eşyası yapılmaktadır. II. Bin'de dünya altın endüstrisinin ağırlık merkezi, Altaylar'da yaşayan bu Proto - Türkler'dedir. Bu kavim, bu çağda kuzeye, Altaylar dışına, Sibirya Ovası'nın güneyine de taşmıştır. M. Ö. 1700 yıllarından başlayarak Güney Sibirya, Proto - Türk buluntularıyle dolup taşar. Tunç çağı başlamıştır. Proto - Türkler, göçebe bir kavimdir. Yerleşik hayatı nadiren tercih etmektedirler.

Proto - Türk sanatında esas unsur, hayvan motifleridir. Bu motifler, fevkalâde bir sanatkârlıkla işleniyor ve hemen her eşyada kullanılıyordu. "Hayvan üslûbu" denen bu üslûp, hızla çok batıya, Karadeniz kuzeyine doğru yayılıyordu.

Proto - Türkler, gittikçe askerî ve siyasî güç kazanıyor, Moğollar ve Mançular gibi çevrelerinde yaşayan, kendilerinden daha geri medeniyetleri temsil eden kavimleri hâkimiyetleri altına alıyorlardı. M. Ö. 1766 ya doğru Çin vekaayî-nâmeleri, Proto - Türkler'den bahsetmeye başlarlar. Zira Çin'i tehdit edecek bir kudret derecesine erişmişlerdir. Türkler'in tarih öncesi çağları, M. Ö. 220 yılına kadar uzanır.

Bu yıl, ortaya Teoman veya Tuman Yabgu çıkarak, Türk kavimlerini ve çevredeki diğer toplulukları bir araya toplar. Bizim "Büyük Türk Hâkanlığı" dediğimiz büyük ve devamlı Orta Asya Türk İmparatorluğu kurulur. "Oğuz Han" da denen Mete, bu Teoman Yabgu'nun oğludur ve Türk İmparatorluğunun sınırlarını Pasifik'ten Hazar Denizi'ne, Sibirya buzullarından Çin ve Hindistan'ın kuzeyine kadar genişletir; Asya'nın yarısını elde eder.

Bu ilk Türk İmparatorluğu, başındaki hanedanın adıyle, "Kun" yahut "Hun" diye anılmaktadır. Başlangıçta "Türk" adı, Türkçe konuşan kavimlerden yalnız birinin ismiydi. Sonradan bütün Türkçe konuşanlara Türk denmiştir. Kelime "kuvvetli" demektir ve ilk çağlarda "Türük" şeklinde söyleniyordu. Bu kelime, şimdiki bilgilerimize göre ilk defa M. Ö. 1328 e doğru bir Çin vekaayî-nâmesinde geçmektedir. Türkler, gene Çin tarihlerinden öğrendiğimize göre, M. Ö. 781 den başlayarak Çin'in ilk eyaletlerini ele geçirmişlerdir.

Türk fetihlerinin karanlık çağlarına ait izler, Türk destanlarına aksetmiştir. "Ergenekon Destanı" nın bir motifi, Türkler'in düşmanları tarafından küçük bir alana sıkıştırıldıktan sonra çoğalmaları, demir madenini eriterek yol bulup dış dünyaya açılıp yayılmaları motifi çok önemlidir. Türkler'de nüfus kesafetinin fazlalılığından doğan yayılma arzusunu, fâtihlik fikrini, en kötü şartlardan bile sıyrılma azmini, madene hâkim olup üstün tekniği elde tutmak ihtirasını gösterir. Türkler'in birçok kavimleri hâkimiyetlerine alıp büyük imparatorluklar kurmaları, en eski çağlarda bile yabancı milletlerin dikkatini

çekmiş, bunu, yalnız Türkler'in elinde bulunan ve "yada taşı" denen sihirli bir taşla açıklamak istemişlerdir. Çin kaynakları, Türkler'in fâtihlik ve cihangirlik vasfını açıklamada daha gerçekçi davranmışlardır. Çinliler'e göre Türkler'i yabancı kavimler üzerine hâkim kılan, onların süvarilik vasfıdır. Atlı Türk ordusu, o çağların en sür'atli savaş unsuru olarak, en geniş ülkeleri tutabilmiştir.

Atalarımızın tarihin karanlıklarında kaybolan başka bir hususiyetleri de, demire hâkimiyetleri, bu madenden yaptıkları silâhlar ve her türlü eşya idi. Demir madenlerine sahip olmaları ve yüzyıllardan gelen alışkanlık ve ustalıkla demiri işlemeleri, onlara emsalsiz bir güc kazandırmıştır. Türkler'in en az 4.000 yıldan beri bu madeni tanıyıp işledikleri ve bu hususta Hititler'den önce geldikleri ileri sürülmektedir.

Türkler'in cihangirlik vasfı, onların en eski geleneğidir. Tanrı tarafından efendi kavim olarak seçildiklerine inanırlardı. Kâşgarlı Mahmud'un, M. Ö. VII. yüzyıldaki bir Türk hükümdarı, belki de sadece efsânevî bir şahsiyet olan Alp-Er-Tunga için "Ajun Beği" yani "Dünya Hükümdarı" demesiyle, Osmanlı padişahlarına verilen "Pâdşâh-ı Cihân" yani "Cihan İmparatoru" sıfatı arasında hiç bir fark yoktur.

HUNLAR ÇAĞINDA TÜRKLÜK

Türkler, tarih devrine Orta Asya'da Büyük Türk Hâkanlığı'nı kuran Hunlar'la girerler. Hunlar'ın ilk imparatorları, Teoman ve bunun oğlu Mete, diğer bir deyişle Oğuz Han'dır. Hunlar'dan önceki çağ, Türkler'in tarih öncesidir. Çin kaynakları bile, VI. asırdaki Göktürkler'i, Hunlar'dan inmiş olarak gösterirler. Mete ile Hunlar, Büyük Türk Hakanlığı'nı cihan ölçüsünde bir devlet derecesine yükseltmişlerdir. Mete'nin M. Ö. 177 deki seferinde Hazar Denizi'ne, Avrupa kapılarına kadar erişmesi, onu, Yakın Doğu'nun da ilgilendiği bir şahsiyet yapmıştır. Bu devirde Büyük Türk Hakanlığı'nın genişliği, İran, İskender ve Roma imparatorluklarını geçmiştir. Mete, strateji bakımından, Kirus, İskender ve Sezar'dan üstün görünmektedir. Çünkü bu cihangirler, dünya coğrafyası üzerinde Mete derecesinde geniş askerî hareketlere girişemişlerdir. Mete'yi kuzeyde buzullar, güneyde Himalayalar, doğuda Büyük Okyanus, batıda Hazar ve Urallar durdurabilmiştir. Mete ve kendisi gibi 35 yıl tahtta kalan torunu Kün Yabgu, Hun çağı Türkler'inin büyük teşkilâtçılarıdır. Onların askerlik, teşkilât ve devlet adamlığı dehâsı sayesinde Türkler, 20 milyon kilometre kareyi aşan büyüklükte bir imparatorluğa sahip oldular. Hunlar, 436 yıl iktidarda kaldılar. Osmanoğul-

lar'ından sonra Türk tarihinde en çok iktidarda kalan hanedan, Hunlar'dır. Zaten büyük Alman tarihçisi Otto Franke: "Hunlar, ancak Osmanlı Türkleri ile mukayese edilebilirler" demiştir.

Hunlar, o zamana kadar dağınık kültür merkezleri teşkil eden Türk kavimlerini ve onların kültürlerini birleştirdiler. Bu suretle Türk'lüğün millet hâlinde ortaya çıkmasında birinci derecede rol oynadılar. Arkeolojik keşifler, bilhassa son yıllarda Orta Asya'da çok bol ve çeşitli İran ve Çin eşyası ortaya çıkardı. Bu, Hunlar devrinde ticaret münasebetlerinin kesafetini gösterir. Bu çağ Türkler'i, Uzak Doğu ve Yakın Doğu kültürleri arasında teması sağlamak bakımından da insanlık tarihine hizmet ettiler; o zamanki dünyanın iki ucu arasında kültür alışverişine zemin hazırladılar. "İpek Yolu" Orta Asya'dan geçtiği için, transit ticareti Türkler'i çok zenginleştirdi.

Hunlar çağında Türkler'in başında, "Yabgu" denen bir büyük hâkan vardı. Yabgu'nun Gök Tanrı'nın yeryüzündeki vekili olduğuna inanılırdı. Devlet ve ordu teşkilâtı mükemmeldi. Kahramanlık ve şövalyelik, ideal hayatın esası sayılırdı. Kahramanlara "Alp" denirdi.

Hunlar çağında Türkler, nüfus bakımından da fevkalâde çoğaldılar. Altaylar'dan sonra Tanrı Dağları bölgesi, nihayet Sibirya ve Baykal Gölü çevresi Türk'leşti. Buralarda yaşayan Moğol oymakları, doğuya doğru itildi. Türkler'de ilk çekik gözlülük de bu çağda Moğol kavimleri ile karışma neticesinde meydana geldi. Hunlar çağından kalan iskeletlerin antropolojik incelenmesi bunu göstermektedir. Bu karışma, Baykal Gölü çevresinde ve Yenisey vâdisin-

de oldu. Altaylar'daki Türkler hâlâ eski Türk tipini muhafaza ettiler.

Bu çağ Türk sanatı, Karadeniz kuzeyinden Büyük Okyanus kıyılarına kadar hâkim bir sanat derecesine yükseldi. Türk kavimlerinin sanatları arasında üslûp birliği teşekkül etti ki, büyük bir Türk İmparatorluğunun sağladığı nimetlerdendir. Vahşi hayvanların mücadelelerini işleyen tunç eserler, çağın karakteristik Türk sanat mahsulleridir. At güreşi sahneleri, yalnız bu çağ Türk eserlerinde görülür. Deve ve kaplanların mücadele sahneleri de sık sık ele alınmıştır.

Selenge ırmağı yakınlarında Noyun-Ula dağında bulunan Hun kurgan-mezarlarında, bol sanat eserlerine tesadüf edilmiştir. Bu kurganlardan 5 tanesi, Hun imparatorluk prenslerinin mezarlarıdır. Altaylar'da da bu devirden kalma prens mezarlarında Türk iskeletleri ve kılıçları bulunmuştur. İskeletlerin ortalama boyunun 1 metre 80 santime yakın olması, Türkler'in uzun boyluluğunu göstermektedir.

Hun çağında Türkler, Kore'den Macar Ovası'na kadar olan alana sulh, sükûn ve refah getirdiler. Mete, Çin imparatoruna yazdığı bir mektupta, hâkimiyetinde bulunan çeşitli kavimlerin, kudretli bir imparatorluğun sağladığı bütün nimetlerden faydalandıklarını, sulh ve saadet içinde yaşadıklarını, bilhassa belirtmeye dikkat etmiştir.

Türk devletini büyük bir imparatorluk hâline getiren Mete, Türkler tarafından "Oğuz Han" adıyle ölümsüzleştirilmiştir. Türk milletinin müşterek eseri olan "Oğuz Kağan Destânı" nda Mete'nin Çin'e, Hind'e, Avrupa kapılarına, Kuzey Asya'nın buzlu ül-

kelerine kadar uzanan fetihleri terennüm edilmiştir. Bu destanda, Türk'lüğün bütün hususiyetleri işlenmiştir. Destânın sonunda Oğuz Han, ölüm döşeğinde oğullarına, şu sözleri söyler: "Ey oğullar, ben çok yaşadım. Çok savaşlar gördüm. Çok ok attım. Çok ata bindim. Düşmanlarımı ağlattım. Dostlarımı güldürdüm. Gök Tanrı'ya borcumu ödedim. Sizlere yurdumu emanet ediyorum."

TÜRKLER NİÇİN MÜSLÜMAN OLDULAR?

Türkler'in Müslüman dini ile ilk temaslar, VII asrın sonlarından başlar. 610'da doğan ve 634'te Arabistan sınırlarını aşan Müslümanlık, VII. asır sonlarında Horasan'a vardı ve Türkler'le, Batı Türk Hakanlığı ile temasa geçti. Bu tarihten itibaren Müslüman dinini tanıyan Türkler, 150 yıl kadar, bu yeni dini incelediler. Bu müddet içinde İslâm imparatorluğunun hizmetine giren yüz binlerce Türk, Müslüman oldu. Hattâ Halife'nin başkumandanlığı Türkler'in eline geçti. Mısır - Suriye'de ilk Müslüman Türk devleti olan Tolunlu devleti, bir Oğuz Türkü tarafından kuruldu.

Müslüman dini, Türkler'in yaşadığı Orta Asya ülkelerinde de yavaş, fakat emin adımlarla yayıldı. Önce Türkler'in Karluk boyunun bir kısmı Müslüman oldu. Bu boyda Buda ve Mani dininden Budistler ve Manihaistler de çoktu. Mâverâünnehir'de, yani Amu-Deryâ ile Sır-Deryâ nehirleri arasında kalan ülkelerde ve Sır-Deryâ'nın daha ötesinde Türkler, birçok dine mensuptular. Hattâ bazı bölgelerde çeşitli dinlere mensup Türkler karışık yaşıyorlardı. Eski dinleri olan Şaman'lığı yavaş yavaş bırakıyor, Budist ve Manihaist oluyorlardı. Müslümanlar daha azdı. Fakat bu çağda gene de Türk'lerin büyük ekseriyeti Şaman dinindendi.

Araplar'ın Çinliler'e karşı kesin şekilde vaziyet almaları, Türkler'le Müslümanlar'ı yaklaştırdı. X. asrın ilk çeyreğinde Mâverâünnehir, tamamen bir Müslüman ülkesiydi. Bu ülkede yaşayan İranlılar ve sayıları onlarınkine yakın olan Türkler, Müslüman'dı. Bu halk, Sâmânî devletinin tab'ası idi. Mâverâünnehir, daha önceden ve bin yıldan beri Büyük Türk Hakanlığı'na ait olduğu halde, Arap fethinden sonra Sâmânîler'e geçmişti. Bağdad'daki Abbâsî Halîfesi'ne tâbi olduğunu söyleyen, fakat gerçekte tamamen müstakil bulunan Sâmânîler, kudretli bir İranlı krallıktı. Türk İmparatorluğu, Balasagun ve Kâşgar'ı taht şehri olarak seçince, Sâmânîler'le karşı karşıya geldi. Jeopolotik zaruretler, Sâmânîler'le savaşı ve Mâverâünnehir'in fethini icap ettiriyordu. Hunlar'dan Göktürkler'in yıkılışına kadar bin yıl Türk idaresinde yaşamış olan bu büyük ülkeyi geriye almak, Büyük Türk Hakanlığı'nın geleceği için şarttı. Fakat Müslüman dininin bünyesine ve Ortaçağ'ın rakipsiz şekilde en yüksek medeniyet ve kültürüne sahip olan Müslüman cemiyetine girebilmek ve hâkim olabilmek için, bizzat Müslüman olmak lâzımdı. Mâverâünnehir'deki İranlılar'ın değil, Müslüman Türkler'in bile Şaman dininden olan Büyük Türk Hakanlığı'na dahil olmak istemeyecekleri ve şiddetle karşı koyacakları, şüphesizdi. Halbuki Müslüman dininden bir Türk imparatorluğu, yarı yarıya Türk'leşmiş bu eski Türk ülkesini kolaylıkla ele geçirebilirdi. Sâmânîler askerî bakımdan ezilirse, halkın yeni hanedanı tanımaması için hiç bir sebep kalmazdı. Büyük Türk Hakanlığı'nın yani Karahanlılar'ın Müslüman ol-

ması, Mâverâünnehir ve sonra Horasan'ı, Yakın Doğu ile Orta Doğu'nun geçit yerinde olan bu pek zengin ve kalabalık ülkeleri, olgun birer meyve halinde Türkler'in eline düşürecekti. Siyasî dehâya sahip olan Türk hükümdarlarının, bu gerçeği anlayamamış olmaları mümkün değildi.

Mâverâünnehir ve Horasan fethedilmedikçe, Türk imparatorluğuna istikbal yoktu. Nitekim Karahanlılar'dan önce Büyük Türk Hakanlığı'nın başında bulunan Uygurlar, cihangir bir devlete sahip olamamışlardı. Uzak Doğu devleti olmak vasfını bir müddetten beri kaybeden Türk imparatorluğu, Orta Asya'ya tıkılıp kalamazdı. Böyle bir kara devletinin, cihanşümul rol oynayabilmesine imkân yoktu. Türk imparatorluğunun cihanşümul ehemmiyetten düşmesi ise, Türkler'in yüzlerce yıllık geleneklerinin ve haysiyetlerinin çiğnenmesi demekti.

Müslüman dininin Büyük Türk Hakanlığı tarafından resmî din olarak kabulünün siyasî ve jeopolitik sebepleri bunlar olmakla beraber, mesele bundan ibaret değildir. Tâbir caizse, meselenin bir de manevî cephesi vardır.

Türkler, eski Şaman dinlerini yavaş yavaş bırakmaya başlamışlar, bir kısmı Budist ve Manihaist olmuştu. Başka dinlere intisap eden, Hıristiyan ve Mûsevî olan Türkler de vardı. Türkler'deki eski din birliği kalmamıştı. Buda ve Mani dinlerinin Türk millî bünyesine uymadığı, daha bir asır geçmeden anlaşılmıştı. Türkler'i yabancı kültürlere iten, cihangirlik vasfını kaybettiren, hattâ askerî meziyetlerine ve teşebbüs dehâlarına halel getiren bu dinler, Şaman dininin kısmen terkedilmesinden

sonra, Türk cemiyetinde buhranlar doğurmuş ve manevî değerleri değiştirmişti. Bununla da kalmamış. Türk devletinin siyasî bünyesini âdeta tahrip etmiş ve felce uğratmıştı. Fevkalâde pratik oluşu ve Türkler'in öteden beri değer verdikleri manevî kıymetlere bağlılığı bakımından Müslüman dini, bütün bu kusurlardan ve eksikliklerden uzak ve masûndu.

Büyük Türk Hakanı sıfatıyla Karahanlı tahtında oturan Satuk Buğra Han'ın yüzlerce, hattâ binlerce yıllık Şaman dinini bırakması, şahsen Müslüman olmakla kalmayıp, bu dini Türk imparatorluğunun resmî dini ilân etmesi, yüzyıllar süren bir gelişmenin, yüksek millî ve siyasî menfaatlerin eseriydi. Asla bir anlık bir olay ve tek kişinin kalbine doğmuş bir ilham değildi. Bu fikrimizle Saltuk Buğra Han'ın Türk tarihindeki emsalsiz değerini küçültmek istemiyoruz. Türkler, Müslüman dinini samimî olarak, kendi istekleriyle, hiç bir zorlama ve dış baskı olmaksızın kitle halinde kabul edince, tarihlerinin yeni bir devresine ayak basmış oluyorlardı. Bu yeni devre, X. asırdan önceki asgarî 1.200 yıllık devreden daha da şanlıydı. Müslümanlık, Türk millî bünyesi için uygun bir din haline geldi. Türkler, Müslüman olmak suretiyle Türk'lüklerini kemâle erdirmiş, âdeta tamamlamışlardı.

TARİHTE ANADOLU'NUN JEOPOLİTİK DURUMU

Anadolu, dünya çapındaki jeopolitik önemini tarihin hiç bir devresinde kaybetmemiştir. Mısır ve Mezopotamya ile birlikte en eski medeniyetler, Anadolu'da kurulmuştur. Anadolu'nun bu önemi nereden gelmektedir? Bu bahsimizde kısaca bu konuyu işleyeceğiz.

Tarihte dağlar, istilâlara set çekmiş, medeniyetleri birbirinden ayırmıştır. Akarsular ise, medeniyetleri yaklaştırır ve zengin yerleşme alanları yaratır. Deniz, ileri medeniyetin en büyük sebeplerinden biridir; ayırıcı olmaktan fazla, medeniyetleri yaklaştırıcı bir rol oynar. Dünya haritası üzerinde Anadolu ile onun tabiî bir uzantısı durumunda olan Trakya'ya bakılacak olursa, bu toprakların dünya ölçüsündeki önemi hemen görülür. Cihan medeniyetinin çevresinde kurulduğu Akdeniz'de hiç bir ülke, Anadolu - Trakya'nın jeopolitik şansına malik olamamıştır. Bu şans, Anadolu'yu medeniyetlerin beşiği yapmış ve pek çok kavmin ihtirasını üzerinde toplamıştır.

Bu toprakların emsalsiz jeopolitik durumu şundan ileri gelir ki, Anadolu - Trakya; Asya ile Avrupa, Yakın Doğu ile Balkanlar, Akdeniz ile Karadeniz arasında geçittir Marmara bölgesine doğru gidildikçe bu jeopolitik önem, son derece artar. Bo-

ğazlar, cihan hâkimiyetine erişmek isteyen ve cihan imparatorluğunu elinde tutmak arzusunda bulunan devletlerin can noktası olmuştur. İstanbul Boğazı'nın Avrupa yakasında, boğazın her iki tarafına, iki kıt'aya, Asya ile Avrupa'ya, iki denize, Akdeniz ile Karadeniz'e hâkim olmak üzere kurulan İstanbul şehrinin jeopolitik önemini tarihte başka hiç bir beldenin taşımadığını, kesine yakın bir hükümle ileri sürebiliriz. Bu, yalnız eski devirler için verilmiş bir hüküm değildir. Napoléon gibi en modern siyasîler, İstanbul hakkında "cihan imparatorluğunun başkenti olmaya lâyık tek şehir" demişlerdir. Bugün de bu durum fazla değişmiş değildir. Boğazlar düşünce, kuzeyden gelecek istilâyı ılık denizlerde durdurabilecek hiç bir kuvvet mevcut değildir.

Marmara Denizi kadar küçük olup da bu derecede ehemmiyet taşıyan bir su, yeryüzü haritasında yoktur. Kocaeli ve Çatalca yarımadaları ile Çanakkale ve Gelibolu yarımadaları, iki kıt'anın, Asya ile Avrupa'nın birleştiği ülkelerdir. İmroz, Bozcaada ve Limni, Çanakkale Boğazı'nın girişine hâkim olan adalardır. Marmara'yı iç deniz haline getiren, Boğazlar'a tamamen hâkim olan, bu geçitleri istediği gibi açıp kapayabilen ve İstanbul'u başkent edinen imparatorluklar, Karadeniz ile Akdeniz'i de içdeniz haline getirmek yolunu tutmuşlardır. Çünkü Asya ve Avrupa toprakları hiç bir yerden, İstanbul'dan olduğu kadar yakın ve kolay kontrol edilemez. Balkanlar'ın en güneydoğu ucunda yer almış olan bu şehir, Avrupa'nın, Balkan'ların, Asya'nın, Yakın Doğu'nun herhangi bir yerine, iki taraftan en merkezî yerdedir.

Tarih boyunca Anadolu'da yerleşme bölgeleri tabiatiyle çok değişmiş, ağırlık merkezleri oradan buraya, buradan oraya oynamıştır. Bununla beraber, umumî çizgileriyle, bazı devirler müstesna, yoğun nüfusla iskân edilen bölgeler ve büyük şehirlerin kurulduğu alanlar fazla değişmemiştir. Birinci derecede merkezler, Marmara ile Ege kıyılarında teşekkül etmiştir. Bu durum, Anadolu'nun jeopolitik önemi kadar iktisadî ve ticarî ağırlığının da bu bölgede olmasıyla ilgilidir. İstanbul, İznik, Bursa, Efes, Bergama, Foça, Edirne, İzmir gibi çeşitli devirlerde parlamış büyük tarihî merkezler, bu bölgededir. Akdeniz, Orta Anadolu, kısmen Doğu Anadolu'da ise büyük tarihî merkezler, daha seyrek bir coğrafî dağılışta olmuştur. Karadeniz bölgesi, iç bölge olduğu ve geniş dünya parçalarıyla doğrudan doğruya ilgisi bulunmadığı için, yoğun nüfusuna rağmen, büyük merkezler vücude getirememiştir. Bununla beraber, askerî ve ticarî zorunluklar, zaman zaman Sinop ve Trabzon gibi şehirlere birinci derecede önem kazandırmıştır.

Anadolu, coğrafya konuşundan başka, yeraltı ve yerüstü zenginlik ve servetleri bakımından da dünyanın müstesna bir köşesi olmuştur. Demir tarihte belki ilk defa olarak Hititler tarafından bu topraklarda işlenmiş ve dünya medeniyetinde, bilhassa savaş alanında büyük inkılâplardan biri, demirin bulunup işlenmesiyle bu topraklarda gerçekleşmiştir. Ziraatin her türlüsüne elverişli ve geniş otlaklarıyla büyük ölçüde hayvancılığa müsait olan Anadolu ve Trakya, tarih boyunca, iyi sulandığı devirlerde bilhassa dünyanın belli başlı tahıl ülke-

lerinden biri olmuştur. Ormanlardan faydalanma bakımından da Anadolu, binlerce yıl, Yakın Doğu'nun kereste, bilhassa gemi kerestesi ihtiyacını tek başına karşılamıştır.

Anadolu'da tarihî merkezlerin kurulması ve nüfusun kesifleşmesi, akarsu bölgelerine münhasır kalmamış, içerilere, yüksek yaylalara, geçit bölgesi olan alanlara kadar yayılmıştır. Erzurum, Konya, Sıvas, Ankara gibi büyük tarihî merkezler, bin metreyi aşan yükseklikteki topraklarda ortaya çıkmıştır.

Bu yapıda olan ve XI. yüzyıldan beri "Türkiye" denen Anadolu ve onun tamamlayıcı parçası Trakya, tarih boyunca, hayrete şayan değişikliklere sahne olmuş, cihan tarihinin en önemli toprak parçalarından biridir.

TÜRKİYE DEVLETİ NASIL KURULDU?

Türkler, VIII. asırdan başlayarak, Abbâsî Halifeliği'nin hizmetinde yüzyıllarca Toros yamaçlarında ve Fırat kıyılarında at koşturdular. Fakat XI. asra kadar Bizans İmparatorluğu, Anadolu'yu elinde tutmayı başardı. Anadolu'ya yapılan Arap ve Türk seferleri, geçici birer akın olmaktan ileri gidemedi.

1018 yılında Selçukoğulları'nın idaresindeki Oğuz Türkleri, Hazar Denizi'nin doğusundaki yurtlarından kalkıp bütün İran'ı baştanbaşa geçerek Anadolu'ya daldılar. Bu akınlar birkaç defa tekrarlandı. 1021'deki akına bizzat Çağrı Bey komuta etti. Selçukoğlu Çağrı Bey, tam yarım asır sonra Anadolu'yu Türkler'e açacak olan Alp-Arslan'ın babasıdır.

Selçuklular, 1040 yılında Büyük Türk Hakanlığı tahtına oturarak İran ve Türkistan'ın en önemli ülkelerine hâkim oldular. Selçukoğlu Tuğrul Bey, ilk hakan, ağabeyi Çağrı Bey de başkomutan oldu. 1049'da Selçukoğulları'ndan iki prens, Kutalmış ve İbrahim Yınal Beyler, Anadolu'ya ilk büyük Türk seferini yaptılar. 18 eylülde Pasinler'de Bizans ordusunu yenerek Erzurum'a kadar geldiler. 1053'te Selçukoğlu Kutalmış Bey, Kars'ı kuşattı, fakat alamadı. 1054'te bizzat İmparator Tuğrul Bey, Anadolu'ya geldi. Bayburt'a kadar ilerledi. 1061'den

başlayarak Kutalmış Bey, Anadolu seferlerini sıklaştırdı. Artık Türkler, her yıl Anadolu'ya giriyor, Bizans savunma noktalarını zayıflatıyor, ülkeyi tanımaya çalışıyorlardı. Bu sıralarda Tuğrul Bey öldü. Ağabeyi Çağrı Bey'in oğlu Alp-Arslan, Büyük Türk Hakanı oldu.

Sultan Alp-Arslan, Anadolu ile çok ilgileniyordu. Doğu Anadolu'da Bizans sınırındaki Türk ordusuna Kutalmış Bey'in oğlu Süleyman-Şah komuta ediyordu. Süleyman-Şah; Gümüştekin, Afşın Bey gibi büyük komutanlarla beraber Orta Anadolu'ya akınlar yapıyordu. 1070'de Afşın Bey, Denizli'ye kadar ilerledi. Bizans ordusu, ne zaman nerede görüneceği belli olmayan Türk akıncılarını yakalıyamıyor, durduramıyordu. Bu sıralarda Bizans tahtına geçen Romanos Diogenes, Türkler'i Anadolu'dan uzaklaştırmaya kararlıydı. Türkler üzerine birkaç başarılı askerî hareket yaptı. Fakat Afşın Bey, Bizans'ın Anadolu'daki belli başlı üslerinin tahrip edildiğini, Bizans ordusu üzerinde bir zafer kazanmak mümkün olursa, Anadolu'da Türkler'e karşı koyabilecek bir kuvvet kalmayacağını bildiren meşhur raporunu, Sultan Alp-Arslan'a yolladı.

26 ağustos 1071'de Doğu Anadolu'da Malazgirt'de cihanın en büyük askerî kuvvetleri olan Türk ve Bizans orduları karşılaştı. Sultan Alp-Arslan, Bizans ordusunu yok etti. İmparator, Türkler'e esir düştü. Büyük Türk Hakanı, Kutalmışoğlu Süleyman-Şah'a, Ege'ye, Marmara'ya kadar Anadolu'nun fethini emretti.

Kutalmışoğlu Süleyman-Şah, birkaç yıl içinde bütün Anadolu'yu fethetti. Türkler, Üsküdar'a bile

girdiler ve Boğaz'ın karşı yakasından dünyanın incisi olan muhteşem İstanbul şehrini hasretle seyrettiler. Alp-Arslan'ın yerine geçen oğlu Sultan Melik-Şâh, 1077 yılında, Büyük Türk Hakanı sıfatıyle, Anadolu'yu Süleyman-Şâh'a verdi. Böylece Anadolu Fâtihi Selçuklu Kutalmışoğlu Nâsıruddevle Ebu'l-Fevâris Gazi Sultan I. Süleyman-Şah, Türkiye devletinin birinci hükümdarı oldu. Başkenti İznik olmak üzere, ölümsüz Türkiye devleti zamanımızdan tam 992 yıl önce kuruldu.

Anadolu Fâtihi Süleyman-Şâh'ın bir müddet Konya'da oturduktan sonra taht şehri olarak İznik'i seçmesi çok mânalıydı. İznik, büyük, tarihî bir şehirdi. Marmara Denizi'nin yanıbaşındaydı. Dünyanın en hassas noktası olan Boğazlar'a çok yakındı. Anadolu Fâtihi ve Türkiye Devleti'nin Kurucusu, Boğazlar'ı ele geçiren kuvvetin cihanın birinci devleti olacağını biliyordu.

Bu yıllar, Türkiye tarihinin sihirli yıllarıdır. 1085 yılında Avrupa'da artık Anadolu'ya "Turkiya" yani "Türk Ülkesi" denmeye başlanmıştı. Süleyman-Şah, Kapıdağı yarımadasını da aldı ve Çanakkale Boğazı'nın Asya kıyılarına erişti. İstanbul ve Balkanlar, Türkler'e açılmıştı. Bugünkü Kartal Maltepesi, Türkiye ile Bizans arasında sınır kesildi.

Bu sırada Bizans tahtına, tarihinin en büyük imparatorlarından biri, Aleksios Komminos oturdu. İmparator, Türkler'i durdurmaya Bizans gücünün yetmeyeceğini anlamıştı. Ne bahasına olursa olsun, bütün Avrupa'yı Türkler'e karşı birleştirmek lâzımdı. Bu inanılmaz iş oldu. Bütün Avrupa, Türk-

ler'i eski Bizans topraklarından söküp atmak için birleşti. Birinci Haçlı Seferi kuruldu. Süleyman-Şah ölmüş, yerine genç oğlu I. Sultan Kılıç-Arslan geçmişti. Böylece Hıristiyanlar ile Türkler arasında yüzyıllarca sürecek büyük bir mücadele devresi başladı. Bu yıllarda fethedilmesi icap eden İstanbul'un alınması, iki buçuk yüzyıl geri kaldı.

Birkaç asır içinde dünyadaki Türk nüfusunun belki üçte biri Anadolu'ya göçtü. Daha XI. asrın sonlarında Anadolu, bir Türk ülkesi halindeydi. Esasen Selçuklu fethinden önce de Anadolu'da hayli Türk vardı. Bunlar, Bulgarlar, Hazarlar, Peçenekler, Kumanlar, Uzlar gibi Türk kavimleriydi ve Bizans tarafından Anadolu'ya yerleştirilmişlerdi. Çoğu Hıristiyan olmakla beraber henüz Türkçe'yi unutmamışlardı. Selçuklu fethi üzerine Anadolu'daki Hıristiyanlar, büyük kitleler halinde Balkanlar'a çekildiler. Gene de Anadolu'da XX. yüzyıla kadar önemli sayıda Rum ve Ermeni vardı. Türk siyasetinin özelliği yüzünden bu Rumlar ve Ermeniler arasında Müslüman olup Türk'leşenler pek azdır. Ancak Millî Mücadele'den sonra Anadolu'daki Hıristiyan ekalliyetler, Balkanlar'daki Türkler'le yer değiştirdi.

XIII. yüzyılda Türk ülkelerine Moğol istilâsı başlayınca, yeniden Türkistan'dan gelen milyonlarca Türk, Anadolu'ya ve çevresindeki ülkelere yerleşti. Böylece Türkler, Anadolu'da daha ezici bir ekseriyet kazandılar. Güneydoğu Anadolu'da eskiden beri yaşayan Kürtler ve Araplar da güneye ve doğuya çekildiler. Bu bölgede de Türkler, yer yer ekseriyeti elde ettiler.

Bugün Türkiye devletinin kuruluşu, 900 yıla yaklaşmaktadır. Bu hadise, Türk milletinin tarih boyunca yarattığı en büyük eserdir. Anadolu'nun fethi için yüzyıllarca hazırlanan Türkler, 1077'de Türkiye devletini kurduktan sonra da, yeni anayurtlarını savunmak, geliştirmek, ayakta tutmak ve büyük bir devlet haline getirmek için, akıl almaz çileler çekmişler ve en büyük fedakârlıklara katlanmışlardır. Üzerinde yaşadığımız topraklar, atalarımızın bizim hesabımıza yaptıkları sonsuz mücadelelerin eseridir.

OSMANLILAR'IN MENŞEİ

Osmanlılar'ın menşei, bir hayli karanlıktır. Devletin kuruluşundan ancak belirli bir zaman sonradır ki açık ve kesin tarihî bilgilere malik olabiliyoruz. Bunun sebebi, ilk zamanlarda, o çağ tarihçilerinden hiç birisinin bu küçücük devlete önem vermemesi ve geleceğini tahmin edememesidir. Sonradan gelen tarihçilerin Osmanlılar'ın ilk zamanları hakkında yazdıklarının önemli bir kısmının uydurma olduğu. Türk ve Avrupalı tarihçilerin son çalışmalarıyle, kesin şekilde anlaşılmıştır. İlk devirler, hattâ umumî olarak İstanbul'un Fethi'nden önceki çağ hakkındaki bilgisizliğimizin bir sebebi de, 1402' ye kadar toplanan Osmanlı devlet arşivinin, Timu istilâsında Bursa yağmalanırken yakılmış olmasıdıı Bundan dolayı, 1402'den önceye ait elimizde pek az resmî vesika vardır.

Devletin kurucusu olan Osman Bey'in menşei de pek aydınlık değildir. Sonraki tarihçiler, Osman Bey'e şeref kazandırmak için, sonu Oğuz Han'a yani Büyük Türk Hakanlığı'nın Teoman'dan sonraki 2. imparatoru Mete'ye dayanan şecereler uydurmuşlardır. Mete yahut Oğuz Han, M.Ö. 209'dan 174'e kadar saltanat sürmüştür. Osman Bey'in babasının Ertuğrul Gazi olduğu kesin şekilde bilinmektedir. Ertuğrul Gazi'nin babasının da Gündüz Alp olduğu

anlaşılmaktadır. Ertuğrul Gazi'nin babası olduğu söylenegelen Süleyman-Şâh'ın, Osmanoğulları'nın atası olmadığı bugün hemen hemen kesin şekilde ortaya çıkmıştır. Binaenaleyh, bugün Suriye'de Rakka yakınlarında olan ve Lozan Andlaşması ile Türkiye Cumhuriyeti toprağı sayılan Câber kalesi yanındaki "Türk Mezarı" nın, Süleyman-Şâh'ın gerçek değil, manevî bir mezarı, bir "makam" olduğu anlaşılmaktadır. Türkiye devletinin kurucusu olan Anadolu Fâtihi Selçuklu Kutalmışoğlu Süleyman-Şâh yani Türkiye'nin ilk hükümdarı, 1086 yılında bu çevrede ölmüştü. İşte bu zat, halk muhayyilesinde Osman Gazi'nin büyükbabası olup çıkmıştır.

XV. asır sonları Türk tarihçilerinden Bayatî'ye göre Osman Gazi, Oğuz Han'ın yani Mete'nin 46. kuşaktan torunudur. Oğuz Han'la Osman Gazi'nin doğum tarihleri arasında 1.500 yıl kadar bir zaman farkı vardır. Bu müddet 46'ya bölünürse, 32,5 yıl elde edilir. Bu rakam, bir kuşak için en mâkul müddettir. Bayatî'ye göre Osman Gazi, Ertuğrul Gazi'nin, o Süleyman-Şâh'ın, o Kaya-Alp'in o Kızıl-Buğa'nın, o Baytemir'in, o Aykutluğ'un o Tuğrul'un, o Kara-Batur'un, o da X. yüzyılda yaşamış olan Sakur'un oğludur. Bayatî, Osmanoğulları'nın Mete'ye kadar uzanan şeceresini, Fâtih'in küçük oğlu Sultan Cem'in emriyle düzenlemiştir. Fâtih'in son vezîr-i âzamı yani başbakanı Mevlânâ torunlarından Karamanlı Mehmed Paşa ile yine o çağ tarihçilerinden Enverî ise, Ertuğrul Gazi'nin babasını, doğru olarak Gündüz-Alp şeklinde kaydediyorlar. Enverî'ye göre Ertuğrul Gazi'nin büyük babasının babası olan Çalış Han, Anadolu Fâtihi

Süleyman-Şâh'ın kızkardeşi ile evlenmiştir. Bu rivayetin de tarihî bir değeri yoktur. Osmanoğulları'nı, selefleri olan Selçukoğulları'na, Oğuzlar'ın Kayı soyunu Kınık soyuna bağlamak için düzenlenmiştir.

O halde Osmanlılar'ın gerçek menşei nedir? Son araştırmalara göre, Osmanoğulları'nın atalarının ve onların başında bulundukları Oğuzlar'ın 24 boyundan Kayı boyuna ait bir oymağın içinde bulunduğu 70.000 ev, yani en fazla 700.000 Türk, 1220 yılına doğru Merv civarında toplanmışlardı. Bu topluluk, Cengiz'in ileri komutanları olan Cebe ve Sübidey Noyanlar'ın, yani Moğol istilâsının önünden kaçıyorlardı. Ertuğrul Bey'in babası olan Gündüz Alp'in, bu topluluk içinde bir oymak başkanı bulunması çok muhtemeldir. İşte bu Türkistan Türkleri, İran'ı baştanbaşa ve herhalde kısa bir müddet içinde geçtiler. Van Gölü'nün kuzeybatısındaki Ahlat'ta bir müddet durdular. Türkiye Büyük Hakanlığı'nın sınırlarına erişmişlerdi. Kardeş Türkiye'ye girmek için, Sultan Büyük Alâeddin Keykubâd'ın iznini bekliyorlardı.

1230 Yassıçemen meydan muharebesinde Türkistan'dan yeni gelen bu Türkler, Celâleddin Harzem-Şâh'a karşı Alâeddin Keykubâd'ın saflarında savaştılar. Şu halde bu tarihte daha Ahlat çevresinde bulundukları anlaşılıyor. Yassıçemen, Erzincan yakınlarındadır. Bu sırada Gündüz Alp'in ölüp yerine oğlu Ertuğrul Bey'in küçük Kayı oymağının başına geçtiğini tahmin etmek mümkündür. Rivayete göre Ertuğrul Bey, çok yaşamış ve 90 yaşını geçmiştir. 90 yaşında öldüğünü kabul edersek, 1191 doğumlu olduğu anlaşılır. Yassıçemen muha-

rebesinde de 39 yaşında olmalıdır. Yassıçemen'de, Kayılar'ın Türkiye hakanı Alâeddin Keykubâd'ın zafer kazanmasına hizmet ettikleri muhakkaktır.

Bundan sonra ihtimal diğer Oğuz boylarından ayrılan Kayılar, Ertuğrul Bey'in başkanlığında Ankara civarına geldiler. Sultan Alâeddin, bunlara "uc" da yani Bizans sınırında toprak verdi. Bugünkü Eskişehir - Bilecik - Kütahya illerinin sınırlarının birleştiği topraklarda "yurd" edindiler. Demek Osmanlılar, 1235 yıllarına doğru bu çevreye gelmişlerdir. 1281'de Ertuğrul Gazi öldüğü zaman, Osmanlılar'ın elinde 4.800 kilometre kareden fazla toprak olmadığı ve bu toprağın bile bir kısmının Ertuğrul tarafından Bizans'tan fethedildiği anlaşılmaktadır. Selçuklu Sultanı'nın Kayılar'a verdiği "yurd" yani malikânenin 1.000, en iyimser tahminle 2.000 kilometre kareden fazla olmadığı muhakkaktır. İşte Osmanoğulları, üç buçuk yüzyıl içinde bu "yurd" larını 20.000 kere büyüteceklerdir. İnsanlık tarihinde böyle bir şansa malik olmuş başka hiç bir hanedan yoktur.

Ertuğrul Gazi, uc beylerinin en büyüğü olan Kastamonu'daki Çobanoğulları'na tâbi idi ve bu tâbiiyet yarım yüzyıldan fazla sürdü. Çobanoğulları da, Konya'daki Selçuklu sultanına yani Türkiye hakanına tâbi idiler. Ertuğrul Bey, doğrudan doğruya Selçukoğulları'na bağlı büyük uc beylerinden değildi. Daha sonra Osmanlılar, büyük uc beylerinden Germiyanoğulları'na tâbi oldular. Ancak Osman Bey'in beyliğinin ortalarına doğru Konya'ya bağlı büyük uc beyi derecesine yükseldiler. Konya da Tebriz'deki İlhân'a ve Tebriz de Pekin'deki Büyük Kağan'a bağlıydı.

OSMANLI DEVLETİ NASIL KURULDU?

XIII. asrın ikinci yarısında Anadolu Selçukluları'nın idaresinde bulunan Türkiye devleti, tam bir çöküntü devresine girmişti. Yüzyılın sonlarında Selçukoğulları düşmek üzereydi ve onların Anadolu'yu birleştiren otoritesi yok olmuştu. Ülke, birçok Türk beyliğine ayrılmış, birliğini kaybetmişti. Anadolu Türkü'nün tek tesellisi, batıda, "uc" denen Bizans sınırındaydı. Enerjik Türk kitleleri buralarda uc beylerinin hizmetine giriyor, gazâ ve cihâd ile ün ve bahtiyarlık kazanıyorlardı. Ege, Akdeniz ve Karadeniz kıyılarının büyük kısmı Türkler'deydi. Marmara'ya da erişileceğine, dünyanın en hassas noktası olan Boğazlar'a çıkılacağına hiç bir Türk'ün şüphesi yoktu. Bu işi başaran uc beyi, Selçukoğulları'ndan boşalan büyük hakanlık tahtına oturmaya hak ve liyakat kazanacaktı.

Bütün uc beylerinin hayali, Selçukoğulları'ndan boşalan tahta oturmaktı. Fakat Anadolu'yu Türkler'in ikinci ve ebedî anayurdu yapan ve Türkiye devletini kuran bu hanedanın erişilemez gibi görünen ululuğu, onlardan boş kalan tahtın çekiciliğini, ulaşılamaz bir zirveye yükseltiyordu. XIII. asır sonlarının Türkiye'si o kadar perişan ve parçalanmış bir haldeydi ki, eski günler âdeta bir masal gibi hatırlanıyordu. Anadolu Türkü, tasavvuf ve

gazâ ile teselli buluyordu. Selçukoğulları'nın bıraktıkları yerden 1500 yıllık Türk tarihinin tabiî akışını devam ettirmesi mümkün müydü? XIII. asrın sonlarında bu, hayal gibi bir şeydi. Anadolu'daki Oğuz Türkü, Türkiye'nin birliğini yapacak, yeniden bir cihan devletine sahip olacak, belki de tarihin görüp işitmediği bir ululuğa erişecekti. Bu, derviş - gazilerin müritlerine telkin ettikleri bir ideal, masalımsı, efsanemsi bir hayaldi. Hangi kudret bu hayali gerçekleştirebilirdi? Bunu yapabilecek hiç bir hanedan, hiç bir şahsiyet ortalıkta görünmüyordu. Fakat öbür taraftan ilham aldıkları söylenen erenler, istikbalin müjdesini veriyorlardı. Böyle bir kudret mevcuttu, vardı, hazırdı. Tanrı'nın takdir ettiği an gelince, ortaya çıkacaktı.

1220 yıllarına doğru, Cengiz Han'ın orduları önünden kaçan ve Türkistan'dan Türkiye'ye gelen Türk oymakları arasında, Ertuğrul Gazi'nin de oymağı vardı. Bu oymak, Oğuzlar'ın Kayı boyuna mensuptu. Ertuğrul Gazi, bu suretle Türkistan'dan Anadolu'ya geldi. Henüz Moğol tahakkümüne düşmemiş olan Selçuklu Sultanı'ndan yurt istedi. Selçuklu Hakanı, bu küçük oymağı, Bizans'la gazâ etmek ve Türkiye'nin sınırını korumak üzere, Kuzeybatı Anadolu'ya yerleştirildi. Böylece Ertuğrul Gazi, Batı Anadolu'daki Türk uc beyleri arasına girdi. Ancak başında bulunduğu oymak o kadar küçüktü ki, çağdaş tarihî eserlerde bahis konusu edilmedi. Rivayete göre Oğuzlar'ın Kayı boyundan

olan bu küçük oymak 400 çadırdan, yani en fazla kadınlı erkekli 4.000 kişiden ibaretti. Onun için Nâmık Kemâl'in:

Biz ol nesl-î kerîm-i dûde-î Osmâniyân'ız kim
Muhammerdir serâpâ mâyemiz hûn-i şehâdet'-den
Biz ol â'lî-himem, erbâb-ı cidd-û ictihâd'ız kim
Cihangîrâne bir devlet çıkardık bir aşîret'den

beyitleri, asla gerçeğe aykırı değildir.

Gündüz Alp oğlu Ertuğrul Gazi'nin taptaze göçebe kuvveti de, uclardaki diğer Türkmenler gibi, nispeten enerjisi tavsamış yerleşik Türkler'den, daha canlılık ve daha ateşle batı sınırını koruyordu. Anayurtlarını bırakmanın kompleksi içinde cihâda sarılıyorlardı. Göçebe Türkler, cahil olsalar bile, irfan sahibi idiler. Devlet idare etmede ve teşkilâtçılıkta emsalsiz bir sezgi ve kabiliyetleri vardı. İslâmî Türk edebiyatının ilk eserinin Kutadgu Bilik yani eski tâbirle "hikmet-i hükûmet" adını taşıması, bir tesadüf eseri değildir.

Doğu'dan, Türkistan'dan gelen ve "Horasan erenleri" denen ateşli tarikat propagandacıları, uclardaki Türkler'e büyük bir ideal aşılamayı başardılar. Bu ideal, cihaddı, Kızıl Elma idi, birlik ve beraberlikti. "Alp", "Abdal", "Eren" diye anılan gazi-dervişler, uclardaki Türk kitlelerini teşkilâtlandırıyor, onlara yol gösteriyorlardı. Bu suretle fethedilen Bizans toprakları, az zamanda yerden bitercesine yükselen köyler, kasabalar, genişleyen şehirlerle Türk yurdu haline geliyordu. Türk derviş-

gazileri bir şehri, bir ülkeyi fetheder etmez, derhal bir kısmı oraya yerleşiyor, kalan kısım, daha ileriye doğru yürüyordu. Arkadan daima taze kuvvetler geliyor ve en ateşli kitle en ileriye sevkedildiği için, bu başarılı yürüyüşün ardı kesilmiyordu. Bu Türk kitleleri, milletin en teşebbüs sahibi ve enerjik tabakası olduğu, ideal aşkına yerlerini yurtlarını terkettikleri, gazâ ve şehâdet yoluyla bahtiyarlık aradıkları için, daima muvaffak oluyorlardı.

Kendiliğinden teslim olan bir şehrin yalnız en büyük kilisesi cami yapılır, başka hiç bir şekilde Hıristiyanlar'ın menfaatine dokunulmazdı. Şehir alınır alınmaz sûrlarının üzerinden ezanlar okunur, sonra ilk cuma günü büyük törenle camie çevrilmiş kilisede namaz kılınır, padişahın adı hutbede anılır, bu başarıyı sağlayan Tanrı'ya şükürler edilirdi. Artık şehirde ilk yerleşen Türk kolonisinin büyük misyonu başlardı: ekseriya camiin ve büyük şehirlerde camilerin çevresine medreseler ve mektepler, yani orta ve ilköğretim kurumları, şehrin fethinde en büyük hizmeti gören gazi-dervişlerin mensûb oldukları tarikatin tekkesi, hastahaneler, kervansaraylar, imaretler, çeşmeler, hamamlar, yollar, köprüler yapılırdı. Türkler, tarihin gördüğü en imarcı milletlerden biridir.

Türkler, girdikleri toprağa sulh, huzur, asayiş, refah, zenginlik, adalet ve bahtiyarlık getirirlerdi. Yerli halk, yüzyıllardan beri dejenere olmuş Bizans ve Balkanlı hâkimiyetinde unuttuğu asayiş ve huzurun bütün nimetlerini toplardı.

Böylece Türkistan deposundan gelen ardı arkası kesilmez Türk boyları, zamanla büyük kısmı

harab olmuş ve boşalmış Hıristiyan topraklarına gittikçe daha kesif olarak yerleşirlerdi. Bu şekilde Ertuğrul Gazi'nin oğlu Osman Gazi ve onun oğlu Orhan Gazi, Anadolu'nun henüz Türk'leşmemiş kuzey-batı köşesini, Marmara bölgesindeki son Anadolu topraklarını Türk'leştirmişlerdir. Artık Osmanoğulları'ndan gelen üçüncü hükümdara, I. Sultan Murad Gazi'ye, Rumeli toprakları için aynı misyon yüklenmiş oluyordu.

Türk idaresinde yaşayan ve büyük ekseriyeti Ortodoks mezhebinden Hıristiyan olan ahali, tam bir medenî hürriyet içinde hayatlarını devam ettirmişlerdir. Öyle ki, Hıristiyanlar kendi aralarındaki her türlü dâvaya bile, kilise mahkemelerinde bakarlardı. Ancak bir Türk'le bir Hıristiyan'ın arasındaki dava Türk mahkemelerinde görülürdü. Savaş halindeyken Hıristiyan topraklarından geçen Türk askerinin halkı herhangi bir şekilde rahatsız etmesinin tek cezası idamdı. Kanunî Süleyman, dikkatsizlikle atını bir Hıristiyan'ın tarlasına bırakıp ekinini yedirten bir Yeniçeri'yi idam ettirmiştir. Sulh zamanında ise bu gibi suçların takibi için, Hıristiyan tab'anın bir Türk mahkemesine başvurması kâfi idi. Dinî hiç bir baskı yapılmazdı. Dinî baskı İslâm dini tarafından yasaklandığı gibi, Türkler'in binlerce yıllık gelenek ve karakterlerine de uygun değildi. Bu suretle bugün İspanya'da bir tek Arap, Ukrayna'da bir tek Türk kalmadığı halde, Balkanlar'da yaşayan kavimler, 500 yıllık Türk hâkimiyeti boyunca din ve geleneklerini aynen korumuşlardır. Bütün bunlardan ötürüdür ki, Balkan kavimleri Türkler'in gelmesini büyük bir sevinçle

karşılamışlardır. Türkler, Balkanlar'ı fethetmek için yerli halkla değil, Hıristiyan hükümdarlarla çarpışmışlardır.

Birçok tarihçinin insanlık tarihinin en büyük ve hayrete değer olaylarından biri saydığı, cihan tarihinin en muazzam imparatorluğu olan Türk-Osmanlı devleti, bu şartlar içinde kurulu. Böylece Osmanoğulları, Bizans'a karşı en büyük zaferi kazanan uc beyleri sıfatıyla, Selçukoğulları'ndan boşalan büyük hakanlık tahtına oturdular. Zaten iki cepheli bir talih, çoktan Osmanoğulları'nın başına konmuştu. Bunlardan biri, Boğazlar'ın yanı başına, dünyanın en stratejik yerine konuşları, diğeri de, Osmanlı hanedanının tarihte hiç bir hanedana nasîb olmayacak derecede bol ve büyük bir seri dehâ sahibi devlet adamı ve asker yetiştirmesidir. Bütün bu çeşitli sebeplerin bir araya gelmesiyle, Türk-Osmanlı cihan devleti ortaya çıktı.

TÜRK DEVLET İDARESİ

ALÂEDDİN KEYKUBÂD

28 yaşında tahta geçen Sultan Alâeddin Keykubâd, Türkiye'de "birinci imparatorluk" dediğimiz Selçuklu çağı hükümdarlarının en haşmetlisi, belki en büyüğüdür. "İkinci imparatorluk" olan Osmanlı çağı Türkiye'sinde Kanunî Sultan Süleyman neyse, Selçuklu Türkiyesi'nde de Alâeddin Keykubâd odur. 1219 aralığından 30 mayıs 1237'de 45 yaşında ölümüne kadar 17 yıl, 5 ay tahtta kalmıştır.

Alâeddin Keykubâd, yaklaşan ve bütün dünyayı tehdit eden Moğol tehlikesine karşı tedbirler aldıktan sonra, ilk iş olarak Akdeniz'in incisi Kalonoros'u fethetti. Bu şirin limana onun adına izafetle "Alâiye" dendi; bugün "Alanya" diyoruz. Bu suretle Anadolu Türkleri, Akdeniz üzerinde Antalya'dan sonra ikinci bir limana ve deniz üssüne sahip oldular. Alâeddin Keykubâd, bundan sonra kış aylarının çoğunu bu tatlı iklimli Akdeniz şehrinde geçirmeye başladı.

Daha sonra Çobanoğlu Hüsâmeddin Bey'in komutasında Kırım'a denizden bir ordu sevketti. Bu suretle Karadeniz hâkimiyetinin Türkler'de olduğunu gösterdi. Bu Türk ordusu, Ukrayna içerilerine kadar ilerledi. 1226'da Ertokuş Bey, Kilikya seferine başladı. Çavlı Bey de kuzeyden inerek Silifke'ye kadar olan Akdeniz kıyıları ele geçirildi. Bu çev-

rede hâlâ tutunmakta olan Ermenistan Kırallığı, Türkiye'ye tâbi oldu.

Bundan sonra Alâeddin Keykubâd, Eyyûbî sultanı Âdil'in kızıyla evlenerek Selçukoğulları ile Eyyûboğulları'nın yaklaşmasını sağladı. Erzincan çevresindeki Türk beyliği Mengücekoğulları'nı da ortadan kaldırdı ve bu çevreyi doğrudan doğruya Konya'ya bağladı. Bu sırada Karadeniz'deki Türk sahilleri, ancak Ereğli ile Ünye arasında uzanıyordu. Ereğli'den batısı Bizans'ın, Ünye'den doğusu da gene bir Bizans devleti olan Trabzon imparatorluğunun elindeydi. Türkiye Hâkanı, Trabzon üzerine bir ordu sevketti. Trabzon fethedilemedi; fakat imparatoru, sıkı şartlarla Selçuklular'a tâbi olmayı, Ermeni kıralı gibi yıllık vergi ve asker vermeyi kabul etti.

Cengiz Han'ın önünden kaçan Doğu Türk Hâkanı Celâleddin Herzemşâh'ın Anadolu'ya yaklaşması da iki Türk imparatorluğu arasında bir çatışmaya sebep oldu. Alâeddin Keykubâd, önce Harzemşah'la Moğollar'a karşı işbirliği yapmak istedi. Fakat büyük ve kahraman bir kumandan olmasına rağmen siyasî görüşü kıt olan Sultan Celâleddin buna yanaşmadı. 10 ağustos 1230'da Erzincan yakınlarında Yassıçemen'de geçen fecî kardeş savaşında Alâeddin Keykubâd, Celâleddin Harzemşâh'ı kesin şekilde yendi ve Türkiye topraklarından uzaklaştırdı. Sonra Erzurum'a geldi. Bu çevrede saltanat süren amcasının oğlunu tahtından uzaklaştırdı ve Erzurum'u da doğrudan doğruya Konya'ya bağladı. Türkiye Hakanlığı'nın büyük güc kazanmasından ürken Mısır Sultanlığı, Alâeddin Keykubâd'a

karşı cephe aldı. Haleb yani Kuzey Suriye'deki Eyyûbî devleti bile Mısır'a değil, Alâeddin Keykubâd'a tâbi idi. Eyyûbî imparatoru Sultan Kâmil, yanına 16 Eyyûbî melikini ve 100.000 kişilik ordusunu alarak Anadolu'ya girmek istedi. Fakat üstüste Alâeddin Keykubâd'a yenilerek Anadolu'dan atıldı. Bu suretle Suriye ve Kuzey Irak'taki Selçuklu hâkimiyeti kesinleşti. Doğu sınırları ise çoktan Van Gölü'nü aşmıştı. Suriye'ye bir sefere hazırlanan Alâeddin Keykubâd, Kayseri'de Şeker Bayramı'nın 3. günü verdiği bir ziyafette öldü.

Türkiye birliğini kesin şekilde kuran Alâeddin Keykubâd, devrinin en büyük hükümdarıydı. Bağdad'daki Halîfe tarafından "Sultânu'l-âzam" yani "en büyük imparator" diye anılarak, resmen İslâm hükümdarlarının en büyüğü olduğu tasdik edilmişti. Moğollar'ın Anadolu'nun kapısını çalmak üzere bulundukları yıllarda böyle kudretli bir hükümdarın genç yaşında Türkiye'nin başından uzaklaşması, felâketli bir devrenin başlangıcı oldu.

Sultan Alâeddin, bilgin ve şairdi. İlim ve sanat adamlarına karşı çok cömert davranmıştır. Heykel ve resim de dahil olduğu halde güzel sanatları himaye etti. Şöhretini duyduğu bir ilim ve sanat adamını en uzak ülkelerden Konya'ya çağırır, bizzat görüşürdü. Konya'ya gelen Bahâeddin Veled'le oğlu Celâleddin Rûmî'ye büyük hürmet göstermişti. Kışın birkaç ayını Kayseri'de, yazları Antalya ve Alanya'da geçirmeyi severdi. Adalet işlerini dikkatle izler, bir haksızlığı düzeltinceye kadar arkasını bırakmazdı. Ordu ve donanmaya çok itina eder, askere pek iyi bakardı. Zamanında Türkiye'nin sa-

vunma bütçesi 100 milyon altını geçiyordu. Dâhice bir ticaret ve iktisat siyaseti takip etmiş, Türkiye'yi cihanın en zengin ve müreffeh ülkesi haline getirmişti. Altın, gümüş ve değerli taşların Türkiye'ye sokulması gümrükten muaftı. Ticaret eşyası, devletin himayesi ve sigortası altındaydı; her türlü tecavüzden masûndu. Korsan ve eşkıya tecavüzüne uğrayan ticaret malını Hazine, derhal sahibine tazmîn ederdi. Dünyanın en muhteşem kervansarayları ile ticaret yolları emniyet ve rahatlık altına alınmıştı. Şeker, dokuma, silâh fabrikalarının yanında pek muazzam bayındırlık eserleri yaptırmıştı. Türk şehirleri, hattâ kasaba ve köyleri birer mamûre haline gelmişti. Köylü, tahta sabanı terketmiş, madenî saban kullanmaya başlamıştı. Çağdaş Avrupalılar, o devir Türkiye'sinin zenginlik ve refahını efsanevî bir şekilde tahayyül ediyorlardı. Anadolu Türkü, Sultan Alâeddin'i "Uluğ Keykubâd" diye anmıştır. Emsalsiz bir saadet devrinin hükümdarı olan Sultan Keykubâd, çeşitli meziyetleri ve büyük bir devleti idarede gösterdiği dehâ ile, Türkler'in hâfızasında ölümsüz kalmıştır. Osmanlı çağında Kanunî devri neyse, Selçuklu çağında da Alâeddin Keykubâd devri odur.

MEMLÛK SULTANLIĞI NİÇİN YIKILDI?

Yavuz Sultan Selim'in Mısır-Suriye Memlûk imparatorluğunu bir darbede yıkması, çok şaşırtıcı bir olay olarak sunulmuş, fakat bu olayın sebepleri üzerinde durulmamıştır. Gerçekte böyle eski ve pek büyük bir imparatorluğun bir vuruşta tarih sahnesinden silinmesinin sebepleri, çok derinlerdedir.

Daha Yıldırım Bâyezid devrinde, büyük Arap tarihçisi İbnü Haldûn: "Mısır için Osmanoğlu'ndan başka tehlike yoktur" demişti. Riddâniye meydan savaşında, Osmanlı topçusu ile Memlûk topçusu arasındaki en az yarım asırlık fark, derhal kendini gösterdi. Memlûk topları, çakılı sahrâ toplarıydı. Manevra kabiliyetleri yoktu. İstenilen yöne çevrilebilen hafif, fakat seri atışlı Osmanlı topları ise, düşmana yılgınlık verecek derecede etkili silâhlardı. Daha 1410'da, Yavuz Mısır'ı almadan yüzyıldan fazla bir zaman önce Emîr Süleyman, Memlûk Sultanı'nın ricası üzerine, Mısır'a Osmanlı topçuları ve denizcileri göndermişti. Demek daha o zamanda Türkiye, Mısır'dan ileriydi. Mısır'ı fetheden Yavuz'un babası II. Bâyezid, savaş durumunda olmadığı zamanlar, Mısır'a sürekli şekilde topçu, gemici, teknik uzman ve stratejik malzeme yollamıştı. Meselâ 1511 ocağında, Yavuz'un fethinden ancak 6 yıl önce, Mısır'a 400 topla birlikte barut ve bakır göndermişti. Memlûk Sultanı, Osmanlı devletinde rütbesi bahriye san-

cakbeyi yani tümamiral olan Kemal Reis'i, hükümdarlara mahsus şekilde ağırlamıştı. II. Bâyezid, Fırat ve Toroslar sınırı tutmakla yetinmek siyasetini güderken, Trabzon'daki Şehzade Selim, Mısır fethinin planlarını düşünüyordu. Sultan Bâyezid, Kemal Reis'ten başka, Aydın, Hâmid, Hasan Reisler gibi en değerli Osmanlı amirallerini, Mısır Türk imparatorluğuna göndermekten çekinmedi. Zaten bu tutumuyla, bütün İslâm dünyasının saygısını kazanmıştı.

Timur'un ölümünden sonra Memlûkler'i ciddî şekilde tehdit edebilecek hiç bir dış tehlike kalmamıştı. Memlûkler'in Mısır gibi, coğrafya bakımından çok saklı bir ülkede barınmaları, onları dışarıdan gelecek tehlikeler karşısında uzun bir uyuşukluğa sevketti. Her an düşmanlarla çevrili olan Osmanlılar'daki uyanıklık ve aktif siyaset, Memlûkler'de yoktu. Halbuki dünya şartları değişiyordu. Osmanlı Türkleri, sürekli şekilde ilerliyorlardı. Memlûk Türkleri ise, Halîfe'nin, Kutsal Şehirler'in, Kutsal Emanetler'in, Ezher Üniversitesi'nin, Kahire şehrinin ellerinde olmasının gururu içinde vakit geçiriyorlar. kendilerini Sultan Baybars çağındaki güçte sanıyorlardı. Belki o devirdeki kadar kudretliydiler. Fakat Osmanlılar, çoktan o devri aşmışlar, yeryüzündeki devletler arasında ilk defa Yeniçağ'a adım atmışlardı.

Osmanlılar'ın, Haçlı koalisyonlarına karşı zafer kazanmaları, Avrupa'da fetihler yapmaları, İslâm dünyasında büyük sevgi kazanmalarıyla sonuçlanmıştı. Rağbet daima kudretli tarafa karşı olduğu için İslâm dünyası, Halîfe'yi ellerinin altında bulun-

duran Mısır'ı değil, Türkiye'yi daha fazla seviyordu. Bu durumdadır ki Hicaz, Yemen, Bingazi, Nubya, Cezâyir gibi ülkeler, Yavuz Mısır'ı alır almaz, Osmanlı hâkimiyetine geçtiklerini ilân etmişlerdi. Bu büyük ülkeleri imapartorluklarına katmak için Osmanlılar, bir tek asker harcamamışlardı.

II. Bâyezid devrinde Osmanlı ordusu, topu, meydan savaşlarında birinci derecede taktik silâh olarak kullanmaya başlamıştı. Bu sırada top, Avrupa'da ve Mısır'da hâlâ kale savunmasında ve kuşatmasında kullanılan, meydan savaşlarına daha çok manevî etkisi bakımından getirilen bir silâhtı. Gene Osmanlılar, II. Bâyezid zamanında tüfeği, piyadenin birinci silâhı olarak kabul etmişlerdi. Böyle bir orduya karşı hâlâ kılıç ve okla döğüşen ordular karşı koyabilirler miydi?

XV. asrın ikinci yarısı, Osmanlılar'ın yükselme devresidir. Memlûkler'de ise çöküntü açıktı. Bu iki devrenin bütün tipik durumları, iki tarafta görülüyordu. Nihayet Osmanlılar, çok büyük ve dehâ sahibi hükümdarlara sahip olmak şansını taşıyorlardı. Osmanoğulları'nın yanında Memlûk Sultanları, daima mütevazı şahsiyetler olarak kalmaya mahkûmdu. Üstelik Osmanlı hükümdarı, kudretini Tanrı'dan alıyordu. Mısır'ın Türk veya Türk'leşmiş Çerkes hükümdarları ise, seçimle işbaşına geliyorlardı. Bu seçim hayat boyunca yapılmakla beraber, Memlûk Sultanı, gene de kendini seçen Memlûk emîrlerini kollamaya mecburdu. Osmanlı Sultanı ise, tahtını kimseye borçlu değildi; makamını miras olarak babasından almıştı. İstediği işi, istediği savaşı ve sulhu, bu konularda iktidar sahibiyse, dilediği

gibi yapması mümkündü. Ancak bütün bu şartlara rağmen Memlûkler'in karşısına Osmanlı devleti gibi cihan politikası güden bir imparatorluk çıkmasaydı, şüphesiz Memlûk sultanlığı daha yüzyıllarca yaşardı. Nitekim Memlûkler, saltanatlarını kaybettikten sonra da yüzyıllarca Mısır'da mahallî nüfuzlarını devam ettirdiler ve ancak XIX. yüzyıl başlarında Mehmed Ali Paşa tarafından yok edildiler. Bugün bile Mısırlı pek çok tanınmış aile, Memlûkler'den inmiştir.

XV. asırda Mısır ekonomisi de bozuktu. Bozuk olmasa bile, yeryüzünde hiç bir devlet, Türkiye'nin iktisadî ve malî gücüne sahip değildi. Hiç bir teşebbüs tasavvur edilemezdi ki, Türk maliyesi onu yürütmek imkânından mahrum olsun. Osmanlılar'ın ihtiyat hazinesi bile büyük meblâğlara ulaşıyordu. Mısır'da ise bazı vergiler, bir yıl önceden peşin toplanıyordu. Zaten Memlûkler, Mısır'a dış ülkelerden gelmiş en çok birkaç yüz bin Türk ve Türk'leşmiş Çerkes'ten ibaretti. Bu bir avuç insan, milyonlarca yerli tab'aya hâkimdi. Osmanlı devleti ise, Anadolu ve Rumeli'nin milyonlarca Türk'üne dayanan millî bir siyasî kuruluştu. Bu küçük hülâsamız, Moğollar'ın ve Timur'un bile başaramadığı Mısır'ın Yavuz tarafından bir hamlede fethedilmesinin gerçek sebeplerini aydınlatmaya kâfidir sanıyoruz.

BÂBUR ŞAH

Zahîrüddin Muhammed Bâbur Mirza, 14 şubat 1483'te Türkistan'ın Fergana ülkesinde doğdu. Büyük Timur'un 5. kuşaktan torunuydu. Babası Ömer - Şeyh Mirza, Fergana hükümdarı idi. Sultan Ebû - Said Mirza'nın 4. oğlu olan Ömer-Şeyh Mirza, 28 haziran 1494'te 38 yaşında Ahsı şehrinde ölünce, 3 oğlunun büyüğü olan Bâbur, Fergana tahtına geçti. Semerkand'da Türkistan hakanlığı tahtında oturan amcasını metbû tanıyordu. Henüz 11,5 yaşını bile tamamlamamıştı. Amcasının ölümünden sonra, 3 defa Türkistan imparatorluk tahtına oturdu; üçünde de atası Timur'un başkentinden kovuldu. Bu şekilde Timuroğulları'nın sonuncu Türkistan hakanı oldu. 1504 haziranında yalnız imparatorluk tahtını değil, baba mirası olan Fergana'yı bile rakibi Şıban Han'a kaptırdı. Bu anda Sultan Bâbur'a, mahvolmuş bir genç nazarıyle bakılıyordu. 21 yaşındaydı. Çevresinden ayrılmayan ve şahsına şiddetle bağlı kalan bir avuç insanla güneye indi. 9 ekim 1504'te Kâbil'i fethedip kendisine başkent yaptı. Aynı zamanda Gazne'yi aldı ve birkaç yıl içinde Afganistan'ın büyük bir kısmını içine alan bir krallık kurdu. Ancak gözü, atalarının ülkesinde, Türkistan'daydı. Bir ara İran'ın Türk Safevî hükümdarı Şah İsmail tarafından desteklendi Ancak Şah İsmail 1514'te Çaldıran'da Yavuz Sultan Selim

tarafından ezilince Bâbur, Türkistan üzerindeki bütün ümitlerini kaybetti.

Bu andan itibaren Bâbur, pek sevdiği Kâbil'de oturarak şahsına mahsus realist görüşle kuzeye, Türkistan'a vedâ etti ve gözlerini güneye çevirdi; istikbalini Hindistan'da aramaya karar verdi. 1508 nisanında kendisini "Padişah ve Büyük Timur'un Tek Vârisi" ilân etmişti. 1514'te, Belûcistan'dan daha güneye inmeye başladı. 25 kasım 1519'da Hayber Geçidi'ni geçerek Peşâver yakınlarına geldi. Ardarda 5 defa Pencâb'a sefer açtı. 1524 başlabütün Pencâb'ı almış bulunuyordu. 17 kasım 1525'te Hindistan'ı fethetmek üzere Kâbil'den hareket etti. 21 mayıs 1526'da, yani Batı Türkleri'nin Mohaç zaferinden birkaç ay önce, Pânîpât meydan muharebesini 7 saat içinde kazandı. Sultan İbrahim Lûdî'nin 100.000 asker ve 1.000 filden müteşekkil ordusunu yok etti. Bu anda Hindistan Türk imparatorluğu tâcı, Lûdîler'den Bâbur'a, yani Timuroğulları'na geçmişti. Bâbur, atası Timur'dan 127 yıl sonra, Hindistan'ı fethetmişti. Agra'yı başkent edindi.

Lûdîler, Hindistan'ın Racistan ülkesinde kontrollerini kaybetmişler, buradaki Hindû hükümdarları istiklâl kazanmışlardı. Rânâ Senka'nın çevresinde toplanan Racput hükümdarları, 100.000 asker ve birkaç yüz zırhlı fille yeni Hindistan Fâtihi'nin üzerine yürüdüler. Çok kritik bir tarihî andı. Zira Hindistan'daki 5 yüzyıllık Müslüman Türk hâkimiyeti, ilk defa olarak Hindûlar tarafından tehdit ediliyordu. Bâbur, 13.500 kişilik pek güçlü bir Türkistan atlı birliğiyle düşman üzerine yürüdü. Ya-

nında, Osmanlı Türkleri'nden Mustafa Bey'in kumanda ettiği bir topçu birliği de vardı. Hindûlar'da top ve tüfek, meçhul silâhlardı. Bâbur, büyük askerlik dehâsı ve ordusunun savaş gücü sayesinde düşmanı imha etti. 16 mart 1527'de, Pânîpât'tan bir yıl geçmeden kazandığı bu zafer Bâbur'a Gazneli Mahmud derecesinde ün kazandırdı. Hindistan'daki Türk hâkimiyetinin daha yüzyıllarca uzamasını sağladı. Bütün Müslüman hükümdarlarına zafernâmeler gönderildi. Bâbur Şah, resmen "Gaazî" unvanını aldı. Hayatının geri kalan 4 yılı içinde, Hindistan'da daha birçok ülke fethetti. 25 aralık 1530'da 48 yaşında Agra'da öldü ve vasiyeti üzerine Kâbil'e götürülüp gömüldü. Yerine büyük oğlu Hümâyûn Şah, Hindistan Türk imparatorluğu tahtına oturdu.

Bâbur Şah, yalnız Türk'lüğün değil, cihan tarihinin en seçkin şahsiyetlerinden biridir. Askerî, siyasî ve idarî büyük dehasının yanında, muazzam bir edebî dehâya da sahipti. Bütün Türk edebiyatının en büyük şair ve ediplerinden biridir. Türkçe'nin Çağatay lehçesi ile şiir yazan şairler içinde Bâbur, Nevâî'den sonra en büyüğüdür. "Bâbur-Nâme" denen ve dünyanın bütün büyük dillerine çevrilen hâtıraları ise, Türkçe nesrin şâhikalarından biridir. Hattâ Türkçe edebî nesrin, bütün Türk edebiyatındaki en büyük şâheseri sayılabilir. Bâbur'un bu ölümsüz hâtıralarından ve şiirlerini toplayan Dîvân'ından başka, daha birkaç eseri vardır. Türkçe'den başka mükemmel şekilde Farsça, Arapça ve Moğolca konuşan, okuyan ve yazan Bâbur, aynı zamanda bir edebiyat nazariyecisi, bestekâr, hukukçu,

botanik ve zooloji bilgini, hattat ve bahçe mimarı idi. Ancak zamanımıza hiç bir bestesi kalmamıştır. Şiirleri bütün Türk dünyasında rağbetle okunmuştur. Milletlerarası ününü ise, hâtıraları ile yapmıştır. Büyük Fransız bilgini Fernard Grenard (Fernar Grönar) Bâbur'un hâtıralarını açıklık, akıcılık ve samimiyet bakımından Sezar'ın "Galya Seferi" adlı hâtıralarından üstün bulmaktadır. Büyük Macar bilgini Râsonyi (Raşonyi) de bu eser için "dünya edebiyatının en enteresan eserlerinden biri" demektedir. "Bâbur" kelimesi Türkçe'de bir çeşit parsa verilen addır.

KANUNÎ SULTAN SÜLEYMAN DEVRİNİN TABLOSU

Bu yazımızda, "Kanunî Çağı" denen ve Türk'lerin 2.200 yıllık tarihleri boyunca erişebildikleri en büyük bahtiyarlık devrinin kısa bir tablosunu çizmek istiyoruz. 46 yıl tamamen rakipsiz olarak Türkiye tahtında kalmak ve Yavuz gibi bir babadan kudretine son olmayan bir devleti teslim almak şanslarına sahip olan Kanunî Sultan Süleyman'ın tarih sahnesinden çekildiği 1566 yılında, Osmanlı Türk imparatorluğu gelişmesini tamamlamış değildi. Daha çeyrek yüzyıl yükselmekte devam edecek, ondan sonra, uzun bir duraklama devresine girecektir. Ancak bu duraklama devresinin tohumlarını, henüz filizlenmemiş de olsa, Kanunî devrinde, Türkiye devletinin bütün tarih içinde her bakımdan akıl almaz bir büyüklüğe eriştiği çağda aramak ve bulmak mümkündür. Bu yarım asrın birkaç sivri noktasını belirtmek, bu iddiamızın gerçekliğini ortaya koyabilir.

Devlet idaresine ilk defa kadın nüfuzu Hurrem Haseki - Sultan'la girmiş ve son derecede zararlı olmuştur. Veliaht - Şehzade Mustafa'nın idamı yalnız büyük bir haksızlık değil, aynı zamanda devletin geleceği için uğursuz bir hadisedir. Ona yakın değerdeki Şehzade Mehmed ve Şehzade Bâyezid de

öldüğü için "Cihan Tahtı" denen Türkiye imparatorluğu, Kanunî'nin oğullarından en az değerlisi olan II. Selim'e kaldı. II. Selim'in birçok meziyetleri olmasına rağmen, kendinden önce sürekli şekilde 10 çok büyük hükümdara sahip olan Osmanoğulları tahtı, onunla ilk defa olarak orta derecede bir şahsiyet görmüştür. Orta derecede bir şahsiyet ise, Cihan Devleti olan bir imparatorluk için, yetersiz bir şahsiyet demektir. II. Selim'e kadar birbiri ardı sıra gelen 10 büyük padişahın dehâlarıdır ki, Türkiye'yi cihan devleti yapmış ve Türk milletinin, tarihindeki en yüksek zirveye erişmesini sağlamıştır. II. Selim'le artık ilk 10 Osmanlı hükümdarı çapında bir padişah görmek, arada bir rastlayan piyango olmuştur. Şüphesiz bu durum Türkiye'nin gerilemesinin başlıca, hattâ birinci sebebi değildir. Birçok sebeplerden biridir. Ancak Veliaht - Şehzade Mustafa gibi 40 yaşına yaklaşmış ve bütün davranışlarıyla müstesna bir şahsiyet olduğunu göstermiş bir prensi taht ve taçtan mahrum etmek, devlet ve Osmanoğulları için çok uğursuz olmuştur.

Kanunî'nin karısı ve kızının da tesiriyle damadı Rüstem Paşa gibi halk tarafından sevilmeyen bir şahsı ısrarla iktidara getirmesi de zararlı bir davranış olmuştur. Üstelik Rüstem Paşa, ne büyük bir devlet adamıydı, ne de büyük bir asker. Rüstem'i tekrar iktidara getirebilmek için Dâmâd Kara Ahmed Paşa gibi pek değerli bir sadrâzamı idam ettirmek de, büyük bir haksızlıktı.

Aslında Pîrî Paşa'yı da İbrahim Paşa'yı sadrâzam yapabilmek için iktidardan uzaklaştırmak doğru bir hareket değildi. Pîrî Paşa ölünceye kadar

iktidarda kalsa ve İbrahim Paşa, bu müddet içinde vezir olarak onun yanında yetişse ve tecrübe görse, iyi sonuçlar alınabilirdi.

Rüşvet almak ve mal toplamak hırsı, insanlıkla başlar ve gene insanlıkla bitecektir. Ancak bu ahlâk zaaflarını devletin bünyesine zarar verecek dereceye çıkaran, Rüstem Paşa'dır. Gerçi sonraki yüzyıllarda bazı devlet adamları bu bahiste Rüstem Paşa'ya rahmet okutmuşlardır. Ancak yolu, Rüstem açmıştır.

Kanunî'nin deniz siyaseti, övülmeye değer. Dehâsını gösterdiği başlıca alanlardan biri de bu konudur. Barbaros'a verdiği mevki ve onu en yakın müşaviri derecesine yükseltmesi unutulamaz. Ancak Barbaros'un ölümüyle Dâmâd Piyâle Paşa'nın Türk deniz kuvvetlerinin başına geçmesi arasındaki 8 yıl içinde kapdân-ı deryâlığın Sokollu Mehmed ve Sinan Paşalar gibi iki generale verilmesi, doğru değildi. Bu yıllarda, Turgut, Sâlih, Barbaros-zâde Hasan Paşalar gibi çok büyük denizciler hayattaydı. Keza Pîrî Reis gibi Türk'lüğün yüz aklarından pek büyük bir bilgin amiralin 80 yaşlarında ve önemli hiç bir suça dayanılmayarak idam edilmesi, bu çağın, acele verilmiş zararlı kararları arasındadır.

Bütün bu mütalâalardan sonra, Kanunî'nun hemen her alanda pek kabiliyetli adamları bulup çıkarmasını, kullanmasını ve yükseltmesini bildiğini, hemen ilâve etmek lâzımdır. Kanunî'nin bu alandaki görüş enginliği, onun yetiştirdiği devlet adamlarının, yüzyılın sonuna kadar iktidarda kalmalarını ve imparatorluğu daha çeyrek asır ilerletmelerini sağlamıştır.

Kanunî'nin, Şarlken tehlikesini kelimenin bütün mânâsıyle görmesi, yeni çıkan Protestan mezhebini koruyarak Katolik âleminin parçalanmasına ve Almanya ile İspanya'nın ayrılmasına sebep olması, Türkiye'nin dış siyaset bakımından geleceğini temin etmiştir. Keza Kanunî'nin Ebusssuud gibi pek muktedir yardımcı ve müşavirleriyle birlikte giriştiği kanunlaştırma hareketi, Türkiye'yi daha uzun müddet iç huzur içinde yaşatmıştır. Nitekim Türk, milleti, büyük hakanına ancak "Kanunî" unvanını lâyık görmüş, Avrupalılar gibi "Muhteşem" ve "Büyük" diye anmaya lüzum görmemiştir. Kanunî Sultan Süleyman'ın İslâm hukuku ile "örfî-sultânî hukuk" denen Türk millî hukukunu zamanının ihtiyaçlarını en iyi karşılayacak şekilde bağdaştırabilmesi, İndonezya ile Atlas Okyanusu, Moskova ile Orta Afrika arasında uzanan muazzam imparatorluğun her ülkesi için en uygun kanunlar vaz'etmesi, ölçülemeyecek derecede büyük başarılardır.

Mohaç'ta gösterdiği örnek imha muharebesi ve diğer zaferleri Kanunî'yi bütün tarihin en namlı askerleri arasma koyduğu gibi, devlet adamı ve diplomat olarak, belki komutanlığından da üstün bir varlık göstermiştir. Nihayet hukuk ve edebiyat gibi alanlarda büyük bir bilgin olduğunu da unutmamak lâzımdır. Kanunî'nin şüphesiz doğuş eseri olan dehâsı bir yana, çalışkanlık, enerji, takip fikri, metod, intikal sür'ati gibi vasıfları, onun başarılarının gerçek sebepleridir.

Kanunî devrinde Türkiye öyle bir güc derecesine erişti ki, dünyanın geri kalan bütün devletlerinin güclerinin toplamı, Osmanlı imparatorluğu-

nunkinden aşağıda kalıyordu. Yukarıda andığımız hataların yarım yüzyıllık oldukça uzun bir zamanda ve Türk Cihan Devleti'nin sınırları gibi pek azametli bir mekân içinde işlendikleri hatırlanacak olursa, bu devir, "ideal çağ" olarak kabul edilebilir. Çünkü nice devlet adamı çıkmıştır ki, birkaç yıl içinde, ve pek dar sınırlar çerçevesinde, mantığın kabul edemiyeceği derecede akılsız davranmışlardır.

TÜRKLERİN DON-VOLGA KANALI TEŞEBBÜSÜ

1556 yılında Ruslar, Hazar Denizi'nin kuzeyinde bir Türk devleti olan Astırhan hanlığını almışlardı. Osmanlı İmparatorluğu, bu tarihten 13 yıl sonra, 1569'da, Astırhan'ı Ruslar'dan kurtarmak için, bir sefer düzenlemeye karar verdi. Ancak asıl hedef, Don-Volga kanalını açmaktı. Astırhan'ın fethi, ikinci derecede bir iş sayılıyordu. Bu kanal açılırsa, Astırhan ve Kuzey Kafkasya, tabiî şekilde Osmanlılar'a geçecekti. Karadeniz'le Hazar Denizi'ni birleştirmenin tek yolu, Don ve Volga nehirlerini bir kanalla birbirine bağlamaktı. İki nehir, bir noktada karşılıklı dirsek yapıyor ve birbirine 50 kilometre kadar yaklaşıyordu. Bu suretle Karadeniz'in kuzeyindeki Azak Denizi'nden Don nehrine giren Osmanlı gemileri, Volga yoluyle Hazar Denizi'ne inebilecekti. Kanal kazıldığı takdirde, 950 kilometre kadar tutan Azak-Astırhan nehir yolu açılacaktı. Azak, Don nehrinin ağzında, şimdi Rostov'un banliyösü olan bir Türk şehriydi. Ruslar'ın ele geçirdikleri Astırhan ise, Volga'nın Hazar'a döküldüğü delta üzerinde bulunuyordu. Volga'nın Don'a yaklaştığı dirseğin dış kıyısında şimdi eski adları "Çaritsin" ve "Stalingrad" olan Volgagrad şehri vardır. Türkler, kanalı, bu şehrin yakınlarından geçireceklerdi. Böyle bir kanalın kazılması kolay değildi. Ruslar'ın

bu kanalı ancak 1952 yılında gerçekleştirebildikleri hatırlanırsa, meselenin önemi anlaşılır. Ancak kanal açılırsa, Ruslar'ın Hazar'a, Kafkasya ve İran ile Türkistan'a giden yolları kesilmiş, Türkiye ve Türkistan arasında doğrudan doğruya bağlılık kurulmuş olacaktı. Askerî, siyasî ve stratejik olduğu kadar, büyük iktisadî menfaatler de sağlanacaktı.

Sadrâzam Dâmâd Sokollu Mehmed Paşa, bu işi Şıkk-ı Sânî Defterdârı yani maliye müsteşarı Çerkes Kasım Bey'e verdi. Bu şahıs, asker değildi; üstelik devletin ikinci derecede görevlilerinden biriydi. Kasım Bey'e, Kefe beylerbeyliği yani orgenerallik pâyesi verilerek "Kasım Paşa" yapıldı. Ancak maliyecilikten yetişmiş olan bu zat, hiç bilmediği bir ülkede, hiç anlamadığı bir işle vazifelendirilmişti. Böyle bir adamın Kırım hanı Devlet Giray'a söz geçirebilmesi zordu. Don-Volga kanalını açtırmayı Kanunî Sultan Süleyman düşünmüş, fakat proje onun ölümünden 3 yıl sonra yürürlüğe konabilmişti. Kanunî'nin oğlu ve Sokollu'nun kayın pederi olan II. Selim, bu işe büyük önem veriyordu. Astırhan seferine çıkacak donanma, 4 ağustos 1569'da İstanbul'dan hareket etti. Azak limanına, yani Don nehrinin ağzına geldi. Donanmayı Kapdân-ı Deryâ Müezzin-zâde Ali Paşa, Azak'a getirmişti; fakat onun kanal işiyle bir ilgisi yoktu. Kanalı Kasım Paşa açtıracak, Devlet Giray Han da, kanalın Hazar Denizi'ndeki ucu olacak Astırhan'ı fethedecekti. Osmanlı donanması, bu işler için Azak'a 20.000 tımarlı sipahisi, 8.000 yeniçeri, birkaç bin teknik personel ve usta çıkartmıştı. Devlet Giray Han da, 30.000 Kırım atlısıyle gelmiş, yerli halk-

tan 30.000 kadar işçi yazılmıştı. Kanal ve Astırhan'ın fethi için ayrılan asker ve işçi sayısı, 100.000'e yaklaşıyordu.

Kanalın kazılmasına ve Astırhan'ın kuşatılmasına, eylül gibi geç bir tarihte başlanıldı. Kanalın kazılması için hazırlıklar başlarken iş yüzüstü bırakıldı. İşçiler, Volga Sırtları'ndan esen korkunç soğuklara dayanamamış ve büyük telefat verilmişti. Kanal projesi gerçekleştiği takdirde Kırım'ın önemi kalmayacağını sanan Devlet Giray Han da işi hafiften alıyordu. Bu sıralarda Yemen meselesinin birinci derecede ehemmiyet kazanması üzerine, kazanması üzerine, kanal yarıda bırakıldı. Muazzam emekler boşa gitti. Fakat Ruslar'ın modern teknikle ancak 383 yıl sonra gerçekleştirebildikleri bu kanal işini Türkler'in XVI. asırda ele almaları ve kazıya başlamaları, bu çağ Türkiyesi'nin kudreti hakkında bir fikir vermeye yeter. Bu projenin sonradan üzerinde durulmaması, Türkiye tarihi bakımından, başka herhangi bir meselenin başarısızlığından daha zararlı olmuştur. Bu suretle Rusya ve İran, Türk âleminin ortasına kesin şekilde yerleşmiş ve Türkiye ile Türkistan'ın bütün ilgisi kesilmiştir.

II. Selim, bu projenin başarısızlığından çok kederlendi ve: "cümle masârif ve zâyi'ât görülüp senden tazmîn olunmalıdır" diyerek, bütün sorumluluğun damadı Sokollu Mehmed Paşa'ya ait bulunduğunu açıkça söyledi. Kâtib Çelebî de, bu işe Kasım Paşa gibi bir adamı memur ettiği için Sokollu'yu şöyle tenkit etmektedir: "Kıssadan hisse budur ki, küçük adamla büyük işe mübâşeret caiz değildir. Maslahatın münâsib ser-kârı gerek. Zikrolu-

nan husûsa bir pâdşâh varıp zamâniyle mübâşeret etse, ancak uhdesinden gelebilir ve bu makuule işler, sâhib-himmet pâdşâh işidir, vüzerâ ve serdârlar kârı değildir".

"Müthiş" diye anılan Çar IV. İvan, bu projeden fena halde ürktü. Birkaç ay sonra, 1570 baharında İstanbul'a bir elçi gönderdi. Karşılığı ne olursa olsun Türk dostluğunu muhafaza etmek azminde olduğunu bildirdi. II. Selim'in Çar'a yazdığı mektupta, Türkistan yolunu kapamaktan çekinmesi hatırlatıldı. Rusya, henüz Kırım'a yıllık vergi verir bir devlet olduğu için, bu nâme-i hümâyûn, tâbi bir hükümdara hitap eder tarzda kaleme alınmıştı. Bundan sonra Türkiye, Kıbrıs'ın fethi ve fetihten doğan Avrupa savaşına daldı. Rusya meselesiyle uğraşmak, Kırım'a bırakıldı. Devlet Giray Han, Moskova'ya girerek Ruslar'ı ağır şekilde yendi. Ancak Kazan ve Astırhan gibi iki Türk ülkesinin Ruslar'dan kurtarılması mümkün olamadı.

SOKOLLU'nun ŞAHSİYETİ

Türk Osmanlı tarihinin en ünlü vezirlerinden Sokullu Mehmed Paşa, bir Boşnak devşirmesi olarak Saray'a alındı. Burada öğrenim ve eğitim gördü. Birçok Saray hizmetlerinde bulunduktan sonra, Barbaros'un yerine, hiç anlamadığı kapdân-ı deryâlık makamına getirildi. Sonradan vezir oldu. Veliaht - Şehzade Selim'in büyük kızı İsmihan Sultan'la evlendi. Kanunî'nin son yıllarında sadrâzamlığa yükseldi Yaşça kendisinden küçük olan kayınpederi II. Selim tahta geçince, yeni hükümdarı sindirecek bütün tedbirlere baş vurdu. II. Selim'in bütün saltanatı boyunca, imparatorluğu, tam bir diktatör yetki ve davranışıyle yönetti. III. Murad tahta çıkınca, kudretli eniştesini, iktidar makamında bırakmaya mecbur kaldı. Ancak bu devirde artık Sokollu'nun muhalifleri büyük güç kazanmışlardı. Bu muhalefet, III. Murad tarafından alttan alta iyice desteklendi. Padişahın hocası olan müstakbel Şeyhulislâm Sâdeddin Efendi, padişah musâhibi İsfendiyâroğlu Vezir Şemsî Paşa gibi devlet adamları, III. Murad'ı Sokollu'ya karşı harekete geçirmek istiyorlardı. Bir defasında Şemsî Paşa, hükümdarı şu sözlerle uyarmıştı: "Vezîr-i âzamınıza inanman! Size arz eylediği ahvâli doğru söylemez. Halkın işleriyle bizzât mukayyed olmanız, işleri vezîre bırakmamanız münâsibdir!" Ancak Sokollu taraftarları da kudretliydi. Artık ihtiyarla-

yan Sadrâzam, büyük bir servet edinmişti. Yıllık geliri bugünkü satınalma gücüyle aşağı yukarı 600 milyon TL.'na yükselmişti. Ölümünde bıraktığı servet, bugünkü parayla 9 milyar TL. olarak hesaplanmıştır.

Sokollu gibi bir devletlinin devrinde yaşayan birçok tarihçi, şüphesiz bu veziri göklere çıkarmışlardır. Fakat Âlî gibi çok büyük ve Sokollu'yu şahsen tanıyan bir tarihçi de onu yerin dibine batırmış ve şiddetle tenkit etmiştir. Sokollu'nun küçük yeğeni olan tarihçi Peçevî İbrahim Efendi bile, eserinde Sokollu'yu yer yer kınamıştır. Peçevî, eserini Sokollu'nun ölümünden çok sonra yazdığı için, tarafsız bir tarihçi sıfatıyle bu tenkıtleri yapabilmiştir. Tarihini Sokollu'nun hayatında kaleme alsaydı, böyle davranabileceği çok şüpheliydi. Büyük tarihçi, eserinin bir yerinde, kendisinin de mensup olduğu Sokollu-zâdeler'den şöyle bahseder: "Kendi akrabâ ve yakınlarını ileri çektiğinden gayri Sokollu ailesinden iki sâhib-devlet vezîr-i âzam olmuş ve beş devletlü dahi vezâret rütbesine ermişdir ve on kimse vardır ki beylerbeyilik unvânın bulmuştur; ümerâ ve sâir âyân mazbûtumuz değildir."

Modern tarihçiler de umumî olarak Sokollu'yu göklere çıkarmayı âdet edinmişler, bu konudaki klişe fikirleri biribirlerinden almışlar, fakat olayların akışı içinde Sokollu'nun durumunu incelemeye ve çözümlemeye lüzum görmemişlerdir. Çok garip bir davranışla devrin Türk Cihan devletinin eşsiz kudretinden doğan bütün başarılar Sokollu'ya mal edilmiş, bazı başarısızlıklarsa devrin hükümdarlarına, bilhassa II. Selim'e yüklenmiştir. Halbuki Sokollu'nun iktidar yıllarındaki başarıların çoğu, II. Selim ve III.

Murad'ın sadrâzama karşı tutumlarıyle gerçekleşebilmiştir. Kıbrıs'ın fethi inisyatifi ve şerefi, doğrudan doğruya II. Selim'e aittir. Sokollu, Kıbrıs'ın fethine şiddetle muhalifti. Çünkü bizzat sefere çıkmadığı için, Kıbrıs fâtihliğini kazanacak paşanın karşısına rakîb olarak dikilmesinden çekiniyordu. İnebahtı bozgununun birinci derecede sorumlusu, donanmaya, ne bahasına olursa olsun taarruz fermânı gönderen Sokollu'dur. Kaptân-ı Deryâ harp meclisinde taarruza geçmezse sadrâzamın başını kestireceğini açıkça söylemiştir. Astırhan'ın fethi ve Don-Volga kanalı gibi devletin geleceğiyle ilgili son derece önemli bir teşebbüsü Sokollu, maliyecilikten yetişmiş üçüncü sınıf bir devlet adamına vermiştir. Bütün bunlar, Sokollu'nun, iddia edilegeldiği gibi büyük bir diplomat ve dehâ sahibi bir devlet adamı olduğunu gösterecek deliller değildir.

Sokollu, Kanunî devrinde yetişmiş vezirler arasında, ancak orta çapta bir devlet adamı ve komutan olarak kabul edilebilir. Zeki olduğu kadar kurnaz, harîs ve icabında zalim olmasını bilmesi, Yeniçeri Ocağı'na dayanarak birtakım devlet adamlarıyle beraber muhaliflerine ve hattâ iki hükümdara karşı cephe alması sayesinde 14 yıl, 3 ay, 15 gün gibi uzun bir müddet iktidarda kalmıştır. Esasen mesele çıkarmaktan hoşlanmayan enerjik bir şahsiyet olmayan II. Selim, daha tahta oturduğu günlerde Yeniçeri patırtısıyle gözü korkutulduğu için, Sokollu'yu azletmeyi düşünmemiştir. Halefi olan oğlu, genç ve nispeten enerjik olduğu için bunu düşünmüş, fakat Sokollu taraftarlarının kudretinden ürkmüştür. Onun için

eniştesini açıkça azletmek yerine, bir suikast düzenlemeyi daha uygun görmüştür.

Sokollu, 12 Ekim 1579 günü Dîvân-ı Hümâyûn toplantısından çıkarken deli olduğu iddia edilen bir Boşnak dervişi tarafından hançerlenmiştir. Sokollu bir defa hayatını kaybedince de Yeniçeri Ocağı, lüzumsuz bir ayaklanma yerine, işbirliği yapacak yeni vezirler aramayı tercih etmiştir.

III. SULTAN MURAD VE KRALİÇE ELIZABETH

Bütün XVI. asır boyunca en kudretli Hıristiyan devleti, İspanya idi. Dünyanın en kudretli devleti ise, Türk Osmanlı İmparatorluğu bulunuyordu. Bütün bir asır, bu iki devlet arasında savaş, mücadele ve rekabetle geçti. Bu düşmanlık, Orta Avrupa'da, Kuzey Afrika'da, Akdeniz'de, Hind Okyanusu'nda büyük çapta çekişmelere sebep oldu. İstanbul'un siyaseti, İspanya'nın daha fazla genişlemesini önlemek, komşularını yutmasına engel olmaktı. Kanunî, yaptığı yardımlarla Fransa'yı kurtardı. Kanunî'nin torunu III. Sultan Murad zamanında ise, Türk yardımı daha fazla İngiltere'ye aktı. Şarlken'in oğlu ve halefi II. Felipe, İngiltere'yi yutmak istiyordu. Evlenme yoluyle İngiltere'yi ele geçiremeyince, zora baş vurdu. Protestan ve denizci İngiltere, İspanya'nın karşısına dikilmişti. Ancak kaynakları, İspanya gibi bir devle uğraşacak durumda değildi. Türkiye'nin Kuzey Fas'ta Portekiz kralı ile ordusunu yok etmesinden sonra İspanya, zamanın büyük bir devleti olan Portekiz ve sömürgelerine de el koydu. II. Felipe, aynı zamanda Portekiz kralı ilân edildi. İngiltere ve Fransa kralı da olmak istiyordu. Bu defa Türk siyaseti, henüz ortadan kaldırdığı Portekiz'in istiklâlini iade etmek oldu. Portekiz'de İspanya'ya karşı milliyetçi hareketi desteklemeye başladı. Portekiz,

Türk ve İngiliz ajanlarıyle doldu. II. Felipe, İngiltere'yi istilâ etmeye hazırlanıyordu. Türkler'e karşı Akdeniz'de ve Kuzey Afrika'da bir başarı kazanmaktan ümidini kesmişti.

Türkiye, evvelce Fransa'ya yaptığı gibi, İngiltere'ye de iktisadî yardımda bulunarak işe başladı. İspanya'ya karşı kalkınabilmesi için, İngiliz ticaretini destekledi. Dîvân-ı Hümâyûn yani Osmanlı imparatorluk hükûmeti, 11 eylül 1581 de, Venedik ve Fransa'dan sonra üçüncü Avrupa devleti olarak İngiltere'ye, İngiliz bayrağı altında Türkiye limanlarında serbest ticaret yapmak hakkını tanıdı. Bu hak, yalnız Akdeniz içindi. Tamamen birer Türk iç denizi olan Karadeniz'le Kızıldeniz'de, yalnız Türk ticaret gemileri işliyordu. Ancak Akdeniz kıyılarının en büyük kısmı Türk imparatorluğuna dahil olduğu için, gene de İngiltere'ye tanınan imtiyaz, çok önemliydi. Bu tarihten itibaren, Londra'da "Turkey Company" kuruldu.

Bu destekle rahatlayan Kraliçe Elizabeth'in Paris'teki büyükelçisi Cobham, olağanüstü misyonla Fransız başkentine gönderilen Ali ve Hasan Ağalar'la, İngiltere'nin daha ne şekilde yardım alabileceği konusunda müzakereye başladı. II. Felipe ise, Türkiye ile sulh yapıp İngiltere karşısında yalnız kalmak için, büyük bir diplomatik çaba gösteriyordu. Ancak Dîvân-ı Hümâyûn, hiç bir zaman İspanya ile sulha yanaşmadı. Zira İngiltere'yi ezen ve daha da kuvvetlenecek olan bir İspanya, önce Türkiye'nin karşısına dikilecekti. Türkler, bütün denizlerde İspanyol gemilerini vuruyorlar, Türkler'inkinden sonra en güçlü donanmaya sahip olan İspanyollar'ın de-

niz kudretini zayıflatmaya çalışıyorlardı. 1586 yazında Yemen beylerbeyisi Vezir Hasan Paşa, Hind Okyanusu'nda stratejik malzeme yüklü dört büyük İspanyol kadırgasını ele geçirerek İstanbul'a yolladı. Hasan Paşanın bu başarısı Londra'da sevinçle karşılanırken, Madrid'de büyük kuşkular doğurdu. Londra ve Paris, Dîvân-ı Hümâyûn'un İspanya ile sulh yapacağı endişesiyle titriyordu. Bu takdirde, aynı hanedanın başında bulunduğu İspanya ile Almanya, Fransa ve İngiltere'yi yutacaklardı. Hattâ II. Felip'e'nin İngiltere'yi, alelâde bir eyalet şeklinde ilhâk edeceği söyleniyordu. Kraliçe Elizabeth'in İstanbul büyükelçisi Sir William Harborne, II. Felipe'nin İstanbul'a yolladığı Giovanni Stephano (Ciovanni Stefano)' nun eli boş döndüğünü Londra'ya bildirince, Kraliçe ile başbakanı Walshingham, rahat nefes aldılar.

Kraliçe Elizabeth, yalnız padişaha değil, Vâlide - Sultan'a, Sadrâzam'a, Padişahın hocası Sâdeddin Efendi'ye, vezirlere ve aynı zamanda Cezâyir beylerbeyisi olan Kapdân-ı Deryâ Kılıç - Ali Paşa'ya da ağır hediyeler gönderdi. III. Murad'a yolladığı mücevherli saat, bilhassa dikkati çekiyordu. Kraliçe, Türkiye Hâkanı'na gönderdiği mektupta, "Putperestler" dediği Katolikler'e karşı Türk yardımı istiyor ve Protestanlar'da da Müslümanlık'ta olduğu gibi resimlere ibâdetin yasak olduğunu söylüyordu. Yeni İngiliz büyükelçisi Barton, pek iyi bildiği Türkçe ile III. Murad'a bir dilekçe sunuyor, burada: "Kraliçem, diyordu; Zât-ı Şâhâneleri tarafından vuku bulan küçücük bir işaretle, 7 yıldan beri İspanya Kralı'na karşı savaşmaktadır. Kraliçem, Zât-ı Şâhâneleri'nin yardım

vâdine dayanarak, İspanya ile sulh hâline son vermişti."

Portekiz taht müddeîsi Don Antonio'nun Türkler'e sığındığı bu günlerde, Kraliçe Elizabeth, acele donanma yardımı istiyordu. III. Murad, Kraliçe'ye gönderdiği nâme-i hümâyûn'da şöyle diyordu: "Siz dahi südde-i sa'âdetime itâ'at ve inkıyâdda sâbit-kadem olup, ol cânibl erde vâkıf ve muttali' olduğunuz ahbârı, arz ve i'lâm etmekden hâlî olmıyasız!"

Bilindiği gibi İspanya, İngiltere'yi istilâ teşebbüsünde başarısızlığa uğramış ve bu olay, İspanya tarihinde olduğu kadar, İngiltere tarihinde de bir dönüm noktası olmuştur. III. Murad Türkiyesi'nin desteğinin, meselenin bu şekilde çözümlenmesindeki rolü büyüktür.

KÖPRÜLÜ NASIL SADRÂZAM OLDU?

1656 yılında, dünyanın en büyük devleti olan Türk Osmanlı İmparatorluğu tam bir anarşi içindeydi. Padişah olan IV. Mehmed çocuktu. Annesi Turhan Vâlide - Sultan saltanat nâibeliği yapıyordu. Zorbalık ve haksızlık alıp yürümüş, devlet düzeni çığırından çıkmıştı. 29 yaşındaki Hadice Turhan Sultan, sadrâzam olarak kimi iktidara getirdiyse hayal kırıklığına uğramıştı. Genç Saltanat Nâibesi'nin başlıca müşavirleri Kasım Ağa ile Solak - zâde idi.

Uzun yıllar hassa sermimarlığı yani bir çeşit bayındırlık bakanlığı yapan Kasım Ağa, 1651 de Turhan Sultan nâibe olunca, onun kethudâlığına getirildi. Bu sırada 76 yaşında, devrinin en ünlü mimarı idi. Zekâsı, bilgisi, tecrübesi, soğukkanlılığı, ağırbaşlılığı, vatenseverliği, yüksek ahlâkıyle, az zamanda genç ve tecrübesiz Vâlide - Sultan'ın en yakın müşaviri oldu. Bu yakınlığını şahsî menfaatleri için kullanmayı aklından bile geçirmedi ve bu sebeple büsbütün itibar kazandı. Ancak onun ıslahat fikirleri birçok devlet adamının menfaatine uymuyor, Kasım Ağa'yı bunamış olmakla itham ediyorlar, hafife alıyorlar, bazen tehdit ederek Saltanat Nâibesi'ne yalan yanlış fikirier vermemesini öğütlüyorlardı. Kasım Ağa, korkusuz bir adamdı. Anarşinin koca imparatorluğu nasıl kemirdiğini çok iyi biliyordu. İnandığı yoldan dönmedi. Vezirler, kendi işlerini beğen-

meyen, Vâlide - Sultan'a kötüleyen, "Köprülü Mehmed Paşa" adındaki pek silik geçmişi olan bir ihtiyarı bıkıp usanmadan öne süren Kasım Ağa'yı, Vâlide Kethudâlığından azlettirdiler. Ancak Kasım Ağa, bundan da korkmadı. Vâlide - Sultan'la haftada birkaç defa görüşüyor ve üzerindeki nüfuzunu muhafaza ediyordu. Her yeni sadrâzam, Kasım Ağa'ya ihtiyar başını kaybetmek istemezse bunakça tavsiyelerinden vazgeçmesi lâzım geldiğini söylüyor, fakat beriki bunlara kulak asmıyordu.

Vâlide - Sultan'ın iki numaralı has müşaviri ise, bir Enderûn mensubu olan Solak - zâde Mehmed Hemdemî Efendi idi. Bu zat, tarihçi, bestekâr, sâzende, nakkaş ve şairdi. Meşhur bir Osmanlı tarihi yazmış ve zamanımıza kadar gelen güzel peşrevler ve saz semâîleri bestelemiştir. O da Köprülü'nün dostuydu.

Bu iki ihtiyar sanat adamının şiddetle destekledikleri ve iktidara getirebilmek için Vâlide - Sultan üzerinde bütün nüfuzlarını bıkıp usanmadan kullandıkları Köprülü Mehmed Paşa kimdi? Samsun yakınlarında sonradan kendisine izafetle "Vezirköprü" denen kasabadan yetişmiş bir askerdi. Tahsili olmadığı için çok yavaş yükseldi. Ancak 56 yaşında sancakbeyi yani tümgeneral, 66 yaşında beylerbeyi (orgeneral), 74 yaşında vezir (mareşal) olabildi. Daima ikinci derecede eyaletlerde kullanıldı ve mühim bir iş yaptığı ne görüldü, ne işitildi. Bir ara, böyle silik bir şahsiyete her dediğini yaptırabileceğini uman sadrâzamlardan biri, onu kubbe vezîri olarak İstanbul'a getirtti. Köprülü, Dîvân-ı Hümâyûn yani babakanlar kurulu üyesi olarak da az konuşur, hemen

hiç bir işe karışmaz, âdeta elinden hiç bir şey gelmez, aklı fazla şeylere ermez, fakat sert, hattâ nobran bir vezir hüviyetini muhafaza etti. Ancak bu ihtiyar vezir, Kasım Ağa, Solak-zâde, Evliyâ Çelebî gibi sanat ve ilim adamlarıyle arkadaşça konuşur, hususî meclislerde onlara devlet idaresi hakkındaki fikirlerini açıkladı. Bu fikirleri hükûmet müzakerelerinde ağzına bile almazdı. Çünkü tehlikeli olmasa bile lüzumsuz olduğuna inanmıştı. Cahil olmakla beraber ilme büyük sevgisi vardı. Cehaletini saklamaz, bundan dolayı yanıp yakılır, oğullarını çok iyi okuttuğundan bahsederdi. İddiasızlığı ve sert, hattâ kaba şahsiyeti içindeki tevazuu, bu hava içinde devlet idaresi hakkında ileri sürdüğü fikirler, hiç bir zaman siyasî bir rol oynamaları düşünülmeyen bu gibi ilim ve sanat adamlarını şiddetle etkilemişti. Köprülü'nün, devleti düştüğü anarşi uçurumundan kurtarabilmek için ileri sürdüğü fikirler, fazla orijinal şeyler değildi. Aşağı yukarı IV. Murad'ın yaptıklarının aynıydı. Zaten ihtiyar Köprülü'ye göre gerçek hükümdar ve devlet adamı, genç IV. Murad'dı; 8 padişah gören Köprülü'nün en beğendiği hükümdar oydu. IV. Murad çok bilgili ve kültürlü, Köprülü cahildi. Ancak IV. Murad, çok genç bir adam, Köprülü, 78 yaşında, görüp işitmediği şey kalmamış, pek tecrübeli bir ihtiyardı. İmparatorluğu kurtarmak için IV. Murad'ın yaptıklarını yapmaktan başka çare olmadığı fikri, Köprülü'ye has bir fikir değildi. Bunu herkes biliyordu. Yalnız ortada tatbik edecek adam yoktu. Adam olsa bile, salâhiyetleri kâfi gelmiyordu. Demek ki genç Turhan Vâlide'nin Köprülü'yü iktidara getirmesi fazla bir mâna ifade etmezdi. Sadrâzam öy-

lesine salâhiyetlerle techiz etmeliydi ki, istenen şeyleri başarabilsin. Turhan Sultan da bu salâhiyetleri vermesini bilecek derecede açık fikirli ve vatansever bir imparatoriçe idi.

Turhan Sultan, Köprülü'nün sadâreti sevinçle kabul edeceğini sanıyordu. Halbuki öyle olmadı. İhtiyar vezir, bu makamı kabul etmek için, Türkiye tarihinde hiç bir başbakanın istemeye cesaret edemediği salâhiyetleri istedi. Köprülü, bu salâhiyetleri almadan sadârete getirilmesinin hiç bir değer ifade etmediğini ileri sürüyordu. Turhan Sultan, istenen bütün yetkileri verdi. 15 eylül 1656 da, son yılların nispeten en iyi sadrâzamı olan Boynueğri Mehmed Paşa'dan mühr-i hümâyûn alındı, Köprülü'ye verildi. 29 yaşındaki Vâlide - Sultan'ın eteğini öpen ihtiyar Köprülü, Dîvân-ı Hümâyûn'a gidip makamına oturdu. Türkiye tarihinde, İkinci Viyana Muhasarası'na kadar 27 yıl devam eden ve "Köprülüler Devri" denen pek parlak bir devir başlamıştı.

OSMANLILAR'da DEVLET ARŞİVİ

Bugün başta dünyanın en büyük bir arşivi olan Başbakanlık Arşivi olmak üzere Türkiye arşivlerinde, milyarlarca yaprak tarihî vesika bulunmaktadır. Bu zenginlik, atalarımızın, Osmanlı Türkleri'nin yazılı kâğıda karşı gösterdikleri dikkat ve sevginin sonucudur. Osmanlı devlet teşkilâtında vesikaların ne kadar itina ile yazılıp korunduğu hakkında kısa bir fikir edinmemiz, bu iddiamızı ispat etmeye kâfidir.

Osmanlılar'da devlet vesikaları ya yaprak veya ciltli defter halinde düzenlenip muhafaza edilirdi. Defterler, yıllara göre sıralanarak evrak mahzenlerinde saklanırdı. Yapraklarsa, vesikanın önemine göre atlas veya âdî kumaştan keselere konurdu. Keseler, Osmanlı hanedanının rengi olan al renkteydi. Birkaç kese bir torba hâline getirilir, birkaç torba da bir sandığa yerleştirilirdi. Torbaların üzerine mürekkeple ve sandıkların üzerine de etiket yapıştırılarak muhteviyatları belli edilirdi. Devletin her dairesinde umumiyetle bir günün evrakı bir tomar, bir ayın evrakı bir torba, bir yılın evrakı ise bir veya birkaç sandık teşkil ederdi. Sandıklar, ya Topkapı Sarayı'ndaki padişah arşivine veya Paşa Kapısı'ndaki sadâret yani başbakanlık arşivine gönderilirdi.

Eski vesikalardan incelenmek üzere bakanlıklara ve kalemlere getirilenler, gece getirildikleri yerde bı-

rakılmazlar, incelenme bitmemişse bile arşiv mahzenlerindeki yerlerine konup ertesi sabah tekrar çıkarılırlardı. Bu kanuna sadrâzam bile uymaya mecburdu.

Osmanlı devletinde "hazine" adı verilen üç teşekkülden biri de, "Defter-hâne Hazînesi" denen bugünkü mânasıyle büyük arşivdi. Arşive "hazine" denmesi bile, ne derecede değer verildiğini göstermeye kâfidir. Bu hazinenin vesikaları, çeşit bakımından, sayılamayacak derecede çoktur. Başta, padişahların elyazılarıyle "irâde" denen emirlerini muhtevi hatt-ı hümâyûnlar gelirdi. Sonra, Dîvân-ı Hümâyûn'un yani imparatorluk bakanlar kurulunun müzakere zabıtlarını içine alan "Mühimme Defterleri" vardı. Nihayet, gene en önemli vesika çeşitleri arasında, "mufassal" denen defterler bulunurdu. Bu büyük defterler, belirli bir idarî bölgenin sayımını bütün tafsilâtıyle gösterirdi. Her sancağın yani ilin her kazâsındaki bütün vergi ve resimler, mahalle ve köy köy kaydedilirdi Vergi mükelleflerinin hepsi isimleriyle yazılırdı. Vergiden çeşitli sebeplerle muaf olan şahıs, köy, otlak ve bölgeler de teker teker, muafiyet fermanlarının kayıtları düşülerek sayılırdı. Gümrük ve transit gelirleri dikkatle işlenirdi. Her sancak ve eyalete ait özel kanun-nâmeler, bu defterlerin başına dercedilirdi. Her defter, sayım görevlileri tarafından doldurulduktan ve gerekli tasdik şerhleri aldıktan sonra, bizzat padişahın mührüyle mühürlenip arşive konurdu. Bugün hemen hepsi elimizde olan bu defterler, Osmanlı İmparatorluğunun içtimaî yapısını inceleyecek tarihçiler için, en önemli belgeleri teşkil etmektedir.

Yukarıda mahiyetleri anlatılan her mufassal defterin bir de "mücmel" denen özeti vardı. Mücmel defterlerde şahıslar teker teker gösterilmez, vergiler köy ve şehirlere göre toplanarak kaydedilirdi. Mücmeller, hükümdar, sadrâzım ve diğer büyük görevlilerin incelemesi için hazırlanmış belgelerdi. Çünkü bu şahısların, mufassal defterleri tetkik edecek vakitleri yoktu.

Her zümreye, meselâ haslara, ziâmetlere, tımarlara, yeniçerilere, yürüklere, akıncılara, her daireye ait "rûznâmçe" denen defterler de önemliydi. Nihayet mahkeme zabıtları "kadı sicilleri" denen binlerce sayfalık defterlerde toplanıp ciltlenir, vakıfnâmeler tomar hâlinde saklanır, gelen mektuplar ve giden mektupların kopyaları özenle muhafaza edilirdi. Asya, Avrupa ve Afrika'nın pek çok ülkesi yüzlerce yıl Türk idaresinde kaldıkları için, bu ülkelerin o asırlara ait tarih belgeleri bugün o devletlerde değil, Türkiye arşivlerinde bulunmaktadır. Bazı defterler iki nüsha olarak yazılıp, bir nüshası, ait olduğu eyalet ve vilâyetlerin merkezlerine gönderilirdi.

Defter-Hâne Hazînesi'nin en büyük âmiri, "nişancı" denen ve Dîvân-ı Hümâyûn yani kabine üyesi bulunan devlet bakanı idi. Ancak arşivin idarî işlerinden "Defter Emîni" denen yüksek memur sorumluydu. Bir defter, hattâ alelâde bir yaprağın incelenmek için bu arşivden çıkarılması, ince kurallara bağlanmış ve bu kurallar, yazılı kanunlar hâlinde tespit edilmişti. Bizzat sadrâzamın yazılı emri olmaksızın, nişancı paşa bile hiç bir vesikayı arşiv dışına çıkaramaz ve hiç bir vesika üzerinde kalemle bir harf bile değiştiremezdi. Sözlü emirle arşivden belge çıkart-

mak hakkı yalnız hükümdara aitti. Bir kayıt işlenmek veya incelenmek üzere arşivden vesikanın çıkarılması şöyle olurdu: Sadrâzam, istediği defteri kaydederek çıkartılması için nişancı paşaya bir ferman gönderir, bu fermanın üzerine nişancı paşa elyazısıyle "defteri gele" kaydını koyup Defter Emîni'ne yollardı. Defter Emîni, belgeyi çıkartarak nişancı paşaya verir, nişancı paşa da sadrâzama bizzat götürüp teslim ederdi. Eğer belge sadrâzamdan başka bir bakan tarafından istenmişse nişancı paşa, o bakanı makamına çağırıp defteri verirdi. Divan kâtipleri tarafından vesikaların çalınması, saklanması ve tahrif edilmesinin cezası idamdı. Bu yüzden 1590 yılında 3 divan yani bakanlar kurulu kâtibi idam edilmiş, bundan haberi olup da ihbâr etmeyen 6 kâtibin de tek elleri kesilip devlet hizmetinden çıkarılmışlardı.

TÜRK ZAFERLERİ

MALAZGİRT ZAFERİ

1040 yılında kazandıkları Dandânakan zaferiyle Büyük Türk Hakanlığı tahtına yerleşen Selçukoğlu Tuğrul Bey ile halefi olan yeğeni Alp-Arslan zamanlarında Türkler, Bizans'la karşı karşıya gelmişlerdi. 30 yıl içinde Selçuklu Oğuz Türkleri, her yıl biraz daha büyük çapta olmak üzere birçok Anadolu akını ve seferleri yapmışlar, bu büyük ülkeyi olgun bir meyve hâline getirmişlerdi. Son bin yıllık Türk tarihinin umumî akışı, güneybatıya, açık denize, Anadolu'ya doğru olmuş, Selçuklular bu akışa, önüne geçilmez bir tufan derecesinde güc kazandırmışlardı. Türk akıncıları, Ege'ye kadar her yıl Anadolu'yu tarıyor, Bizans hâkimiyetini yıkmak için zemin hazırlıyorlardı. Bizans tahtında oturan İmparator Romanos Diogenes, Türklere karşı sefere çıktıysa da bir sonuç alamadı. Nihayet Selçuklular'a darbe vurmak kararıyle 13 mart 1071 günü büyük ordusuyle başkenti İstanbul'dan ayrıldı.

İmparatorun gaye ve ümitleri o derece büyüktü ki, İslâm dininin ortaya çıkmasından önce Bizans'a ait olan Suriye, Filistin, hattâ Mısır'ı, hattâ hiç bir zaman Bizans'a ait bulunmamış Irak ile İran'ı almayı tasarlıyordu. Bu ülkelere şimdiden Bizanslı umumî valiler bile atamıştı. — Diğer taraftan Sultan Alp-Arslan, Bizans'ın Doğu Anadolu'daki en önemli üslerinden biri olan Malazgirt kalesini almıştı. Ma-

lazgirt'ten Haleb'e giderken, Afşın Bey'den, Anadolu'daki belli başlı düşman üslerinin tahrip edildiği, esas Bizans ordusu yenilirse Anadolu'nun Türklere açılacağını bildiren ünlü rapor geldi. Büyük Türk Hakanı Alp-Arslan, bu raporu ahr almaz, Bizans İmparatoru'nu karşılamak üzere Doğu Anadolu'ya yöneldi.

Bizans ordusu 200.000 kişiydi. Ordunun ağırlıklarını 3.000 araba ve on binlerce hayvan taşıyordu. Orduda bütün savaş vasıtaları, bu arada 1.200 kişi tarafından idare edilen ve devrinin en büyük silâhı sayılan bir mancınık vardı. Bizans ordusu, Bizanslılardan başka Franklar, Normanlar, Slavlar, Gürcüler, Abhazlar, Ermeniler, hattâ Müslüman olmayan Peçenek ve Uzlar gibi Avrupalı Oğuz Türklerinden müteşekkildi. Bu bakımdan tek elden yöneltilmeye elverişli değildi. İmparator da ünlü bir hanedandan gelmediği için yüksek otorite ve saygıyı sağlayamamıştır.

İstanbul'dan gelen Bizans ordusu ile Haleb'den ilerleyen Türk ordusu, 26 oğustos cuma sabahı gün ışırken, 7-8 kilometre uzakta biribirlerini gördüler. Bulundukları yer, Van Gölü'nün 45 kilometre kadar kuzeyinde, Murat Suyu yakınlarında, deniz seviyesinden 1.500 metre yükseklikteydi. Yanıbaşılarında Malazgirt kalesi yükseliyordu. Türk ordusu, 50.000 kişilik yalnız Müslüman Oğuz Türklerinden müteşekkil yekvücut bir kitleydi. Zayıf ve yorgun birlikleri Sultan Alp-Arslan, savaş alanına getirmemiş, ya terhis etmiş, veya veziri Nizâmülmülk'le Hemedân'a göndermişti. Türk ordusunda hakana itaat ve saygı, mutlak mahiyetteydi. Anadolu'ya yaptıkları akınlarla

pişmiş ve bu ülkeyi yurt edinmeyi kararlaştırmış olan Türkler, yurt kurma enerjisinin ateşiyle yanıyorlardı.

Bir gün önce İmparator, Sav Tigin'in başkanlığında sulh teklifine gelen Türk elçilerini şiddetle reddetmiş ve elçi yollanmasını Türklerin korktuğuna yorarak sevinmişti. İmparator, Sav Tigin'e: "Sultanınıza söyleyin, demişti; kendisiyle sulh müzakerelerini Rey'de yapacağım, ordumu Isfahan'da kışlatacağım ve hayvanlarımı Hemedan'da sulayacağım." Sert karakteri kadar zekâsı da kuvvetli olan Sav Tigin, — nezakete ve diplomasiye uymasa da — şu çok esprili cevabı vermekten kendini alamamıştı: "Atlarınızın Hemedan'da kışlayacaklarından ben de eminim; fakat Haşmetmeâbları'nın nerede kışlayacaklarını bilemiyorum."

Güneş ortaya çıkınca Alp-Arslan, ordusunu heyecanlandıran kısa ve veciz bir hitabede bulundu. Şehit düşerse vurulduğu yere gömülmesini, hemen oğlu Melik-Şâh'ın çevresinde toplanılmasını, Türk Hakanlığı'nın birliğinin bozulmamasını vasiyet etti. Namaz kıldıktan sonra ön saflara geçti. Bu sıralarda Bizans ordusundan ilâhîler yükseliyor, râhipler askerleri takdis ediyorlardı. Türk ordusunda da hocalar, safları dolaşıp âyetler okuyorlardı. — Öğleyi 2 saat geçe savaş başladı. Daha ilk anda, Bizans ordusunda ücretli olarak bulunan Müslüman olmamış Avrupalı Oğuz Türkler'inden Peçenek ve Uzlar, Bizans ordusundan ayrılarak soydaşlarına katıldılar. Alp-Arslan'ın huzurunda yer öpen Peçenek ve Uz reisleri, Bizans ordusu hakkında çok değerli bilgiler de verdiler. Bu olay. Bizans ordusunda mânevî gücün sarsılmasına sebep oldu. Vuruşma, Türk atlılarının

kitle hâlinde ok taarruzu ile başladı. Bizanslılar'ın yabancı oldukları Türklerin bozkır taktiği ve Alp-Arslan'ın strateji dehâsı sonunda, karanlık bastığı zaman, savaş alanında muazzam Bizans ordusundan eser kalmamış, bizzat İmparator esir edilip Alp-Arslan'ın huzuruna getirilmişti. Büyük Türk Hakanı, Roma imparatoruna çok nazik muamele etti ve kendisini bir muahede imzalattıktan sonra salıverdi.

Bütün tarihçiler, Malazgirt'in dünya tarihinin dönüm noktalarından biri olduğunda birleşmektedirler. Bu zafer, Anadolu'nun fethini ve Türkiye devletinin kurulmasını sağlamıştır. Türklerin tarih boyunca kazandıkları meydan muharebelerinin hiç biri, istikballeri için bu derecede tesirli olmamıştır. Türk tarihinde Malazgirt'ten önemli tek olay varsa, o da İstanbul'un Fethi'dir. Dandânakan'da kazanılan zaferi Malazgirt tamamlamış, İstanbul taçlandırmıştır. Malazgit'ten 6 yıl sonra ölümsüz Türkiye devleti kurulmuş ve Osmanoğulları çağında bir cihan imparatorluğu, tarihin gördüğü en muazzam siyasî teşekkül durumuna yükselmiştir. Alp-Arslan, Romanos Diogenes'le yapılan muaheyeyi Bizans'ın tanımaması üzerine, müstakbel Anadolu Fâtihi ve Türkiye devletinin kurucusu olan kuzeni Kutlamışoğlu Süleyman-Şâh'a, Ege'ye, Marmara'ya kadar Anadolu'nun açılmasını emretmiştir.

BİRİNCİ HAÇLI SEFERİ

1071 Malazgirt zaferinden 10 yıl sonra Türkler, Marmara'ya eriştiler. İznik başkent olmak üzere Türkiye devleti kuruldu. Anadolu'da Türkiye devletinin kurulması ve dünyanın en enerjik milletinin Küçük-Asya'yı ikinci bir anayurt hâline getirmesi, Avrupa'yı dehşet içinde bıraktı. En büyük Hıristiyan devleti olan Bizans'ın da Türklerin eline geçeceğinden kimsenin şüphesi kalmadı. Hıristiyanlar, ne pahasına olursa olsun Türklerin Rumeli'ne atlamalarına engel olmak, hattâ onları Anadolu ve Akdeniz çevresinden de sürüp atmak istiyorlardı. Böyle bir hareketi ancak bütün Avrupa devletleri bir araya gelirlerse başarabilirlerdi. Papa, bu işe önayak oldu ve Bizans dahil bütün Hıristiyan devletlerini Türklere karşı birleştirdi. Bu suretle Türklere, Müslüman dininin sanuvunulması görevi de düşüyordu.

Bu şekilde doğan Haçlı Seferleri'nin bir sebebi de iktisadîdir. XI. asırda Avrupa, çok fakir bir kıt'a idi. Hükümdar sarayları bile çıplak taş yığınından ibaretti. Altın ve değerli taşlar, ham ve işlenmiş maddeler, Türklerin ve diğer Doğu milletlerinin elinde birikmişti. Dünya ticaret yolları tamamen Müslümanlar'ın elindeydi. 3 asırdan beri Avrupa'da bir tek altın sikke kesilememişti. Avrupa'da İstanbul dışında nüfusu 100.000 in üzerinde hiç bir şehir yoktu. Şehir ekonomisi ve orta sınıf teşekkül edememişti.

İlim ve teknik Avrupa'da değil, Asya'daydı. En büyük Avrupa devletlerinin geliri, mütevazi bir Türk beyliğinin gelirinden azdı. Hiç bir Hıristiyan devletinin nüfusu 10 milyona yaklaşmıyordu. Nüfusu milyonu geçenler bile sayılıydı.

Papa'nın teşvikıyle yüz binlerce kişiden ibaret bir sürü, Türkleri Anadolu'dan atmak, Kudüs'ü alıp Cennet'e kavuşmak ümidiyle Balkanlar'a geldi. Bu sefiller kalabalığı karşısında irkilen zengin Bizans, bunları Yalova'da Anadolu topraklarına çıkarmakta acele etti. Malazgirt zaferinin üzerinden tam 25 ve Türkiye devletinin kuruluşundan beri 19 yıl geçmişti. Haçlılar, Türk devletinin başkenti İznik'i almak sevdasıyle bu şehre doğru yürüdüler. 1096 eylülünde Türkiye'nin ikinci hükümdarı olan I. Sultan Kılıç-Arslan tarafından İznik yakınlarında yolları kesildi. Tamamen kılıçtan geçirilen bu zavallıların kurtulabilenleri esir edildi.

Fakat bu sürünün arkasından, Avrupa'nın bütün eli silâh tutanlarından, şövalyelerden, kontlardan ve dukalardan müteşekkil gerçek bir ordu geliyordu. Birinci Haçlı Seferi'nin ikinci dalgası olan bu ordu Bizans'a yaklaştığı zaman, 600.000 kişiyi bulmuştu. Tabiî bunların hepsi meslekten asker değil, çoğu çapulcuydu. Gûya Bizans'ı kurtarmak için gelen bu sürü, İmparator Aleksios Komninos'u ürküttü. Haçlı komutanlarıyle acele bir anlaşma yapan genç İmparator, onları derhal Anadolu'ya, Türk topraklarına geçirdi. Yapılan anlaşmaya göre Haçlılar, Anadolu'da Türklerden koparabildikleri ülkeleri Bizans'a verecek, ancak Anadolu dışında fetihler yaparlarsa, kendileri için alakoyacaklardı.

1097 mayısında Haçlılar, Türkiye'nin taht şehri İznik'i kuşatmaya başladılar. 600.000 kişilik bir sürüye karşı Sultan Kılıç - Arslan'ın onda bir oranında verdiği muharebeler İznik'i kurtaramadı. İznik, bizzat İmparator Aleksios'a teslim oldu. Türk başkenti Konya'ya nakledildi. Düşmanın kahredici sayı üstünlüğü karşısında meydan muharebelerinden bir sonuç alamayacağını anlayan Sultan Kılıç - Arslan, gerilla savaşına karar verdi ve Eskişehir'e doğru çekildi.

30 haziran 1097 de Eskişehir yakınlarında Türkler, Haçlılar'la karşı karşıya geldi. Yarım milyonluk bir sürüyü karşılarında gören en cesur Türk komutanları bile dehşet içinde kalmışlardı. Sultan Kılıç - Arslan, komutanlarına şöyle dedi: "Gördüğünüz gibi göz alabildiğine dağlar, tepeler, ovalar, vâdiler, düşman sürüleriyle dolmuş. Fakat ordumuzu, bu sürünün elinden kurtaracağız. Sözlerimi iyi dinler ve bana inanırsanız, yurdumuzu da kurtarırız." Bu suretle çok kanlı Eskişehir muharebesi başladı. Haçlılar'a büyük zayiat verdirmesine rağmen Sultan Kılıç - Arslan, düşmanı yok edemedi ve geri çekildi. Bundan sonra Haçlılar'la Türkler arasında Anadolu yaylalarında amansız bir gerilla savaşı başladı. Yaz sıcağı altında Türkler, yakalayabildikleri yerde baskın tarzında düşman birliklerini çevirip kısa vuruşmalarla imha ediyorlardı. Amasya yakınlarında Türkler, tekrar Haçlılar'la karşılaştılar. İyice yıpranmış olan düşman, Sultan Kılıç - Arslan karşısında 300.000 zayiat vererek güneye doğru çekilmeye başlardı.

Türkler, bir yandan birleşmiş Avrupa kuvvetlerini, diğer taraftan Bizans ordularına karşı genç dev-

letlerini savunuyorlardı. Anadolu'daki Türk ordusunun tamamının 150.000 kişiyi geçmediği hatırlanırsa, çeyrek asırlık bir geçmişe sahip olan yeni Türkiye devletinin tamamen bir ölüm kalım mücadelesi yaptığı anlaşılır. Anadolu kıyılarını kaybetmekle beraber Türkler, bu mücadeleden zaferle çıktılar ve Türkiye devletini ölümsüz kıldılar. Antakya'yı kuşatmak üzere Anadolu topraklarını terk eden Haçlı kuvvetleri, artık 100.000 kişiye inmiş bulunuyordu. Sultan Kılıç - Arslan, Anadolu yaylalarında yarım milyondan fazla Haçlı'yı yok etmiş ve tarihin en kritik sayfalarından birini zaferle kapamıştı.

Osmanlılar'ın Yükseliş Çağında

TÜRK SAVAŞ TAKTİĞİ

Osmanlı Türklerinin, yükseliş çağlarında, XV. ve XVI. asırlarda kazandıkları savaşların gerçekçi bir açıklaması yapılmış değildir. Türk ordusunun, çok defa kendinden kalabalık bağlaşık Avrupa ordularını yendiğini yazan tarihler, bu zaferleri, Türk askerinin kahramanlığının ötesinde bir açıklamaya bağlamak lüzumunu duymamışlardır. Halbuki Osmanlı Cihan İmparatorluğunun kurulmasını sağlayan bu zaferlerin sırları, sanıldığından daha girifttir.

Osmanlı Türkleri'nin yükseliş çağlarında bir savaşın, önce siyasî hazırlığı yapılırdı. Savaşılacak devlet ve çok defa devletlerin jeopolitik durumları göz önüne alınır, bağlaşıklarından ayrılmaya çalışırlar, büyük bir diplomatik gayret sarfedilirdi. Bu, çok dikkat ve incelik isteyen bir işti. Çünkü Türkiye İmparatorluğu bazen, Fâtih Sultan Mehmed zamanında olduğu gibi, 20 küsur devletle birden savaş hâlinde bulunurdu.

Savaşılacak kuvvetlerin hesabı iyice yapıldıktan sonra, Türk ordusunu savaşa hazırlama çalışmaları başlardı. Türk ordusu, daima savaşa hazır, meslekleri askerlik olan bir kitleden müteşekkil bir

kuruluştu. Ancak orduyu, toplamak ve savaş alanlarına götürmek meseleleri önemliydi. Ne kadar kuvvetin ne zaman ve nerede yığınak yapacağı ve hangi yolların geçileceği kararlaştırılırdı. Bu yolların hangi konaklarında ne miktar yiyecek, yem ve cephane bulundurulmak icap edeceği hesaplanır, oraların sancak ve alay beylerine, kadı ve nâiplerine emirler gönderilirdi. Yol üzerindeki depoların mevcudu öğrenilirdi. Geçilecek yolların durumu, köprülerin vaziyeti, ne kadar zamanda ne kadar kuvveti geçirebileceği incelenirdi. Çok defa ordu yürüyüşe geçmeden önce yollar, son bir bakım ve kontroldan daha geçirilirdi.

Seferin nereye yapılacağı çok defa aylarca önce beylerbeyi ve sancak beylerine bildirilir, fakat bazen de son âna kadar gizli tutulurdu. Meselâ Fâtih, seferin nereye olduğunu gizli tutardı. Akkoyunlular'a karşı Otlukbeli savaşının hazırlıklarının hangi devlete karşı yapıldığı, padişahtan başka herkesin meçhulüydü. Trabzon İmparatorluğuna karşı seferinde de böyle yapmış ve düşmanı pek gafil avlamıştı. Nitekim son çıktığı seferin nereye olduğuna, günümüze kadar tarihçiler karar verememişlerdir. Çünkü seferin daha başında Fâtih, ölmüştü. Yavuz da, Mısır seferine çıkarken, İran üzerinde gidildiği propagandasını yaptırmıştır. Sultan İbrahim zamanında, Girit seferine giden Türk Donanması, Malta'ya gidiyor sanılıyordu. Girit sularına iyice yaklaşırken Kapdân-ı Deryâ Yusuf Paşa, padişahın mühürlü hatt-ı hümâyûnunu açmış, amiraller, seferin Girit üzerine olduğunu öğrenmişlerdi. Bu gizlilik, yabancı haber alma teşkilâtlarına karşıydı. Türklerin Avrupa'da son derece

mükemmel bir haberalma teşkilâtı olduğu gibi, Avrupalılar'ın da Türkiye'de aynı işi göre casusları vardı. Fakat Türk haber alması, çok üstündü. Avrupa devletlerinin son durumlarını, bütün teferruatıyle Dîvân-ı Hümâyûn'a, yani hükûmete bildirirdi.

Ordu birliklerini toplamaya memur komutanların sorumluluğu büyüktü. Bir tek gün kaybı için başı kesilen komutanlar vardır. Yıldırım Bâyezid, Niğbolu savaşı için 43 günde yığınak yapmıştır ki, o çağ Avrupa'sının aklının alamayacağı bir şeydi. Yığınak alanları, her ihtimal göz önünde bulundurularak seçilirdi. Yığınak alanı çok da emniyetli sayılsa, gene bütün ihtiyat ve korunma tedbirleri ihmal edilmezdi. Yığınak yapan birlikler, derece derece biribirine bağlıydı. Yığınak bitmeden, savaş kabul edilmezdi. Sonraki asırlarda yığınak bitmeden savaşı kabul eden birkaç Türk başkomutanı, yenilmiştir. Türk ordusu normal olarak günde 20 - 25 kilometre yürürdü. Aynı çağda Avrupa birliklerinin günlük ortalama yürüyüşü ise ancak 10 kilometre idi. Bu hususiyet, bütün manevra ve teşebbüs kabiliyetinin Türklerin tarafında olması demekti.

Türk ordusunun vasıflarına sahip bir ordu, düşman pek üstün olmadığı, takdirde, daima zafer kazanacak bir orduydu. Avrupalıların XVI. yüzyıl strateji kaideleri "toplanmak, yavaş ve az yürümek, uygun yerde durup beklemek" ti. Türklerin strateji kaideleri ise, şimdiki kaidelere daha uygun olup "çabuk toplanmak, mümkün olabilen hızla yürümek, düşmanı hemen yakalayıp yok etmek" ten ibaretti. Düşman henüz birleşmemişse, parça parça yok edilmesine çalışılırdı. Türk ordusu, savaş alanında dört

bölüme ayrılırdı: Merkez, sağ ve sol kanatlarda ihtiyat. İhtiyat birliklerine çok önem verilirdi. Düşman, büyük Türk ihtiyatını yok sanarak Türk saflarına iyice dalınca, çok üstün olan Türk toplarıyle yıpratılır, sonra merkezde bulunan padişahın veya "serdâr-ı ekrem" denen başkomutanın emriyle ihtiyat kuvvetleri işe karışırdı

İhtiyat kuvvetleri son anda işe karışınca, başkomutan iki kanadı kıskaç gibi kapatarak düşmanı yok ederdi. Türk başkomutanı, ordusunun bütün birliklerine hâkimdi. Emirleri dakikası dakikasına yerine getirilir, birliklerini dama taşı gibi oynatır, bütün komutanlarını tanırdı. Türk ordusunun en büyük üstünlüklerinden biri de bu hususiyetti. Çünkü Avrupa orduları, birleşik kuvvetler, dilleri, milliyetleri, hükümdarları, komutanları ayrı birlikler hâlinde Türk ordusunun karşısına çıkıyordu. Her komutan ancak kendi birliğine söz geçirebiliyor, başkomutan unvanını taşıyan Avrupa hükümdarının iktidarı doğrudan doğruya kendine bağlı kuvvetlerden öteye gidemiyordu.

Asrımıza kadar İngiliz ordusunda olduğu gibi, Türk ordusunda da askerlik, bir meslekti. Yani savaş çıkınca asker toplanmaz, bu işi meslek seçmiş ve devletçe belirli yerlere yerleştirilmiş maaşlı veya tımarlı muharipler toplanırdı. Sulh zamanında talim ve terbiye çok sıkı tutulurdu. Türk silâhları, daima en modern silâhlardı. En küçük yıpranmada değiştirilir, yenileri verilirdi. Bu işle "cebeci" sınıfı uğraşırdı. Nihayet Osmanlı Türk İmparatorluğunun bitmek tükenmek bilmeyen mâlî ve iktisadî kaynakları, en büyük ve mükemmel ordu ve donanmaları en iyi

şekilde savaş alanına götürebilecek güc ve kudretteydi.

Osmanlı Türklerinin yükselme çağlarında yaptıkları savaşlar, XVIII. ve XIX. asırlarda Büyük Friedrich, Napoléon gibi büyük Avrupalı komutanların yaptıkları savaşlardan gerek alınan sonuçlar, gerek savaşa katılan kuvvetlerin sayısı bakımından çok daha büyük ve önemlidir.

HAÇLI KOALİSYONU VE FÂTİH SULTAN MEHMED

İstanbul'un Fethi'nden tam 10 yıl sonra, 1463 te, Türkiye ile Venedik arasında savaş çıktı. Az zamanda 25 den fazla devlet Venedik'le birleşerek Türkiye'ye savaş açtı. Bu büyük savaş tam 16 yıl sürdü ve 1479 da bitti. Müttefiksiz olan Türkiye'nin karşısında "büyük devlet" lerden tam 8 i yer aldı: Venedik, Macaristan, Almanya, Lehistan, Napoli, Kastilya, Aragon ve İran. Bu koalisyona, ikinci derecede daha birçok devlet katıldı: Papalık, Kıbrıs, Rodos, Floransa, Milano, Savua, Ferara, Modena, Siena, Luka, Pisa, Mantua, Trento, Burgonya, Ceneviz, Gürcistan ve Karaman. Türkiye'yle savaşa girişmeyen Fransa, İngiltere gibi devletlerin tutumu da, koalisyonu destekler mahiyetteydi. Türkiye, her tarafından düşmanlarla sarılmıştı. Anadolu'da İran - Türk İmparatorluğu yani Akkoyunlular, Karamanlı Türk Krallığı, Ortodoks Gürcistan Krallığı, Osmanlı Türkiye'sini tehdit ediyordu. Balkanlar'da, o çağ Avrupa'sının en büyük devletleri olan Venedik Cumhuriyeti, Macaristan Krallığı, Almanya İmparatorluğu, Lehistan Krallığı bütün kara ve deniz kuvvetlerini seferber etmişlerdi. Akdeniz'de Napoli, Aragon ve Kastilya krallıkları ile Papalık, Rodos şövalyeleri ve Kıbrıs Krallığı, Türkiye'ye karşı birleşmişlerdi. Bu koalisyon, Arnavutluk, Hersek ve Moldavya gibi yeni

Türk hakimiyetine geçmiş ülkelerde de büyük ölçüde isyanlar çıkarttı.

Bu harikulâde koalisyon, uzun bir çalışmanın eseriydi. Daha İstanbul'un Fethi'nin üzerinden bir yıl geçmeden, 1454 nisanında Regensburg'ta toplanan Alman İmparatorluk Meclisi'nde İmparator III. Friedrich ve Napoli kralı V. Alfonso, böyle bir koalisyona ön ayak oldular. Türkleri Avrupa'dan söküp atmak için, bütün Hıristiyan devletler arasında 5 yıl mütareke yapılması kararlaştırıldı. 1457 de Papa III. Calixtus, ittifakı Asya devletlerine de teşmîl etti. Osmanlıların en büyük rakîbi olan Akkoyunlu Türklerinin imparatoru Uzun Hasan ve Gürcistan Kralı ile müzakerelere girişti. Uzun Hasan, İran, Irak, Doğu Anadolu, Kafkasya gibi ülkeleri elinde tutan çok kudretli bir hükümdardı. III. Calixtus'un halefi Papa II. Pius, Osmanlılara karşı bir Haçlı seferi açılması için Mantua'da bir kongre topladı. Sonraki papalar, II. Paulus ile IV. Sixtus, bu siyasete devam ettiler. 1463 te, Türklerin Bosna'yı alması üzerine Avrupa'nın en kudretli askerî devletleri olan Venedik'le Macaristan birleştiler. Koalisyon, tam mânasıyle teşekkül etti; hattâ savaştan sonra Osmanlı Türkiyesi'nin ne şekilde bölüşüleceği kararlaştırıldı. Venedik Mora, Attika, Tesalya, Epir'i, Arnavutluk'ta ihtilâl çıkartan İskender Bey Arnavutluk ve Makedonya'yı, Macaristan ise Sırbistan, Bosna, Güney Romanya ve Bulgaristan'ı, yani arslan payını alacaktı. Merkezi İstanbul olmak üzere Trakya'da Bizans İmparatorluğu da ihyâ edilecekti. Türklerin Avrupa'dan tamamen sürülmeleri karar altına alınmıştı. Uzun Hasan da Osmanlılar'ı Anadolu'dan

Balkanlar'a atmak azminde olduğuna göre, Osmanlı devletine hiç bir hayat hakkı tanınmadığı anlaşılır. Bu durum, Türkiye'nin başında bulunan Fâtih Sultan Mehmed'in ne derecelerde nazik vaziyette bulunduğunu açıklamaya fazlasıyle yeter.

Fâtih, en çok Bizans İmparatorluğunun ihyası projesinden çekiniyordu. Çünkü bu projede Avrupa devletleri ile Akkoyunlular ve onların peşinden giden Karamanoğulları arasında tam bir görüş birliği vardı. Akkoyunlu Uzun Hasan, İstanbul ve Trabzon'da, kendi himayesi altında iki Rum İmparatorluğu vücude getirmek istiyordu. Esasen Fâtih'in Trabzon tahtından uzaklaştırdığı Komninos hanedanı ile birçok akrabalık bağları vardı. Uzun Hasan, Osmanl devletini Türk geleneklerinden uzaklaştırmakla itham ediyor, Batı Türklerini kendi idaresi altında toplamak istiyor, bunun için Balkanlar'ı Avrupa'ya peşkeş çekmekte beis görmüyordu.

Avrupa, Uzun Hasan'ı yeni bir Timur rolünde görüyordu. Avrupa devletleri, Osmanlılar'a Anadolu tarafından darbe vurulmadıkça, bütün kuvvetlerini bir araya getirseler dahi savaşı kazanamayacaklarını, pek pahalı tecrübeler sonunda iyice anlaşmışlardı. Onun için, Akkoyunlu ve Karamanlı ittifakına dört elle sarıldılar. Uzun Hasan'ın başkenti Tebriz ile Avrupa başkentleri arasında elçiler gidip geliyor, savaş planları geliştiriliyordu.

Düşman faaliyetini Fâtih Mehmed, günü gününe haber alıyordu. Osmanlı casus şebekesi, bütün Avrupa'ya yayılmıştı. Avrupa'nın birçok sarayında Fâtih'in haber kaynakları vardı. Büyük Türk Hakanı'nın en büyük endişesi, aynı anda Anadolu ve

Rumeli'nde düşmanla çarpışmaya mecbur kalmaktı. Bunu önleyebilmek için, bütün dehâsını kullanmıştır. I. Haçlı Seferi'nden beri Türkiye devletini tehdit eden bu en büyük koalisyon, Fâtih'in müstesna askerlik ve siyaset dehâsı sayesinde kırıldı ve yenildi. Fâtih'in bu husustaki faaliyeti, Avrupa devletleri arasındaki siyasî dâva ve anlaşmazlıkları ne dereceye kadar bütün incelikleriyle bildiğini göstermek bakımından da mühimdir. Türkiye Hakanı'nın her tarafta düşmanlarını yenmesi üzerine Papa II. Pius, kederinden öldü. Halefleri olan papalar, ondan daha iyi günler göremedi. Fâtih, bir ara Venedik'e Mora'yı, sonra Macaristan'a Bosna'yı vâdetmek suretiyle onları uyuttu. Düşman bu vaatlerin zaman kazanmaktan ibaret olduğunu kavradığı anda Fâtih, en büyük ve kudretli düşmanı olan Sultan Uzun Hasan'ı Otlukbeli sahrâsında mahvetmişti. Karaman devletini de Osmanlı topraklarına katan Fâtih, Akkoyunlular'ın Orta Anadolu üzerindeki bütün emellerini kırdı. Sonra Venedik üzerine döndü. Akıncı ordularıyle Venedik şehrinin varoşlarına kadar Cumhuriyet'in bütün topraklarını tahrip ettirdi. 1479 da 16 yıllık amansız bir mücadeleden sonra tarihin gördüğü en kudretli koalisyonlardan biri, kırılmış ve yenilmişti; Türkiye'den sulh istiyordu. Ölümünden 2 yıl önce Fâtih, kudretine son olmayan bir devlet; ve Yavuz'la Kanunî'ye, temellerini attığı, "Cihan İmparatorluğu" nun gerçekleştirilmesi işini bırakıyordu.

FÂTİH DEVRİNDE TÜRK AKINCILARI

Osmanlı devletinin Avrupa'da yaptığı baş döndürücü fetihlerin sırlarından biri, "akıncı" denen askerî sınıfın varlığıdır. Bugünün "komando" larına karşılık olan akıncılar, düşmanın iktisadî ve mânevî yapısını altüst ederek, savaşın kazanılmasında pek önemli bir rol oynarlardı. Türk akın tekniği şöyleydi: Akıncı ordusu, belirli yerlerde parçalara ayrılır, o parçalar gene belirli yerlerde daha küçük birliklere bölünerek yollarına devam ederlerdi. Her birliğin tahrip edeceği şehir ve kasabalar önceden kararlaştırılırdı. Dönüşte birlikler, gene belirli yerlerde fakat evvelce ayrıldıkları mevkilerde olmamak üzere birleşirler, birkaç birleşmeden sonra tekrar tek ordu hâline gelip Türk topraklarına dönerlerdi. Bu durum, düşman ülkesini dehşet içinde bırakır, yıldırımlar ve kasırgalar gibi esip geçen akıncıların nerede ve ne zaman bulundukları ve bulunacakları hakkında yüzlerce söylenti çıkardı.

Fâtih Sultan Mehmed, son yıllarında, 25 kadar devletle birden tek başına savaşa girişmişti. Bu savaşı kazanmak için, akıncı ordusundan pek çok faydalandı. Venedik, Macaristan, Polonya ve Almanya gibi Türkiye ile savaş durumunda bulunan büyük Avrupa devletleri, akıncılarla yıldırıldı. Bu akınların önemi hakkında bir fikir edinebilmek için, büyük akıncı beylerinden Mihaloğlu Gazi Alâeddin Ali

Paşa'nın hayatı boyunca Tuna'yı kuzeye doğru tam 330 defa geçtiğini hatırlamak kâfidir. Ali Paşa, bu akınlarından birinde Macaristan kralının kızını esir almıştı. "Mehtâb Hanım" adını alan bu prenses, Ali Paşa ile evlendi ve Gazi Hasan Bey, Gazi Ahmed Bey, Gazi Mehmed Bey, Gazi Hızır Bey, Gazi Kara Mustafa Bey adlarındaki 5 ünlü akıncı beyi, bu evlenmeden doğdu. Bu 5 kardeş de, Kanunî'nin ilk yıllarında ve çeşitli akınlarda şehit olmuşlar, hiç biri yatağında ölmemiştir.

Ali Paşa'nın 1473 Macaristan akınında Varadin şehri zaptedildi ve 18.000 Türk akıncısı, 60.000 esir ve 900.000 baş hayvanla Türkiye'ye dönüldü. Bu rakamlar, düşmanın iktisadî gücünün, sonuç bakımından da savaş kabiliyetinin ne derecelerde kemirildiğini açıkça gösterir. 1478 Venedik akınına, 15.000 kişi katıldı. Başkomutan, İskender Paşa idi. Yanında Mihaloğlu Ali, Malkoçoğlu Bali Beyler vardı. Friul'den sonra Gorizia şehrini düşüren akıncılar, Isonzo ırmağına varınca, yeni katılan birliklerle 30.000 kişiyi buldular. Türklerin "Aksu" dedikleri Isonzo'ya gelince, 150.000 akıncı bu suyu atladı. Diğer 15.000 i, ırmağın berisindeki ülkede kaldı. Çok sarp olan ve yayaların bile geçemediği yerlerden akıncılar, atlarını kayalardan ve yarlardan atlatarak geçiyorlardı. Venedik Ovası'nı yakan bu korkunç akın, Venedik devletini savaşta saf dışı bırakan ve sulh istemeye mecbur eden başlıca askerî hareketlerden biri oldu. 1479 yazında yapılan akın, Türk tarihinin en büyük akın hareketlerinden biridir. Bu akın, tam kadro, 43.000 akıncı ile yapıldı. Venedik tarafında serbest kalan Türkiye, artık bütün gücüyle Macaristan ve Almanya'ya yükleniyordu. Türklerin "Erdel" dedikleri

Transilvanya'daki altın ve gümüş madenlerinin tahribini hedef tutan bu akında, kuzeye doğru yol alındıkça birçok kola ayrılan akıncıların başında tam 12 sancak beyi yani akıncı tümgenerali bulunuyordu. Başlıcaları, Mihaloğlu Ali Paşa, Mihaloğlu İskender Bey, Malkoçoğlu Balı Bey, İsa Bey ve Hasan Bey idi. Bu beyler, meselâ Ali Paşa, Macarca ve Romence dahil, birkaç Avrupa dilini, Türkçe derecesinde konuşuyorlardı. Bu akında, bütün Transilvanya çiğnendi. Almanya ve Macaristan'ın nefesini kesen ve savaşın Türklerce kazanılmasını sağlayan bu akın, Osmanlılar için de zayiatlı oldu. 43.000 akıncının 20.000 i, Büyük Macar Ovası'nın zümrüt rengindeki topraklarında can verdi.

Almanya'ya ve Polonya'ya yapılan akınlar da. düşmanı, iktisadî bakımdan yıkıma götürdü. 1480 de akıncılar, 5. defa olarak Karniol'e, 4. defa olarak İstirya'ya girdiler. Avusturya'nın Graz şehrine kadar uzanan bu akında Dâvud Paşa, Hırvatistan, Slovenya ve İllirya gibi ülkeleri altüst etti.

Osmanlı tarihçilerinin ifadesine göre "köpekleri domuzlara ve domuzları köpeklere düşürerek" Fâtih'in kazandığı bu 16 yıl süren ve 25 kadar devlete açılmış olan Büyük Savaş, Türkiye'yi, bütün dünyanın ümit ettiğinin aksine, büyük bir galibiyetin temsilcisi durumuna yükseltti. Fâtih Sultan Mehmed'in askerî ve siyasî dehâsının yanında, akıncıların da paylarının büyük olduğu bu savaş, Türk Osmanlı tarihinin dönüm noktalarından biri oldu. Türkiye'yi, emsalsiz parlaklıkta bir geleceğe doğru itti ve Osmanlı gücünün münakaşasız şekilde cihan çapında olduğunu, hiç bir müttefikler koalisyonu tarafından yenilemeyeceğini açık ve seçik olarak gösterdi.

KANUNÎ'nin ESTERGON SEFERİ

Kanunî Sultan Süleyman Han'ın onuncu seferi, Osmanlı tarihlerinde "Estergon Sefer-i Hümâyûnu" diye anılır. Bu sefer, Macaristan'da Estergon ve İstolni - Belgrad kalelerinin fethi kadar, Türk ordusunun gösterdiği ihtişamla da meşhurdur. 23 nisan 1543 te Orduy-ı Hümâyûn, Macaristan'a gitmek üzere Edirne'den ayrılırken yapılan geçit resmi ve tören, tarihe, Türk debdebe ve gösterişinin parlak bir örneği olarak geçmiştir.

En önde, ordunun su taşıyan saka sınıfına mensup bölükleri ilerliyordu. Bunların ardından, padişaha mahsus hazineyi, parayı ve eşyayı taşıyan 2.100 katır geliyordu. Bu hayvanlar, 300'erden 7 bölük teşkil edecek şekilde düzenlenmişti. Sonra 900 kişilik bir atlı hassa taburu bunları takip ediyordu. Bu tabur 100 diziden kurulmuştu ve her dizide 9 atlı vardı. Ordunun bir kısım yiyecek ve cephanesini taşıyan 5.400 deve, her dizide 6 hayvan bulunmak üzere 900 sıra hâlindeydi. Bu hecinsüvar levazım tugayını 1.000 kişilik cebeci taburu, 500 kişilik lâğımcı (istihkâm) taburu, 400 kişilik arabacı (nakliye) taburu takip ediyordu. Her birliğin başında, tören üniformalarını giymiş subaylar yer alıyordu. Daha sonra, ordunun ruhu ve esası olan tımarlı sipahi tümenleri geliyordu. Bunlar, Anadolu tımarlıları idi. Rumeli tımarlıları, Sofya'da katılmak üzere bu

şehirde toplanmışlardı. Tımarlıların ardından, bütün maiyet halkı ile muhteşem bir kalabalık teşkil eden nişancı (devlet bakanı), başdefterdar (maliye bakanı), Rumeli ve Anadolu kazaskerleri, nihayet 4 vezir at sürüyordu. Her vezirin önünde tuğlarını taşıyan 3 tuğcu, beylerbeyilerin önünde 2 tuğcu, sancak beylerinin önünde ise 1 tuğcu görünüyordu. Bu generallerin hemen arkasında, kalabalık bir kurmay subaylar, yâverler ve emir subayları yer alıyordu.

Bunlardan sonra padişahın şahsına bağlı saray birlikleri geliyordu. Hükümdarın şahsî hizmetkârları, sonra "çavuş" ve "kapıcıbaşı" denen ve sayıları 300 ü bulan hassa yâver ve emir subayları ilerliyordu. Bunlar, göz kamaştırıcı üniformalar giymişlerdi; elbiseleri en usta terziler elinden çıkmış ve en değerli kumaşlardan dikilmişti. 12.000 kişilik tam kadrolu Türk ağır piyade tümenini teşkil eden Yeniçeriler, ortalar (taburlar) hâlinde yürüyorlardı. Bazı Yeniçeri birlikleri tüfekli, bazıları sadece kılıç, ok ve yaylı idi. Yeniçerileri 7 sırmalı sancak ve 7 tuğ taşıyan 14 sancakdar ve tuğcu izliyor ve hükümdarın şahsına mahsus olan bu "7" sayısı, padişahın yaklaşmakta olduğunu haber veriyordu.

200 kişilik mehter takımı, mehterbaşının başkanlığında, yeri ve göğü inleten havalar çalarak, korkunç denecek derecede muhteşem ve muntazam adımlarla ilerliyordu. Mehterlerin sazları, altın zencirlerle boyunlarına asılmıştı. Daha sonra 400 kişiden ibaret "solak" denen başka bir hassa taburu yer alıyordu. Solakların kılık kıyafeti, bahar güneşi altında pırıl pırıl yanıyordu. Başlarında tavus tüyünden sorguçlar vardı. Yalnız böyle bir birliği geçir-

mek, o devirde, ancak büyük bir imparatorluğun harcıydı. Ardlarından gelen 150 hassa yâveri ve protokol subayının üniformaları ise mücevhere boğulmuştu. Elbiselerinin düğmeleri elmastandı. Geçtikleri yere, gözleri kör eden bir ışık deryâsı yayılıyordu. Bunların başında "çavuşbaşı" denen mâbeyn-i hümâyûn mareşali vardı. Daha sonra, 70 kişiden ibaret "peyk" denen bir hassa takımı geliyordu. Bunlar, 35 i sağda, 35 i solda olmak üzere yürüyor ve aralarında "Cihan Padişahı" Kanunî Sultan Süleyman Han at sürüyordu. Bilhassa yabancılar padişahın mücevherler içinde geçeceğini sanırlarken ilk defa olarak hayal kırıklığına uğruyorlardı. Çünkü hükümdar, sade bir elbise giymişti. Bütün ihtişamı, görülmemiş güzellikteki atındaydı. Bu at, akıl almaz büyüklükte inci, pırlanta ve zümrütler kakılmış koşumlar taşıyordu. 48 yaşına gelen ve 46 yıllık saltanatının 23. yılında bulunan Kanunî'nin yüz ifadesi, asık çehreli denecek kadar ciddî ve vekarlı idi. Hafifçe önüne bakıyor, buna rağmen, bütün ordusuna hâkim bir başkumandan olduğu hemen anlaşılıyordu.

Daha sonra topçu, "azab" denen hafif piyade alayları geçiyordu. Ordunun diğer birlikleri, bitmek tükenmek bilmez diziler hâlinde yürüşlerine devam ediyorlardı. O zaman dünyanın en büyük şehirlerinden biri olan Edirne'nin halkı, biribirleri üzerine yığılmış azametli bir kitle hâlinde, fakat dikkat çekici bir sessizlik içinde, ordularını seyrediyorlardı. Yalnız gözlerinden bu manzara ile öğündükleri anlaşılıyordu. Alkış ve gösteri yoktu. Atların nal sesleri bile hafifçe duyuluyordu İşitilen tek şey, Mehterhâne-i Hâkaanî'nin ceng havaları idi. Ordunun geçişini iz-

lemek için İstanbul'dan gelmiş olan yabancı diplomat ve tacirleri en çok şaşırtan, bu mutlak sessizlikti. Avrupa ordularının kulakları sağır eden gürültülerine alışan yabancılar, Türk ordusunun ve milletinin sükûneti karşısında, başka bir âleme geçmiş gibi oluyorlardı.

VÂDİSSEYL ZAFERİ

XVI. asır sonlarının cihan tarihi çapında en önemli hadiselerden biri, 1499 dan beri dünyanın büyük devletleri arasında bulunan Portekiz'in siyasî varlığının son bulmasıdır. Bütün XVI. asrı dolduran bir mücadeleye rağmen Hind Okyanusu'nda Portekizliler'i yok edemeyen Türkler, Afrika'nın kuzeybatı ucunda, Fas'ta bu işi başardılar.

Fas, 1553 te Cezâyir beylerbeyisi Sâlih Paşa tarafından Türk Osmanlı İmparatorluğuna bağlanmış, fakat bir müddet sonra aradaki bu bağ kopmuştu. O zaman büyük devletler arasında sayılan Fas sultanlığı, Türkiye'nin Cezâyir eyaleti ile yakın ilgilere sahipti. 1574 te Fas sultanı I. Abdullah öldü. Oğlu III. Muhammed tahta çıktı. Ancak amcaları Abdülmelik ve Ahmed, III. Muhammed'in hükümdarlığını tanımadılar. Bunlardan büyüğü olan Abdülmelik, İstanbul'a geldi. III. Sultan Murad tarafından kabul edildi. Padişaha tâbi olmak ve yıllık vergi vermek şartıyle kendisinin atalarının tahtına çıkarılmasını istedi. Abdülmelik, öteden beri Türklerle dosttu. Uzun yıllar siyasî mülteci olarak Cezâyir'de oturmuştu. Kapdân-ı Deryâ Kılıç Ali Paşa'nın dostluğunu kazanmıştı. Osmanlı hükûmeti, Abdülmelik'i desteklemeye karar verdi. Ancak bu, pek kolay bir iş değildi. İstanbul - Fas yolu kuşuçuşu 3.000 kilometreydi. Hükûmet, bu nazik işi, en değerli Türk amirallerinden

birine, Ramazan Paşa'ya verdi. Ramazan Paşa, 14.700 kişilik bir Türk ordusuyle Fas'a ayak bastı. Abdülmelik, yanındaydı. Türkler, III. Muhammed'in 60.000 kişilik ordusunu kolayca dağıtıp, amcası Abdülmelik'i Fas İmparatorluğu tahtına oturttular, 9 mart 1576 da Abdülmelik, sultan ilân edildi.

Sultan Abdülmelik, akıllı bir hükümdardı. Vaktiyle İspanya'ya, Portekiz'e, Kuzey Afrika'ya hâkim olan Fas İmparatorluğunun çöküntü devresinde olduğunu biliyordu. Üstelik yeğeninin İspanya ve Portekiz'le işbirliği yaparak tahtını elde etmek isteyeceğini de kestiriyordu. Esasen Türk dostuydu. Türk desteğine mutlak bir ihtiyacı vardı. Yıllık vergisini İstanbul'a yollamakta acele etti. Türk teşkilâtını örnek alarak Fas'ta geniş ölçüde reform hareketlerine girişti. Yüzlerce Türk subay, teknisyen ve sanatkârı Fas'a gelip Sultan Abdülmelik'in hizmetine girdi.

Diğer taraftan III. Muhammed, amcasını devirmek için Portekiz'den yardım istemişti. Uzun zamandan beri böyle bir fırsat gözleyen Portekiz, 3 yıldan beri Fas seferine hazırlanıyordu. Portekiz kralı Don Sebastiao, devrin en kudretli Hıristiyan hükümdarı olan İspanya kralı III. Felipe'den de yardım istedi. III. Felipe, 50 kadırga ve 5.600 kara askeriyle Portekizliler'i desteklemeyi kabul etti. Yapılan anlaşmaya göre Fas'ın Akdeniz ve Atlantik kıyıları Portekiz'e katılacak, bir kara devleti hâline getirilecek olan Fas sultanlığı da Portekiz himayesini kabul edecek, Türk himaye rejimi kaldırılacaktı.

Bizzat Kral'ın komuta ettiği Portekiz ordusu 4 haziran 1578 de donanmaya bindirildi. Tanca'nın az

güneybatısında Fas topraklarına çıktı. Güneydeki Arâiş limanını almak istiyordu. Fakat Ramazan Paşa'nın komuta ettiği Türk - Fas ordusunun üzerine geldiğini öğrenince, güneydoğuya, İspanyollar'ın "Alcazarquivir", Araplar'ın "Kasrulkebîr" dedikleri şehrin yanıbaşındaki Vâdisseyl ovasına indi. Türkiye ile Portekiz arasındaki 60 yıldan beri süregelen büyük mücadelenin kesin sonucu, bu ovada alınacaktı.

Portekiz - İspanyol ordusu 80.000 asker ve 360 toptan ibaretti. Bu orduda Papalık, İtalyan, Alman, hattâ Fransız birlikleri de vardı. Büyük Portekiz - İspanyol armadası, Fas'ın Atlas Okyanusu kıyılarındaydı. Ramazan Paşa, ancak 30.000 Türk ve 30.000 Arap askeri toplayabilmişti. Cezâyir'deki Türk donanmasına da Fas kıyılarına yaklaşması emrini verdi. Batılılar, 4 ağustos 1578 Vâdisseyl meydan muharebesine "Üç Kral Muharebesi" de derler. Çünkü düşman ordusunda Portekiz Kralı ile eski Fas sultanı III. Muhammed, Türk ordusunda Sultan Abdülmelik bulunuyordu. Sultan Abdülmelik'in kardeşi olan müstakbel Fas sultanı II. Ahmed de Türk ordusundaydı.

Ramazan Paşa'nın askerlik dehasıyle Portekiz ordusu, birkaç saat içinde yok edildi. 20.000 ölü, 40.000 esir veren düşmanının ancak 20.000 i dağınık bir halde vuruşma alanından kaçtı. Kıyıya can atıp kendilerini bekleyen Portekiz donanmasına bindi. Ölüler arasında Portekiz'in genç kralı ile en büyük devlet adamları ve asılzadeler vardı. Ülkeye Hıristiyanları çağıran ve onlarla işbirliği yapan III. Muhammed'i Ramazan Paşa, muharebe meydanında derhal öldürttü. Sultan Abdülmelik'e gelince, hasta ol-

duğu halde, Fas birliklerinin başında bulunmak için savaşa katılmıştı. Fakat son derece ümitsizdi. Küçük Türk ordusunun muazzam Portekiz ve müttefikleri ordusunu yenemeyeceğini, atalarının ülkesinin Hıristiyan boyunduruğuna gireceğini sanıyordu. Sultan Abdülmelik'e göre en iyi sonuç, Portekizlilere yenilmemek olabilirdi. Ramazan Paşa'nın kesin sonuç aldığını ve Kral'ın bile vuruşma alanında kaldığını görünce o derece sevindi ki, heyecandan oracıkta öldü. Türk zaferi, bununla da kalmadı. Atlas Okyanusu kıyısındaki Portekiz donanması, muzaffer krallarını beklerken 20.000 döküntü ile karşılaşınca, bütün mânevî gücünü yitirmişti. Ramazan Paşa, bu fırsatı kaçırmadı. Sinan Reis'in komutasındaki Türk donanmasına derhal taarruz emri verdi. Sinan Reis, düşman donanmasını bozdu. Birçok Portekiz kadırgası batırıldı ve binlerce kişi öldü. 500 ü denizden toplanmak suretiyle esir alınarak Türk gemilerine çıkarıldı. Türkler, hiç bir gemi kaybetmediler. Vâdisseyl'de ele geçen muhteşem Portekiz hazinesinden ve 360 toptan başka, bu deniz zaferinde de pek çok ganimet alındı. XVI. asrın en büyük devletlerinden biri olan Portekiz, bu müthiş darbeye dayanamadı. İstiklâlini kaybetti ve İspanya tarafından yutuldu. 60 yıllık bir mücadeleden sonra, Türk Osmanlı İmparatorluğu için bir Portekiz meselesi kalmamış, Afrika kıt'asının medenî âlemce bilinen bütün ülkeleri, Türk hakimiyetine geçmişti.

HAÇOVA ZAFERİ

12 ekim 1596 da, III. Sultan Mehmed Hân'ın komutasındaki Türk Osmanlı ordusu, Kuzeydoğu Macaristan'daki Eğri kalesini, Almanlar'dan almıştı. Bunun üzerine, Almanya İmparatoru, kardeşi Arşidük Maximilien'in başında bulunduğu büyük bir orduyu, Türklerin üzerine gönderdi. 25 ekim cuma günü, iki ordu, Haçova sahrâsında karşı karşıya geldi Düşman ordusunda, çeşitli Alman devletlerinin kuvvetlerinden başka, İspanyol, Papalık, Floransa, Leh, Çek, Slovak, İtalyan, Holanda, Belçika birlikleri, hattâ Fransız gönüllüleri vardı. 100 top taşıyorlardı. Türkler, 60.000 tımarlı sipâhîsi, 55.000 Kapıkulu ve 25.000 Kırım atlısı olmak üzere 140.000 kişiden ibaretti.

26 ekim sabahı, her iki ordu, savaş düzenine girdi ve birbirine yaklaşmaya başladı. Türk ordusunun merkezinde III. Mehmed, yanında Sadrâzam Dâmâd İbrahim Paşa, Hoca Sâdeddin Efendi, Kazaskerler ve Vezirler bulunuyordu. Sağ kanada Anadolu beylerbeyisi Vezir Mehmed Paşa, sol kanada Vezir Sokollu-zâde Hasan Paşa komuta ediyordu. Kırım atlılarının başında, Gazi Giray Hân'ın kardeşi Fetih Giray vardı. Savaşı bize anlatan ünlü tarihçi Peçevî İbrahim, sol kanatta, muhârip subaylar arasındaydı.

Büyük meydan savaşı, Alman taarruzuyle başladı. Türk ordusu, bu taarruzla sarsıldı. Almanlar,

Türk merkezine derinlemesine girdiler. Arşidük Maximilien'in emrine karşı olarak düşman askeri. Türk merkezindeki çadırları yağmalamaya başladı. III. Mehmed, geri çekildi ve otağına girdi. Sadrâzam, merkez birliklerinin arkasına sığındı. Almanlar, Türk cephane sandıklarının üzerine çıkmış, keyiflerinden dans ediyorlardı. Padişah, otağ-ı hümâyûnunda, sırtına Peygamber'in hırkasını giymiş, eline Peygamber'in mızrağını almış, duâ ediyordu. Otağa giren Sadrâzam İbrahim Paşa, III. Mehmed'in duâsını yarıda kesti. Derhal geriye çekilmesinin gerektiğini, askeri bir zorunluk olarak bildirdi. Esir düşerek bütün Türk İmparatorluğunun başını büyük bir belâya sokmak istemeyen III. Mehmed, geri çekilmeye hazırlanıp atına bindi. Tam bu sırada, padişahın hocası Sâdeddin Efendi, hükümdarın atının gemlerine yapıştı: "Padşâhım, dedi; nereye gidersiz? Cengin hâli budur, hâtır-ı şerîfinizi hoşça tutun. Lâzım olan, yerinizde sâbit ve ber-karâr olmakdır. Peygamberimiz'in mû'cizeleriyle, nusrat-u zafer bizdedir!"

Hoca Sâdeddin Efendi, bu müdahalesiyle, Osmanlı tarihinin büyük zaferlerinden birini sağladığı gibi savaşın kaybedilmesini de önledi. Bu sırada Orduy-ı Hümâyûn vâızı Şeyh Hızır Efendi, 10 mürîdiyle, ön saflara atılmıştı. Şeyh ve müritleri, ellerinde kılıç, âyetler okuyarak askeri savaşa çağırıyor, kaçanların üzerine Peygamber'in lânetini isteyen bedduâlar yağdırıyorlardı. Bu derviş - gazilerin hemen hepsi ön saflarda şehit düştü. III. Mehmed'i dimdik atının üzerinde, Hoca Efendi'yi onun yanı başında atının gemlerini tutmuş gören akıncılar ve Kırım atlıları, zaferi elde ettiğini sanan düşmana dehşetli bir taar-

ruza başladılar. Neye uğradığını anlayamayan Arşidük, birliklerine hâkim olamadı. "Kâfir kaçdı!" "Nemçelü sındı!" diye haykıran Türkler, yarım saat içinde 20.000 düşman atlısını Haçova kenarındaki bataklığa sürüp yok ettiler. 50.000 düşman da savaş meydanında öldürüldü. 100 Alman topu, Türklerin eline geçti. Topçusunu ve süvarisini kaybeden, piyadesi de büyük kayıp veren Arşidük, savaş alanından çekildi.

26 ekim akşamı, güneş batmadan, bütün Haçova, göz alabildiğine düşman cesetleriyle dolmuştu. Türkler, birkaç bin şehit vermişlerdi. Alman ordu hazînesi ve ağırlıkları, Osmanlılar'ın eline geçmişti. Kaçan düşmanın bir kısmı da takip edilerek esir alındı. Bu suretle Osmanlı fütuhat tarihinin son büyük meydan savaşı, kesin şekilde kazanılmış oldu. Fetih Giray ve öncü komutanı olarak Cağaloğlu Sinan Paşa, büyük başarı göstermişlerdi.

Ordunun merkezi bozuldu diye, diğer kanatlar ve öncü, yerinde sâbitken, hükümdara ric'at tavsiye edecek kadar telâşlı bir sadrâzamın bulunduğu Türk ordusu, elbette böyle büyük bir zaferi değerlendiremezdi. Geçmişte kazanılan ve ilk Osmanlı hâkanları gibi en büyük çapta askerlerin komuta ettiği meydan savaşlarında da bazı kanatlar şu veya bu şekilde sarsılmış, hattâ bozulmuş, fakat sonunda, düşman yok edilmişti. Muharebe meydanına hâkim olan Türk hâkanı, düşmanı takip etmiş, boş ve müdafaasız kalan ülkelere girmiş, sulh şartlarını dilediği gibi dikte edebilmişti. Haçova'dan sonra, böyle olmadı. Kazanılan zaferle sarhoş olan vezirlerin bütün endîşesi, bir gün önce İstanbul'a dönmekten ibaret

kaldı. Değil ülke fethetmek, yıllarca süren savaşa son vermek ve en iyi şartlarla sulh yapmak bile düşünülmedi. Haçova zaferine katılan büyük tarihçi Peçevî, bu başarının, Mohaç zaferinden daha az önemli olmadığını, fakat sonucunun alınamadığını yazmaktadır. Peçevî'ye göre o kışı Belgrad'da geçirip baharda Viyana'ya gidilse, Alman İmparatorluğunun başkenti, kendini savunmaktan âciz kalırdı. Ama Türk ordusunda, bunları düşünecek, düşünse bile uygulayacak bir tek büyük komutan yoktu. Zaten Haçova, Hoca Sâdeddin Efendi'nin azmi sayesinde kazanılmıştı. Hoca Efendi de asker değildi. Türkler, henüz büyük zaferler kazanabiliyorlardı. Fakat zaferlerin meyvasını toplamayı unutmuşlardı.

KANİJE ZAFERİ

Büyük Türkiye - Almanya savaşı, 1593 ten beri devam ediyordu. Müstakbel imparator Arşidük Ferdinand, bir kış sürpriz taarruzuyle Kanije kalesini almak üzere 100.000 asker ve 47 ağır topla harekete geçti. Ordusunda Almanlar'dan başka, İtalyan, Papalık, İspanyol, Maltız ve Fransız birlikleri de vardı. Bu kuvvetlere karşı Kanije beylerbeyisi yetmişlik Tiryâki Hasan Paşa, 9.000 asker ve 100 küçük kale topuyle ~~karşı koyacaktı~~. Almanlar, 9 eylülde Kanije önlerine geldiler ve günde 1.000 ilâ 2.000 gülle atarak Türk kalesini döğmeye başladılar. Devamlı atışlar sonunda Türklerin barutu tükendi. Kanije'de Uzun Ahmed adında barut yapmasını bilen bir yeniçeri vardı. Tiryâki Hasan Paşa, hemen bir barut imalâthanesi kurdurdu ve bol miktarda barut yapımına başlandı. Bu işler olurken Türk ordusu, Kanije'ye 265 kilometre uzakta, Belgrad yakınlarındaydı. Sodrâzam Dâmad Yemişçi Hasan Paşa, eylül içinde Kanije'nin imdadına koşabilirdi. Ancak çabuk harekete geçmedi ve harekâtın çok zor olduğu bol yağışlı aylar gelip çattı. Sadrâzam, imdada gelemeyeceğini Tiryâki Hasan Paşa'ya resmen bildirdi.

Tiryâki Hasan Paşa, Sadrâzam'ın mektubunu gizli tuttu. Sahte bir mektup yazarak bizzat askere okudu. Bu mektupta Sadrâzam gûyâ, Kanije'ye gelmek üzere yola çıktığını bildiriyordu. Almanlar, bir

Türk beylerbeyisini şehit etmiş, başını mızrağın ucuna dikip Kanije surları üzerindeki Türklere gösteriyorlardı. Hasan Paşa, başı kesildiği iddia edilen beylerbeyinin kırk yıllık dostu olduğunu, düşmanın herhangi bir kelleyi beylerbeyi kellesi diye teşhir ettiğini askerine bildirdi. Ancak bir Türk kurşunuyle ölen Alman ordusundaki Papa'nın yeğeninin ölümünü Arşidük Ferdinand, aynı başarıyle gizleyemedi.

Tiryâki Hasan Paşa, maddî gücünün düşmana nazaran çok zayıf olduğunu biliyor, daha çok psikoloji savaşı yapıyordu. Bazı yanlış bilgiler edinmelerine müsaade ettikten sonra, birkaç düşman esirinin kaleden kaçıp öğrendiklerini Almanlara bildirmelerini sağladı. Türk şehitlerinin koynuna, kalede durumun pek mükemmel olduğunu bildiren gûyâ sadrâzama hitaben yazılmış sahte mektuplar koydurdu. Muhasaranın, Peygamber'in doğduğu 12 rebîülevvel gününe isabet ettiğini ve âkıbetin Hıristiyanlar için çok karanlık olacağını askerine söyledi. Arşidük Ferdinand ise, Hasan Paşa'nın başını kesecek askere 40 köy ihsan edeceğini ilân ediyordu. Günde 2.000 gülle yiyen Kanije kalesinin durumu kötüydü. Surlar delik deşik olmuştu. Kaledeki birkaç yüz sivil Türk, geceleri asker dinlenirken çalışıp surların en tehlikeli geldiklerini kapatmaya uğraşıyordu. Ham madde tükendiği için barut imâli gittikçe bir problem hâline geliyordu. Kış iyice yaklaşmıştı. Düşmanın eline geçmesini temin ettiği sahte mektuplarla Hasan Paşa, Almanların nasıl olsa soğuktan kırılacaklarını, boşuna zahmet edip Kanije'ye gelmemesini sadrâzama bildiriyordu. Her gün yetişeceği iddia edilen sadrâzamın bir türlü görünmemesinden dolayı sevinen düşmanın bu neş'esi, bu mektuptan sonra kırıldı.

Almanlar, sadrâzamın Kanije yakınlarına kadar geldiğini sanıyorlardı. Halbuki Yemişçi Hasan Paşa, Belgrad'a dönüp kışlamaya ve "Kanije'yi Cenâb-ı Bârî'ye ısmarlamaya" karar vermişti. Sadrâzamın kışlağa çekilmesinin düşman tarafından duyulmasındaki tehlikeyi anlayan, esasen cephane ve yiyeceği tükenen Tiryâki Hasan Paşa, düşmanı bir huruç hareketiyle dağıtamazsa kalenin düşeceğini anlamıştı.

Muhasara 2 ay, 8 günden beri devam ediyordu. 17 kasım günü Kanije Ovası, göz alabildiğine bembeyaz bir kar tabakasıyle örtülmüştü. Almanlar, soğuktan çadırlarına ve tahta barakalarına sığınmışlardı. Gece olunca Tiryâki Hasan Paşa, akıncı subaylarından Gazi Kara Ömer Ağa'yı, 800 askerle kaleden çıkarttı. Bu beklenmedik huruç hareketiyle düşman ordugâhı karıştı. Hasan Paşa, Kanije'deki bütün topları ateşleyerek son barutunu harcadı ve gûyâ kaleye varan sadrâzamın ordusunu selâmladı. Bir yandan da mehter takımı yeri gökü inleten havalar çalıyor, Türkler: "Serdâr Hazretleri yetmiştir!" diye bağırarak gece karanlığında düşmanın mâneviyatını altüst ediyorlardı.

Daha ilk hamlede Türkler, düşmanın bütün ağırlıklarını, yiyecek, cephane ve barutunu ele geçirdiler. Kanije topçu kumandanı İnce Kara, düşmanın bütün toplarını zaptetti. Düşman ordugâhı, Türklerin eline geçti. Sadrâzamın muhayyel ordusunun baskınına uğradığından zerre kadar şüphe etmeyen düşman, 18.000 ölü bırakarak darmadağınık halde kaçmaya başladı. 18 kasım günü, düşman siperleri tamamen işgal edilmişti. O gün öğleye kadar daha 30.000 Alman, takibe çıkan Türk birlikleri tarafından imha

edildi. Alman imparatorluk ordusunun ancak küçük bir kısmı, Kanije'nin 50 kilometre ötesinde olan Avusturya'ya yani Alman topraklarına can atabildi. 80.000 zayiat veren Almanlar, bir tek top ve tüfek bile götüremediler. Üzerlerinde imparatorun arması bulunan korkunç büyüklükte 47 muhasara topu, 14.000 tüfek, 60.000 çadır, 14.000 kazma ve kürek, binlerce araba dolusu yiyecek, ilâç, barut ve silâh Türklerin eline geçti. Ancak en büyük ganimet, müstakbel imparator Arşidük Ferdinand'ın otağındaydı. Bir altın ve bir gümüş taht, 12 kürsü, mücevherler, altınlar ve ordu hazinesi, olduğu gibi Hasan Paşa'ya teslim edildi. Alman başkumandanı, gecelik kıyafetiyle atına atlayıp canını zor kurtarmıştı. Öğleye doğru Arşidük'ün otağına giren Tiryâki Hasan Paşa, kısa bir hitabede bulundu ve Allah'a şükür makamında hemen oracıkta maiyetiyle beraber bir namaz kıldı. Kara Ömer Ağa ise, 3.000 askerle Avusturya'ya dalmıştı. 3.000 kadar Alman köyü, Türk toprakları içine alındı.

Kara Ömer Ağa'ya Peç sancak beyliği yani tümgenerallik verildi. Tiryâki Hasan Paşa ise, o yaşına kadar erişemediği vezirlik (mareşallik) pâyesiyle mükâfatlandırıldı. III. Sultan Mehmed, ayrıca mücevherli bir kılıç ve diğer hediyelerle ihtiyar vezîrinin gönlünü aldı. Tiryâki Hasan Paşa'ya bir hatt-ı hümâyûn göndererek dualar etti. Hasan Paşa "bu kadarcık bir hizmet için padişah bize vezirlik vermiş!" diyerek III. Mehmed'in hatt-ı hümâyûnunu sevinç göz yaşları dökerek askerine okudu.

BALTACI VE KATERİNA

Çar Petro'nun sürekli kışkırtmaları sonunda, Türkiye, Rusya'ya savaş açtı. Sadrâzam Baltacı Mehmed Paşa'ya "serdâr-ı ekrem" sanıyle başkomutanlık verildi. Baltacı, 9 nisan 1711 de İstanbul'dan hareket etti. 19 temmuzda Orduy-ı Hümâyûn, Çar Petro'nun bizzat komuta ettiği Rus ordusunun karşısında yer almış bulunuyordu.

Çar, oldukça gafil avlanmıştı. İki yıl önce rakîbi İsveç kralı XII. Karl'ın Poltava'da yaptığı hatayı tekrarlamış, bütün ordusunu toplayamadan, 60.000 kişiyle Türk topraklarına girmişti. Diğer Rus birlikleri, Türkiye'nin bir eyaleti olan Romanya'yı ele geçirmeye çalışıyorlardı. Baltacı'nın, 140.000 askeri vardı.

Sadrâzam'ın Çar'ı yakaladığı yerin topografik durumu da Ruslar'ın aleyhindeydi. Çar, âdetâ kendi ayağıyle kapana girmişti. Prut nehri üzerinde, Kalas ve Yaş şehirlerinin ortasına düşen bu yer, "Falcı" adını taşıyordu. Prut'un bir kıyısı Moldavya, karşı kıyısı Besarabya idi. Ruslar, karşı kıyıda bulunuyorlardı. Çar, Türkleri karşıya geçirmemek için büyük çaba harcadı. Fakat Baltacı, 19 temmuz gecesi kurdurduğu dört köprü üzerinden bir hamlede 40.000 askeri geçirmeyi başardı. Çar, ordusunu hemen kazdırdığı tabyaların arkasına çekti. Ertesi sabah tamamı karşı kıyıya geçen Türkler, Ruslar'ı kuşattı-

lar. Kırım hanı Devlet Giray da, uzak mesafeden, Ruslar'ın arkasını gözlediği için, düşmanın bütün yolları kesilmişti. Baltacı, Rus ordusunu yok etmek için askerini üç defa taarruza geçirdi. Ancak Yeniçeriler, açık şekilde gayretsizlik gösterdiler ve Rus tabyalarına girilemedi. Çar, askerini tabyalardan çıkarmaya cesaret edemiyordu. Fakat ordusunu sonuna kadar savunmaya kararlıydı. Baltacı, yeni bir taarruzda, savaşa isteksiz olan Yeniçeriler'in bozulacağı endişesi içindeydi. Ancak taarruzu tekrarlamaktan başka çaresi yoktu. Tam yeni bir hücum için emir verecekken, Rus murahhasları, sulh istemek için çıkageldiler.

Bu sırada Çar Petro, ümitsiz bir durumdaydı. Cesur bir adam olmasına rağmen, kederini unutmak için içiyor ve durumu kurtarabilecek hiç bir teşebbüs düşünemiyordu. Yalnız son askerine kadar ordusunu savunacağını söylüyordu. Sonradan Çar'la evlenen, hattâ onun ölümünden sonra tahta geçen metresi Katerina, daha azimliydi. Mücevherlerini ve orduda ele geçirebildiği değerli şeyleri toplamış, Türklere yollamıştı. Olayların gidişinden, Ordu reîsülküttâbı Ömer Efendi ile sadâret mektupçusu yani özel kalem müdürü Osman Ağa'nın, bu hediyelerin önemli bir kısmını şahısları için rüşvet olarak aldıkları anlaşılmaktadır. Tereddütte olan Baltacı Mehmed Paşa'yı, düşmanın sulh şartlarına kandıran ve Çar'ı yok etmek veya esir almak teşebbüsünün kötü sonuçlar verebileceğini ileri süren, bu iki şahıstır. Baltacı, gelen mücevherlerden şahsı için hiç bir şey almadı. Onun rüşvetle elde edildiği hakkındaki söylentinin iftira olduğu, bugün kesin şekilde anlaşılmıştır.

Hele Baltacı ile Katerina'nın buluşmaları hakkındaki dedikodu, bir masaldan ibarettir. Katerina, ne Rus ordugâhından çıkmış, ne de Serdâr-ı Ekrem veya başka Türkle yüz yüze gelmiştir. Mücevherlerini, Başbakan Baron Şafirof'la Türklere yollamıştır. Esasen Baltacı'nın Katerina ile buluştuğu söylentisi yeni bir şeydir ve o zamanki hiç bir Türk ve Avrupalı kaynakta bu rivayet yoktur. Prut seferi sırasında gerek Türklerin, gerek Rusların günlük not hâlinde tuttukları rûz-nâmeler, iki taraftan savaşa katılanların yazdıkları raporlar ve hâtıralar, elimizdedir. Bunların hiç birinde müstakbel Çariçe ile Sadrâzam'ın buluştukları hakkında bir şey yoktur. Prut seferinden hemen sonra, Baltacı Mehmed Paşa'yı düşürmek için, çeşitli iftiralar yapıldı. Bu faaliyete katılanların başında Türkiye'de misafir bulunan İsveç kralı Türklerin "Demirbaş Şarl" dedikleri XII. Karl ile Kırım Hanı vardı. Sonradan bazı romancılar, bir Baltacı-Katerina buluşması tasavvur ettiler ve bu hayalî buluşma, ilmî olmayan kitaplarda da yer aldı.

Baltacı Mehmed Paşa'nın suçu, Ömer Efendi ile Osman Ağa'ya kapılması ve küçük menfaatler karşılığında Çar'ı ve ordusunu salıvermesidir. Zira bu salıvermenin karşılığında elde edilen tek gerçek menfaat, şimdi Rostov'un bir banliyösü olan Azak kalesinin Türkiye'ye geri verilmesi ve Ruslar'ın Azak Denizi ağzından çekilmelerinden ibarettir. Sulhun diğer maddeleri, Türkiye'ye ancak önemsiz şeyler sağlıyordu.

Ancak bir müddetten beri Türk ordusunda, düşmanı yok etme fikir ve kabiliyeti kaybolmuştu. Sonra

bir Rus ordusunun yok edilmesi ve Çar'ın esir alınması da, Rusya'nın ortadan kaldırılması demek değildi. Nitekim Baltacı, iki taraf arasında sulh müzakere edilirken son bir teşebbüs yapmaya karar verdi. Askerini taarruza geçirdi Fakat 120 den fazla Rus topunun ateşine dayanamayan Yeniçeriler, karışık halde geri çekildiler. Bu sırada ortalık karardığı için bu durum, Ruslar'ın gözünden kaçtı. 21 temmuz akşamı Rus başbakanı Baron Şafirof'la Türk devlet adamları arasında, Prut Sulhu'nun esasları kararlaştırıldı. Sulh şartları yerine getirilinceye kadar Başbakanla Mareşal Şeremetof, Türklerde rehin rehin kalacaklardı. İsveç kralı XII. Karl, sulh kararı verildikten sonra Türk ordugâhına yetişebildi ve sulhu kabul ettiği için Sadrâzam'la şiddetli bir münakaşa yaptıktan sonra öfke içinde geri döndü. Prut Sulhu, İstanbul'da öğrenilince, III. Sultan Ahmed Han, şenlik yapılmasını emretti. Ancak düşmanlarının kışkırtması sonunda, 20 kasım 1711 de, Edirne'ye gelmiş bulunan Baltacı Mehmed Paşa'yı azletti.

AKINCI OCAĞI'NIN SÖNMESİ

XVI. asır sonlarında, Türkler'in "Eflâk" dedikleri Güney Romanya'nın voyvodası Mihai, devlete isyân etti. Sadrâzam Sinan Paşa, 100.000 kişilik bir orduyla Romanya'ya girdi. Türk ordusu karşısında ezilmek istemeyen Mihai, Türkler ilerledikçe, geri çekiliyordu. Sinan Paşa, Romen isyanını bastırdığını sanarak, geri dönmeye başladı. Satırcı Mehmed Paşa'yı, sadece 2.000 askerle Bükreş'te bırakmıştı.

Sadrâzam'ın bütün harekâtını casusları aracılığıyle günü gününe, hattâ saati saatine haber alan âsi voyvoda Mihai, Sinan Paşa, Targovişte şehrinden ayrılır ayrılmaz Eflâk'a girdi. Türk ordusunu, icabında kaçabilmek için, 24 saatlik mesafeden takip ediyordu. 19 ekim 1595 günü Mihai, Targovişte'ye girdi. Şehri savunan 3.500 Türk'ten Ali Paşa, Koçu Bey ve diğer yüksek rütbeli subaylar, hafif ateşte çevrile çevrile kızartıldıktan sonra, Mihai ve maiyeti tarafından büyük bir iştiha ile yenildiler. Diğer Türkler, kazığa oturtuldu. Bu suretle, Kazıklı Voyvoda'dan bir buçuk yüzyıl sonra, Romenler'in barbarlıkta bir nebze geriye gitmedikleri anlaşıldı. Esasen hepsi vahşî olan Balkan kavimciklerini bu gibi alışkanlıklarından alakoyan, Türk idaresiydi. Hortlak ve vampir hikâyelerinin, bütün dünyaya Romanya'dan yayılması, bir tesadüf değildir.

Bu facia olurken, gafil Sinan Paşa, Tuna'nın kuzey kıyısına erişmiş, Yerköyü kalesine gelmişti. Yerköyü'nün karşısında, Tuna'nın öbür kıyısındaki Ruscuk'a geçecekti. Önce kendisi ve maiyeti Tuna'yı geçerek Ruscuk'a erişti. Ordunun ve ağırlıkların geçmesi, 3 gün, 3 gece sürecekti. Ordunun ardını korumakla görevli akıncı sınıfı, en son köprüyü geçecek ve onlar da geçince, köprü atılacaktı. Türk askeri, bilhassa akıncılar, büyük ölçüde ganimet almışlardı. İktidarını her zaman için servetine borçlu olan Sinan Paşa, bu ganimetten beşte bir devlet payı, bilhassa serdâr payını kaçırmamak için, köprü başlarına tahsildarlar koydu. Savaş alanında bulunan bir ordudan ganimet payının o zamana kadar bu şekilde toplandığı görülmüş bir şey değildi; Sinan Paşa'nın icadıydı. Tahsildarlar, köprüden geçen her askerin eşyasını yoklayıp, hazine ve serdâr payını aldıktan sonra salıveriyorlardı. Âsi voyvoda Mihai'nin 70.000 kişiyle gittikçe yaklaştığı biliniyordu. Bu durumda ordunun Tuna'nın iki yakasında ikiye ayrılmasının çok tehlikeli olduğu, birkaç defa Sinan Paşa'ya hatırlatıldı. Ancak ihtiyar Sadrâzam, bu sözlere kulak asmadı. Mihai, Türk ordusu geçinceye kadar, harekete başlamadı. Akıncılar hariç bütün ordu geçince, top ateşi açtırdı. Akıncıların can vermeden silâhlarını teslim etmemelerinin ocaklarının geleneği olduğunu bilen Voyvoda, yüzlerce metrelik köprü üzerinden akıncıları Tuna'ya dökmek istiyordu. Düşman toplarının sesleri duyulunca, Sinan Paşa, ganimet toplamaktan vazgeçtiğini bildirdi. Ancak bu emir, çok geç verilmişti. Birkaç isabet alan tahta köprü, çöktü. Binlerce ve binlerce akıncı,

sonbahar coşkunluğuyla kaynayan "kanlı Tuna deryâsının" dalgalarına gömüldü. Henüz geçemeyen birkaç bin akıncı da, düşman kılıçları altında can verdi. "Bu suretle akıncı tâifesinin ekseri karşı yakada bulunmakla, hîç ferd halâs olmayıp, ol zamânda akıncı kökü kesilip münkarız oldu. Ve bir mertebe musîbet ve hasâret oldu ki, bir asrda nazîri vâkı' ve bir târîhde böyle inhizâm şâyî' olmamışdı".

Bu suretle XVI. asrın son yıllarında, Türk akıncı ocağı, bir daha altından kalkamayacağı bir darbe yedi. XVII. asırda akıncılık, geçen iki yüzyıldaki bütün önemini kaybetmişti. Bu faciada büyük sorumluluk, Sinan Paşa'dadır. Diğer ihanetlerine rahmet okutan bu son mârifetinden fazla bir üzüntü göstermeyen Paşa'nın tek endişesi, köprü faciasının iktidardan düşmesine sebep verip vermeyeceği problemiydi. Ordu, "yapdığın rezâleti gör!" diye Sadrâzam'ın aleyhinde gösteri yaptıysa da, seksenlik ihtiyar, buna da aldırmadı. Subaylar, Sadrâzam'dan izin almaya lüzum bile duymadan, birlikleriyle, kışlamak üzere, şuraya buraya dağıldılar. 8 kasım 1595'te Sinan Paşa, Ruscuk'tan ayrıldı. Ruscuk - İstanbul yolunda tek düşüncesi, sebep olduğu yıkımları ne şekilde açıklayacağı, iktidarda nasıl kalabileceği ve muhaliflerini nasıl korkutacağı veya satın alacağı idi. Ancak, daha İstanbul'a varmadan, yolda azledildi. Sebep olduğu faciaların onda biri kadar suç işleyen paşaların hayatlarını koruyamadıkları XVI. yüzyılda Sinan Paşa, Malkara'daki ünlü mâlikânesine çekildi. Tek endişesi, beşinci defa nasıl sadrâzam olabileceği düşüncesiydi. Bu inanılmaz iş de oldu. Sinan Paşa'nın halefi, çok değerli bir adam

olan Lala Mehmed Paşa, ancak 9 günlük bir sadrâzamlıktan sonra öldü. Sinan Paşa, gene sadâret makamına çağırıldı. 4 ay, 5 gün sonra, bu görevde iken, seksen küsur yaşında öldü ve bu şekilde uzun siyasî hayatını kapattı.

TÜRK DENİZCİLİĞİ

AYDINOĞLU GAZİ UMUR BEY ve İZMİR

İzmir, 1076 yılında, Türkiye devletinin kurucusu Anadolu Fâtihi Selçukoğlu I. Sultan Süleyman - Şah tarafından fethedildi. Süleyman - Şah, İzmir valiliğini, büyük komutanlarından Çaka veya Çakan Bey'e verdi. Çaka Bey, Süleyman - Şah'ın oğlu ve halefi I. Sultan Kılıç - Arslan'ı kızıyle evlendirerek, hükümdar hanedanına büsbütün yaklaştı. İzmir'de büyük bir donanma yaptırdı. Bu donanmayla Sakız, Midilli, Rodos ve Sisam adalarını fethetti. Amiral Niketas Kastamonites'in kumandasındaki büyük Bizans donanmasını büyük bir yenilgiye uğrattı. Bu başarılardan cesaretlenen Çaka Bey, Bizans'ı fethedip Roma imparatoru olmayı bile tasarladı. Ancak hükümdarlık peşinde koşması yüzünden, 1093 yılında, damadı I. Kılıçarslan tarafından öldürüldü. Bundan birkaç yıl sonra da I. Haçlı seferi Anadolu'yu istilâya başladı. Bütün bir Avrupa'ya ve Bizans'a karşı henüz 20 yıllık bir geçmişi olan genç Türkiye devletini başarıyle savunan I. Kılıç - Arslan, Anadolu kıyılarını Bizans'a bırakmaya mecbur oldu. Bu arada 1097'de İzmir de tekrar Bizans'a geçti. Şehirdeki ilk Türk hâkimiyeti ancak 21 yıl sürmüştü.

İzmir, Türkler tarafından 223 yıl sonra Aydınoğlu Gazi Umur Bey eliyle 1320 yılında, Bursa'nın fethinden 6 yıl önce, tekrar fethedildi. Bu sırada İzmir'in hâkimi Bizanslılar değil, Latin yani Ka-

tolik Avrupalılar'dı. Bunlar, 24 yıl sonra, 28 ekim 1344'te büyük bir donanmayla İzmir'i ansızın bastılar. Teşebbüsün başında, Rodos'ta üslenen Saint-Jean Şövalyeleri bulunuyordu. Askerî-dinî bir devlet kuran bu Şövalyeler'in amacı, Türkler'le savaşmaktan ibaretti. Bütün Avrupa, bilhassa Papalık tarafından destekleniyorlardı. Nitekim İzmir baskınında da bütün Avrupa devletlerinden asker, gemi ve malzeme yardımı almışlardı. Bu baskında İzmir'deki Aydınoğulları'nın donanma ve tersaneleri de yakıldı. Liman, Şövalyeler'in eline geçti. Ancak Haçlılar, yukarı kaleyi alamadılar. Bu kale, Türkler'de kaldı. Bu suretle İzmir şehri, bir kısmı Hıristiyanlar'da, bir kısmı Aydınoğulları'nda olmak üzere ikiye bölündü ve tam 59 yıl bu durum devam etti. Türkler, Şövalyeler'in elinde bulunan liman kısmına "Gâvur İzmir", kendi ellerinde bulunan kısma da "Müslüman İzmir" diyorlardı. Vaktiyle Samsun şehri de Türkler ve Cenevizliler arasında bu şekilde ikiye bölünmüştü.

Şövalyeler, İzmir limanında pek sağlam bir kale yaptılar ve fevkalâde tahkim ettiler. Aydınoğlu Gazi Umur Bey, bu kaleyi alabilmek ve Hıristiyanlar'ı Anadolu kıyısından kovmak için, tekrar kuvvetli bir donanma meydana getirmenin şart olduğunu biliyordu. Az zamanda böyle bir donanma hazırladı. 1328-29'da bu donanma ile Bozcaada'ya çıktı. 1332'de, 75 parça donanmasıyle Semendirek adasını bastı ve Batı Trakya'da Gümülcine'ye asker sevketti. Bu sırada Osmanoğulları, henüz Rumeli'ne geçmemişler, hattâ Çanakkale Boğazı'na erişmemişlerdi. Orhan Gazi'nin ilk yıllarıydı ve Çanakkale

çevresi başka bir Türk prensliğinin, Karasıoğulları'nın elindeydi.

Umur Bey, teşebbüslerine devam etti. 1332 sonbaharında 250 parçalık büyük bir donanma ile Ege Adaları'na, bu adaların en büyüğü olan Ağrıboz'a ve Yunanistan'a asker çıkardı. Bu suretle ilk defa olarak Ege Denizi'ni doğudan batıya geçmiş ve üzerinde Atina şehrinin bulunduğu Attika yarımadasına ayak basmış oluyordu. 1333'te 170 parçalık donanmasıyle Mora yarımadasına çıktı. Aynı yılın sonbaharında, merkezi Manisa olan Saruhanoğlulları'ndan Süleyman Bey'le beraber Yunanistan ve Mora'ya yeni bir sefer yaptı. 1336'da Foça'da İmparator İoannis Kantakuzinos'la buluşup görüştü. 1338'de tekrar Yunanistan ve Ege Adaları'nı dolaştı. 1339'da teşebbüsünü çok daha ileri götürüp Balkanlar'ın kuzeyine kadar ilerledi ve Güney Romanya'ya girdi. 1342'de Girit ve Kıbrıs sahillerini yaktı. 1345'te Makedonya'ya asker çıkardı. Bu seferde, müttefikı olan Saruhanoğlu Gazi Süleyman Bey şehit düştü. Bulgaristan krallığı ile başa çıkamayan Bizans imparatoru İoannis Kantakuzinos, Umur Bey'den yardım istedi. Umur Bey, 32 savaş gemisi ve 29.000 askerle Avrupa kıt'asına ayak bastı. Dimetoka'yı Bulgarlar'dan alıp, müttefikı olan Bizans'a verdi. Ertesi yıl, 1342'de Kantakuzinos, bu defa rakîbi olan Paleologoslar'a karşı Türk hükümdarından yardım diledi. Bu suretle Türkler, Bizans'ın iç işlerine karışmaya başladılar. Aydınoğlu Umur Bey, Rumeli'ne geçip İmparator'a istediği yardımı yaptı. Osmanoğulları, Rumeli Fâtihi Gazi Süleyman Paşa ile kardeşi I. Sultan Murad, Gazi Umur Bey'in açtığı yol-

dan yürüyerek adım adım Rumeli'ni fethetmişler ve Aydınoğulları'nın teşebbüslerini taçlandırmışlardır. Osmanoğlu Gazi Süleyman Paşa, Umur Bey'in ölümünden 6 yıl sonra Gelibolu'yu alarak köprübaşını tutmuştur.

Umur Bey, artık İzmir'in Şövalyeler elinde bulunan kısmını geri almanın zamanı geldiğine inanarak 1348'de şehre yürüdü. Ancak kalenin önünde şehit düştü. Böylece Ege çevresindeki Türk siyaseti, durgunluk devresine girdi. Büyük Osmanlı fetihleri başlayıncaya kadar Hıristiyanlar, birkaç yıl rahat nefes aldılar. Daha 1344'te Bizans İmparatoru, Umur Bey'den tekrar yardım istediği zaman, Aydın hükümdarı, İzmir meselesiyle uğraştığı için, İmparator'a Osmanoğlu Orhan Bey'e başvurmasını tavsiye etmişti. Menteşeoğulları, Karasıoğulları ve Saruhanoğulları gibi Batı Anadolu'da kıyıları olan Türk beyliklerinin Aydınoğulları'nı donanmalarıyle desteklemeleri, Umur Bey'in başarılarını sağlamıştır. Bu çağda bu Türk beyliklerinin müttefik donanmaları, Ege Denizi'ne hâkimdi. Henüz Osmanlılar'ın donanmaları yoktu. — İzmir'in Şövalyeler'in elinde bulunan kalesi ve limanı, 1403 yılının ilk günlerinde, Anadolu'ya gelmiş bulunan Timur tarafından fethedildi ve şehrin tamamı Türkler'in eline geçti.

Gazi Umur Bey'in hayatı, XV. asır Türk şairlerinden Enverî tarafından destanlaştırılmış bir şiir diliyle anlatılmıştı. Yakınlarda Fransızca'ya da çevrilen bu manzum destan - tarih, Türkiye'nin kuruluş devresinde Türk teşebbüs ve kabiliyetinin en mükemmel örneklerinden biri olan Umur Bey'in adını ölümsüzleştirilmiştir.

OSMANLILAR'ın YÜKSELİŞ ÇAĞINDA TÜRK DENİZ TEŞKİLÂTI

XV. asır sonlarından XVIII. asra kadar Türk Donanması, dünyanın en büyük deniz kuvvetiydi. Bilhassa XVI. yüzyılda Türk - Osmanlı deniz gücü, dünyanın gerikalan bütün devletlerinin deniz güclerinin toplamından fazlaydı. Bu büyük donanma, muazzam bir teşkilâta dayanıyordu.

Türk deniz kuvvetlerinin başı, halk arasında "Kapdan-paşa" denen Kapdân-ı Deryâ idi XVI. asır sonlarına kadar beylerbeyi (oramiral) rütbesini taşırdı. Bu tarihten başlayarak çok kere vezir (büyük amiral) rütbesi verildi. Dîvân-ı Hümâyûn'un yani bakanlar kurulunun tabiî üyesiydi. Kapdân-ı Deryâ, Akdeniz ve Karadeniz'deki Türk deniz kuvvetlerine komuta ederdi. Atlas Okyanusu'na çıkan Türk filoları da Cezâyir beylerbeyiliğine, dolayısıyle Kapdân-ı Deryâ'ya bağlıydı. Ayrıca Kapdân-ı Deryâ'ya değil, doğrudan doğruya hükûmete bağlı 4 amirallik vardı: Tuna Kapdanlığı, Hind Kapdanlığı, Fırat Kapdanlığı ve Hazar Kapdanlığı.

Tuna Kapdanı, Tuna nehrinin üzerinde bulunan Türk ince donanmasının amiraliydi. Tuna deltasından Budapeşte'ye kadar Tuna nehrini kontrol ederdi. — Hind Kapdanı'na "Süveyş Kapdanı", "Mısır Kapdanı" da denirdi. Hind Okyanusu, Umman Denizi, Kızıldeniz ve Basra Körfezi'ne bakardı. — Fırat

Kapdanı, Fırat ve Şattularab üzerindeki nehir trafiğini kontrol ederdi. — Hazar Kapdanlığını, XVI. asır sonlarında Özdemiroğlu Osman Paşa kurmuştu. Merkezi Bakû idi.

"Donanmay-ı Hümâyûn" denen Osmanlı ımparatorluk donanmasının gemileri, her 7-8 yılda bir yenilenirdi. Bir tekneyi 8 yıldan fazla kullanmak kanuna aykırıydı. XVII. asır ortalarına kadar her yıl 40 savaş gemisi ve ihtiyacı karşılayacak sayıda küçük gemi yapılırdı. XVII. asır ortalarında bu kanun bırakıldı ve Türk Donanması, eski önemini kaybetti. Olağanüstü durumlarda 100, hattâ 200 savaş gemisi yapıp donatmak devletin iktidarı dahilindeydi ki, dünyanın başka hiçbir devletinin gücü böyle bir şeye yetmezdi. Padişahlar, orduya verdikleri önemin aynını donamaya da verirlerdi. II. Selim, Haliç'teki hasbahçesinin bir kısmını Tersâne'ye bırakarak, fazladan 8 kadırganın tezgâhlanmasını sağlamıştı.

Bir Türk Savaş gemisinde en az bir imam, bir müezzin, bir doktor, bir operatör, levazım subayları ve başka yardımcılar bulunurdu. Orta büyüklükte bir kadırganın mürettebatı, forsalar dışında 750 kişiydi. Bir kadırgada 200, büyük bir baştardada 504 forsa kürek çekerdi. Bazan çok büyük baştardalar yapılır ve bunlarda forsalarla beraber 3.300'den fazla insan bulunurdu. Türkler'in 3.000 küsur tonluk gemileri olduğunu biliyoruz ki, esas yapı malzemesinin kereste olduğu o devre göre çok büyük bir tonajdır.

Türk Donanması'nın eski önemini kaybetmış olduğu XVIII. asır başlarında bile Türk savaş gemıleri, dünyanın en büyük ve bakımlı tekneleriydi. Bu yıl-

larda İstanbul'a gelen İngiliz gezgini Richard Pococke, İstanbul limanında yatan bazı Türk savaş gemilerinin, devrin en büyük İngiliz savaş gemisi olan Royal Sovereign'den daha büyük olduğunu yazar. Aynı gezgin, 1.600 mürettebatı, 110 topu olan bir Türk teknesini anlatır ve komuta güvertesinden başka üç güvertesi ve bir yedek güvertesi olduğunu, boyunun 56 metre, genişliğinin 15 metre, derinliğinin 6,5 metre bulunduğunu yazar. Pococke'tan bir çeyrek asır önce İstanbul'a gelen Fransız gezgini de la Montraye (dö la Monre), limanda gördüğü Türk Donanması'nı şöyle anlatır: "Gemiler her zaman için harekete hazır ve silâhbaşı durumundaydı. Türk kadırgaları çok büyüktü.- Çok bakımlıydılar. Mürettebatın kılık kıyafeti de pek düzgündü. Teknelerin üzerinde Türk üslûbunda, göz kamaştırıcı bir güzellikte yaldızlı nakışlar ve oymalar vardı".

İmparatorluğun yüze yakın kıyı şehrinde tersane ve tezgâhlar vardı. Bunların en büyüğü, İstanbul'daki Haliç Tersânesi idi. Avrupa devletleri bile bu tersaneye gemi ısmarlarlardı. Esasen 7-8 yıl Türk Donanması'nda hizmet gören gemiler, topları çıkarıldıktan sonra, ya Türk armatörlerine veya Avrupa'ya satılırdı.

Haliç Tersânesi'nin âmiri, "Tersâne Emîni" denen bahriye müsteşarıydı. Tersâne Emîni amirallerden değil, daha çok sivillerden, bilhassa maliyecilerden seçilirdi. Tersâne ve Donanma'nın her türlü masrafından sorumluydu. Maiyetinde liman kapdanları, mühendisler ve yüzlerce memur bulunurdu. Tersâne'nin teknik âmiri ise, "Ser-Mîmâr-ı Tersâne-i Âmire" denen gemi inşaat başmühendisiydi. Em-

rinde 10 mühendis ve 400 usta vardı. Elinde gümüş bir asâ taşırdı. Tersâne'deki esir işçilerden "Forsa Zindânı Kâtibi" denen yüksek memur sorumluydu. "Mahzen Kâtibi", seferden dönen gemilerin onarılmasına bakar, getirdikleri ganimetten devlet hissesi olan beşte bire de Hazîne namına elkoyardı. Bütün bu memurlar, Tersâne Emîni'ne istediği anda doğru ve düzenli bilgi vermekle mükellefti. Haliç Tersânesi, 137 savaş gemisini aynı anda tezgâha koyup birkaç ay içinde indirmeye yeterli kapasitede, dünyanın en büyük gemi inşaat kurumuydu.

Kapdân-ı Deryâ da, denizde olmadığı ve hükûmet toplantılarına katılamadığı zamanlarda Tersâne yakınlarında, Kasımpaşa'daki makamında otururdu. Kasımpaşa ve yakın çevresinde 100.000 kişi yaşardı. Tersânedeki işçilerin sayısı 30.000 i esir forsa, 30.000 i Türk olmak üzere 60.000 kadardı. Forsalar Avrupa'da olduğu gibi boğaz tokluğuna ölünceye kadar çalıştırılmaz, hür işçiler gibi ücret alırlardı. Ücretlerini biriktirenler değerlerini ödeyerek hürriyetlerine kavuşurlardı. Haliç çevresinin asayişinden Kapdân-ı Deryâ sorumluydu. Her gece kapdanlardan 35 i, yanında 300 bahriye azabı (deniz piyadesi) olduğu halde nöbet bekler ve sokakları dolaşırdı.

İmparatorluğun çeşitli yerlerinde Türk Donanması'nın kürek, yelkenbezi, çuha fabrikaları ve dökümhaneleri vardı. Devlet gerileyip para kaynakları azalınca, bu muazzam teşkilât gittikçe küçüldü ve Türk Donanması, eski önemini kaybetti.

ORUÇ REIS'in ÖLÜMÜ

Oruç Reis, Türkiye'den gelerek Cezâyir'de kendi hesabına devlet kuran bir denizciydi. Büyük bir teşebbüs dehasıyle birkaç yıl içinde bütün Cezâyir'i ele geçirmiş, bir avuç Anadolulu levendle büyük bir ülkeye hâkim olmuştu. Cezâyir kıyıları, devrin en kuvvetli Hıristiyan devletinin, İspanya'nın hâkimiyeti altındaydı. İspanyollar, yerli Araplar'a kan kusturuyorlardı. Onun için Araplar, Türkler'i bir kurtarıcı olarak karşıladılar. Fakat birtakım menfaatler dolayısıyle, İspanyollar'ı tutan yerliler de vardı.

Oruç Reis, Fas sınırları yakınlarında Tlemsen'i de aldı. İspanyollar, Kuzey Afrika'nın bu büyük şehrini Türkler'den almak için Oruç Reis'in üzerine yürüdüler. Don Martin'in kumanda ettiği düşman ordusu 11.500 İspanyol ve 35.000 Arap'tan meydana gelmişti. İspanyol piyadesi, tüfekle silâhlanmıştı. Topçu birlikleri de vardı. Oruç'un kuvvetleri çok azdı. Emrindeki Arap gönüllerine de güvenemiyordu. Böyle olduğu halde, Tlemsen'i savunmaya karar verdi.

Tlemsen şehrini sokak sokak müdafaa eden Türkler, düşmanın sayı çokluğu karşısında şehrin kalesine çekildiler. Arap gönüllüleri, kısım kısım kaçarak Türkler'i yalnız bıraktılar. Türk levendleri, ağır zayiat vermişti. Aylar süren vuruşmalardan sonra Oruç Reis'in yalnız 500 levendi kaldı. Türk

denizcisi, bu kuvvetle düşmanı püskürtemeyeceğini biliyordu. Fakat bazı ümitleri vardı. Cezâyir şehrindeki kardeşi Hızır Hayreddin Reis'ten ve Fas Sultanı'ndan yardım bekliyordu. Gerçekte Fas Sultanı'nın yardıma niyeti olduğu bile şüpheliydi. Hızır Reis, istikbalin Barbaros Hayreddin Paşa'sı da çok müşkül şartlar içindeydi ve bütün gayretlerine rağmen Tlemsen gibi çok uzak bir mesafeye erişip ağabeyine yardıma geleceği zayıf bir ihtimaldi. İspanyol bombardımanından yılan ve millî bir duygu taşımayan Tlemsenliler, Şeker Bayramı günü, bayram namazından sonra Türk levendlerine saldırıp haylisini öldürdüler. Şaşıran ve böylece bir şey beklemeyen Türkler, zorlukla ayaklanmayı bastırdılar. Fakat her an yeni bir ihanet bekleyen Oruç, kaleyi daha fazla tutamayacağını anladı. Kuşatmayı yarıp dışarıya çıkmaktan başka çare kalmamıştı. Bir gün elbette Tlemsen'e dönerdi.

İspanyollar, devamlı takviye alıyorlardı. Afrika'daki en büyük İspanyol kumandanı olan Oran genel valisi Gomares Markisi de Tlemsen'e gelip savaşın idaresini eline aldı. Oruç Reis, bir huruç hareketi yaptı. Ansızın kaleden çıktı. Neye uğradığını şaşıran düşman, 700 ölü ve 100 esir verdi. Fakat muhasara, 6. ayını tamamlamak üzereydi. Oruç Reis'in yalnız 40 levendi kalmıştı. Gerisi şehid olmuştu. Yiyecek ve cephane tükenmişti.

Bir gece sabaha karşı 40 yiğit, İspanyollar'ın ağır uykulu bir gaflet anında kuşatma hatlarını yardı. Bu, çok büyük bir başarıydı. İspanyollar, 2 saatlik bir gecikmeyle Türkler'i takibe başladılar.

Takip müfrezesinin başında Garsia dö Tineo adında bir İspanyol asılzadesi bulunuyordu. Gomares Markisi'nden, Oruç'u canlı, mümkün olmazsa ölü olarak getiremediği takdirde geri dönmemesi emrini almıştı. Benî Âmir oymağına mensup Araplar da, 40 bedbaht Türk'ün üzerlerindekileri yağmalamak gayesiyle, İspanyollar'ın peşine takıldılar. Oruç Reis, levendlerine üzerlerinde silâhtan başka ne varsa çıkarıp atmalarını emretti. Öyle yapıldı. Bedevî Araplar, bunları yağmalamak için epey vakit geçirip geride kaldılar. Fakat İspanyol kumandanı, buna aldanmadı. Oruç bir defa daha ellerinden kurtulursa, ne yapıp yapıp kayıplarını geri alacağını biliyordu.

Nihayet Rio Salado ırmağına varıldı. Hepsi ağır yaralı, aç, uykusuz ve perişan denecek derecede yorgun olan levendlerin takriben yarısı, 20 kadarı ırmağı geçti. Bunlara kurtulmuş gözüyle bakılabilirdi. Ancak gerideki levendler, Garsia dö Tineo'nun 45 atlısı tarafından yakalandı. Bunlar: "Baba, bizi bırakma!" diyerek, karşı yakaya geçmiş olan Oruç Reis'ten imdad dilediler. Bu feryat, büyük fâtih denizcinin mahvına sebep oldu Kim olursa olsun, kaçar ve sonradan yoldaşlarının öcünü almak için hazırlıklı olarak düşmanın karşısına çıkardı. Fakat levendlerine karşı gerçek bir baba ruhu taşıyan Oruç Reis, bunu yapamadı. Irmağı gerisin geriye geçmek emrini verdi Bu emrin ne demek olduğu malûmdu. Buna rağmen hiç bir levendin aklından itiraz etmek geçmedi.

Oruç Reis, 20 levendiyle geri döndüğü zaman, İspanyollar'ın eline düşen diğer 20 levendin zaten çoğu şehid olmuştu. Levendlerin, kılıçlarını kaldıra-

cak güçleri kalmamıştı. Müthiş kan kaybetmiş ve günlerce bir şey yememişlerdi. Sonbahar olmasına rağmen, korkunç bir Afrika güneşi başlarının üzerine ateş yağdırıyordu. Oruç, son levendinin de şehit düştüğünü yaşlı gözlerle seyretti. Fakat teslim olmadı. Bizzat Don Garsia'nın fırlattığı bir mızrakla göğsünden ağır şekilde yaralandı. Yaralandığını bile farketmedi. Eskisi gibi, tek koluyla döğüşmeye devam etti. Nihayet Don Garsia, büyük denizcinin kalbine kılıcını soktu. Oruç Reis, derin bir nefes aldı. Kendinden önce gazâ ve cihad yolunda, Akdeniz'in dalgaları ve Afrika'nın çölleri arasında şehit düşen kardeşlerini, İlyas ve İshak Reisler'i hatırladı. Cezâyir'de bulunan hayattaki tek kardeşi Hızır Reis'i imana benzer bir ümitle hayalinden geçirdi. Anadolu'nun mor sünbüllü dağlarını düşündü. Gözlerini yumdu. Mübarek başı gövdesinden ayrılıp İspanya'ya götürüldü. Vücudü, Cezâyir'in Fas'a çok yakın bir bölgesinde, Afrika'nın kızgın toprakları üzerinde kaldı. 10 ekim 1518 günü geçen bu fedakârlık, boşa gitmedi. Kuzey Afrika'daki birkaç yüzyıllık Türk hakimiyetinin gerçek temeli oldu.

CEZÂYİR BEYLERBEYİLİĞİ

Cezâyir'i, kendi hesabına Oruç Reis fethetti. Kardeşi Hızır Reis, müstakbel Kapdân-ı Deryâ Barbaros Hayreddin Paşa, ülkenin fethini tamamladı ve Yavuz Sultan Selim'e tâbi oldu. Böylece Cezâyir'de tarihte ilk defa olarak Türk hâkimiyeti kuruldu. Kanunî devrinde Cezâyir, bir Türk beylerbeyiliği yani eyaleti şeklinde teşkilâtlandırıldı ve 1830'a kadar Türk idaresinde kaldı.

Avrupalılar tarafından krallık sayılan ve iktisadî, askerî gücü bakımından bir Avrupa krallığına denk kuvvette olan Cezâyir eyaleti, hemen daima denizcilikten yetişmiş beylerbeyilerin idaresine verilirdi. Ülke, 5 sancağa yani vilâyete ayrılmıştı. Her sancağın başında, Cezâyir şehrinde oturan beylerbeyinden emir alan bir bahriye sancakbeyi (tümamiral) vardı. Sancaklar kaaidliklere, kaaidlikler de şeyhliklere ayrılırdı. Bunlar kaymakam ve nahiye müdürü derecesinde idare âmirleriydi ve ekseriya yerlilerden seçilirlerdi.

Cezâyir şehrinde Mâlikî ve Hanefî mezheplerinden iki büyük müftü bulunur, diğer müftüleri bunlar atarlardı. Mâlikîlik yerli halkın, Hanefîlik ise Türkler'in mezhebiydi. Türk tesiriyle, şehir halkı içinde Hanefî olmuş yerliler de vardı.

Cezâyir şehrinde, cuma ve salı günleri dışında haftada 5 gün bir meclis toplanır ve eyaletin iç iş-

leriyle uğraşırdı. Salı günleri aynı meclis, Cenine Sarayı'nda, bizzat beylerbeyinin veya vekilinin başkanlığında toplanır, alınan kararlar beylerbeyinin tasdikine sunulurdu. Beylerbeyi, yalnız yüksek siyasî ve askerî işlerle uğraşırdı. Meclisin üyeleri olan yüksek görevlilerin hepsi Türk'tü. Başlıcaları, Hanefî büyük kadısı, maliye işlerine bakan defterdar, Yeniçeri Ağası, yerlilerin işleriyle uğraşan "Arap Ağası", donanmanın idarî ve malî işleriyle görevli "yalı vekilharcı", hazîneye ait mallara bakan "hazîneci", vakıflara ve sosyal yardım işlerine nezaret eden "beytülmâlci" idi. Bu mecliste, kâtip ve yardımcı olarak 200 kadar memur çalışırdı. İstanbul'dan atanan büyük-kadı, ülkenin adalet ve eğitim işleriyle uğraşır, sancak ve kazâ kadılarını tayin ederdi.

Cezâyir beylerbeyiliğinin donanması, Avrupa büyük devletlerinin donanması gücünde, çok büyük bir deniz kuvvetiydi. Kaptan ve levendlerin hepsi Türk'tü. Bu donanmanın çeşitli filoları, yalnız Akdeniz'de değil, Atlas Okyanusu'nda ve okyanusa bağlı denizlerde daimî şekilde faaliyet gösterirlerdi. Kara kuvveti, ikinci derecede geliyordu. İlk muntazam kara kuvvetini, hayatının sonlarına doğru Barbaros Hayreddin Paşa kurdurdu. Bu kuvvet, 6.000 kişiden ibaretti ve "Yeniçeri" adını aldı. Halbuki İstanbul'daki Yeniçerilerin ekserisi gibi devşirme değil, Anadolulu Türk idiler. Yalnız teşkilât bakımından, İstanbul'daki Yeniçeri Ocağı örnek alınmıştı. Cezâyir Yeniçeri Ağası, doğrudan doğruya Cezâyir beylerbeyinden emir alırdı; İstanbul'daki büyük Yeniçeri Ağası ile hiç bir ilgisi yoktu. Cezâyir Ye-

niçeri Ağası'nın, İstanbul, İzmir ve Antalya'da birer temsilcisi vardı. Bunlar, Cezâyir Yeniçeri Ocağı'na yazılmak isteyen gönüllüleri seçer, masraflarını vererek ihtiyaç oranında Cezâyir'e gönderirlerdi. Bunlar Cezâyir'de ya Türk kızları veya Arap kızları ile evlenirlerdi. Çocukları Türk anadan doğmuşsa gene Yeniçeri olur, Arap veya Berberî anadan doğmuşsa "Kuloğlu" adıyle diğer bir piyade sınıfına yazılırlardı. Kuloğulları'nın, Yeniçeler derecesinde ehemmiyeti yoktu. Türkçe konuşan levend, yeniçeri ve kuloğlu sınıflarından başka, eyalette Arapça konuşan yerliler de gönüllü asker yazılırdı. Bunlar bilhassa İspanya'dan kovulan Endülüslü Müslümanlar ve Berberî kabîlelerden gelen gönüllülerdi. Yerli Araplar, askerliğe heves etmiyorlardı.

Nihayet eyaletin topçu kuvvetleri vardı. Cezâyir'deki Türk topçusu üç kısımdı: deniz topçusu, kale topçusu ve seyyar topçu. Seyyar topçuyu, Yavuz'un gönderdiği Osmanlı topçu subayları kurmuştu.

Cezâyir, devrinin en büyük şehirlerinden biriydi. Şehrin belediyesi ve bu belediyenin büyük bir büdcesi vardı. Belediye başkanına "şeyhul-beled" denir ve çoğunlukla yerli Araplar arasından beylerbeyi tarafından seçilirdi. Ülkedeki Türkler'in çoğu Cezâyir şehrinde yaşarlardı. Diğer şehirlerdeki Türkler, azınlıktı ve resmî görevlilerle askerlerden ibaretti. Cezâyir şehrinde, pek çok milletten halk yaşardı. Türkler ve onlar gibi Türkçe konuşan Kuloğulları yani yerli anadan doğmuş Türk çocuklarından başka Araplar, Arap'laşmış veya daha Berberî dilini konuşmakta devam eden Berberîler, Arapça

konuşan Endülüslü göçmenler, yerli veya İspanya ve Portekiz'den kovulmuş Yahudiler, nihayet ticaretle uğraşan Avrupalılar vardı. Bunlara, dünyanın hemen bütün milletlerinden bol örnekleri içine alan on binlerce esiri ilâve etmek lâzımdır.

Şehirde muazzam bir ticaret ve bilhassa esır ticareti yapıldığı için asayişe çok dikkat edilirdi. Şehrin asayişinden "çavuş" denen yüksek rütbeli 8 Türk subayı sorumluydu. Bunlar, bugünkü İngiliz polisi gibi hiç bir silâh taşımazlardı. Fakat bir çavuşa itaatsizlik etmek bile büyük bir suç sayılır, hattâ idam cezası görürdü. Halktan yardımını isteyeceği her şahıs, çavuşa, elinden gelen yardımı yapmakla mükellefti. Şehrin geniş banliyölerinde inzibat işlerine "fahs kaaidi" denen bir yerli memur bakardı. Bu banliyölerde XVI. asır sonlarında 10.000 bahçe, 12.000 ev, 25.000 çiftlik vardı. Cezâyir şehrinin nüfusu 100 ile 150 bin arasında değişmekle beraber, uzak banliyölerle beraber bu rakam, iki mislini buluyordu.

Cezâyir beylerbeyiliğinin idaresi, anahatlarını özetlediğimiz bu şekliyle, 1830'da kıyıdan başlayan ve gittikçe içerilere doğru ilerleyen Fransız işgaline kadar devam etti.

PREVEZE ZAFERİ

1538 eylülünde Vezir Süleyman Paşa'nın Hind Okyanusu donanması, Hindistan'da Gucarat kıyılarına Türk ordusunu çıkardı. Kanunî Sultan Süleyman'sa 8. sefer-i hümâyûnunu tamamlamıştı; Kuzey-doğu Romanya'daydı. Aynı günlerde Akdeniz donanması, Kapdân-ı Deryâ Barbaros Hayreddin Paşa'nın komutasında, cihan tarihinin en büyük deniz vuruşmalarından biri, belki birincisini yapacağı ânı bekliyordu.

1538 yazında, dünya tarihinde o zamana kadar görülen en büyük armada, hemen bütün Avrupa devletlerinin katılmasıyle ortaya çıkmış, Akdeniz'de Donanmay-ı Hümâyûn'u arıyordu. Almanya imparatoru ve İspanya kralı Charles-Quint (Şarlken), bu korkunç deniz kuvvetine Andrea Doria'yı başkomutan tayin etti. Armada, başlıca İspanya, Almanya, Venedik, Portekiz, Ceneviz, Papalık, Floransa, Malta donanmalarından müteşekkildi. Bunlardan tek başına İspanya donanması, yeryüzünün Türkiye'den sonra ikinci, Venedik donanması ise üçüncü deniz kuvvetini teşkil ediyordu. Andrea Doria ise, Hıristiyan âleminin XVI. asırda yetiştirdiği en büyük amiraldi.

Dîvân-ı Hümâyûn, yani Türk Osmanlı imparatorluk hükûmeti, Haçlı armadasının Yunan Denizi'nde toplamakta olduğunu bildirdiği zaman, Kerpe

ve Kaşot adalarının fethinden dönen Barbaros Hayreddin Paşa, donanmanın esas parçasıyle İstanköy Körfezi'ndeydi. Haberi alınca, Ege Denizi'ni kuzey-batıya doğru geçip Ağrıboz limanına geldi. Andrea Doria'nın, Yunan Denizi üzerindeki en önemli Türk deniz üssü olan Preveze'yi bombardıman ettiği öğrenildi. Barbaros, 20 parçalık bir keşif filosunu Turgut Reis'e vererek, Yunan Denizi'ne gönderdi. Turgut, düşmanın kuvveti ve pozisyonu hakkında tam bir keşif yapıp dönecekti. Barbaros, Ağrıboz'dan ayrıldı. Mora'nın doğu kıyılarından inerek yarımadanın güneyindeki Modon üssüne geldi. Bu sırada Turgut, İyonya Adaları'nın en güneyindeki Zanta adası açıklarında Haçlılar'ın 40 parçalık öncü filosunu görmüştü. Barbaros'un yaklaştığını öğrenen Andrea Doria, Preveze kuşatmasını kaldırdı ve donanmasını Korfu'da toplamak üzere kuzeye çekildi. Mora'nın güney ve batı kıyılarını takip eden Barbaros da Zanta'yı geçti; Venedik'e ait Kefalonya adasını bombardıman ettikten sonra Preveze'ye geldi. Donanmay-ı Hümâyûn, Arta Körfezi'ne girdi ki, Preveze üssü, bu körfezin kuzey-batı ucundaki burunun üzerindedir. Körfezin medhali olan boğaz o kadar dardır ki, Preveze üssündeki Türk topçusunu susturmadan hiç bir düşman bu boğazı cebren geçemezdi. Nitekim 25 eylül sabahı Haçlı donanması güney-doğuya kayıp Preveze önlerine geldiği zaman, Andrea Doria bu fikirdeydi. Türkler'in körfezden çıkıp açık denizde pek üstün Hıristiyan donanmasıyle vuruşmayı göze alacaklarını aklından geçirmiyordu. Ona göre Türk donanması burada

hapis kalacak, kendisi de Türk kıyılarını istediği gibi yakıp yıkacaktı.

Haçlı armada, 600'den fazla gemiden kurulmuştu. Bunlardan 308 i saff-ı harb gemisi, gerisi küçük savaş ve nakliye tekneleri idi. Kürek çeken on binlerce forsadan başka Armada'ya 60.000 asker bindirilmişti. Armada'da, 20'ye yakın dev gemi vardı ki, her biri 2.000'den fazla asker taşıyordu. Türk Donanması, 122 parçadan ve forsalar dışında 20.000 askerden ibaretti. Bu suretle forsalarla beraber iki taraftan en az 120.000 insan deniz üzerinde karşı karşıya gelmiş oluyordu ki, şimdiye kadar görülüp işitilmiş bir şey değildi.

Barbaros, bütün amirallerini kapdân-ı deryâ baştardasına çağırdı. Mecliste ileri sürülen fikirler, düşman beklemekten usanıp defoluncaya kadar körfezden çıkılmaması esası üzerinde toplanıyordu. Barbaros, bu fikri kabul etmedi. Boğazdan çıkacağını ve düşmana taarruz edeceğini bildirdi. Düşmanın 3 - 4 misli olan silâh üstünlüğünün, tâbiye üstünlüğüyle bertaraf edileceğini söyledi. Cihan tarihinde o âna kadar bu kadar büyük bir armadanın bir araya gelmemiş olmasını Barbaros bir felâket gibi değil, talihin bir lutfu gibi telâkki ediyordu. Bu armada yenilirse, Akdeniz'deki Türk üstünlüğünün artık uzun zaman için münakaşa konusu olamayacağını biliyordu.

28 eylül cumartesi sabahı iki donanma, karşı karşıya geldi. Türk orta kanadında Kapdân-ı Deryâ ve Cezâyir beylerbeyisi Barbaros Hayreddin Paşa bulunuyordu. Yanında oğlu Hasan Reis ve mânevî oğlu diğer Hasan Reis vardı. Sağ kanada Sâlih Reis,

sol kanada büyük coğrafya ve matematik bilgini Seydî-Ali Reis komuta ediyordu. Turgut Reis, ihtiyat filosunun başındaydı. Yanında Murad, Sâdık ve Güzelce Mahmed Reisler vardı. Türk üstünlüğünün en önemli âmili, Barbaros'un büyük tâbiye dehasındaydı. Türk kapdân-ı deryâsı, bütün kanatlara hâkimdi. Andrea Doria bu bakımdan avantajsızdı. Komuta ettiği armada, millî bir donanma değildi. Çeşitli milletlerin amiralleri arasında rekabet vardı. Türkler'e zaferi kazandıran ikinci sebep, gemilerinin hafif, çok yollu ve yürük, manevra kabiliyetleri üstün tekneler olmasıydı. Büyük düşman kadırgaları ağır ağır hareket ederken Türk gemileri onları istedikleri gibi çevirip top ateşine alıyordu. Üçüncü üstünlük, Türk deniz toplarının menzil uzunluğunda ileri geliyordu. Barbaros, gemilerini öyle bir mesafede tutuyordu ki, düşmanı rahatça döğebiliyor, halbuki düşman toplarının menzil uzunluğunun dışında kalıyordu. Bu suretle başlayan muharebe, Türk zaferiyle bitti. Armadasının yarısı sulara gömülen Andrea Doria, gece karanlığından faydalandı; bütün fenerlerin söndürülmesini emrederek ric'ate başladı. Açık denizin Haçlılar için pek hazîn olan manzarası, göz alabildiğine uzanıyordu. 5 saatte bu sonucu alan Barbaros, kendi tâbiyesini düşmana kabul ettirmek ve inisyatifi asla karşı tarafa bırakmamak prensibini deniz savaşlarında bir kanun haline getirdi.

BARBAROS FRANSA'DA

Kapdân-ı Deryâ Barbaros Hayreddin Paşa, son deniz seferine çıkmak üzere 28 mayıs 1543'te İstanbul'dan ayrıldı. Kumanda ettiği Türk Donanması'nda 154 parça savaş gemisi vardı. Seferin hedefi, Fransa'ya yardım etmek, bu devletin İmparator Şarlken tarafından yutulmasını önlemekti.

Barbaros, İtalya ile Sicilya'yı ayıran Messina Boğazı'nı geçerken, boğazın iki kıyısındaki Messina ve Reggio şehirlerini zaptetti. Sonra kuzey-batıya doğru İtalya kıyılarını takip ederek ilerledi. Napoli ile Roma arasındaki Gaeta şehrini aldı. Roma'nın 15 kilometre ötesinde, Tiber ırmağı ağzında bir liman olan Ostia'da demirledi Roma'yı almak istiyordu. Fakat Türk Donanması'ndaki Fransız elçisi Polin, Barbaros'un ayaklarına kapanarak bu işten vazgeçmesini diledi. Fransa, Türkler Roma'ya girerse bütün Hıristiyan âleminin nefretini üzerine çekeceğinden korkuyordu. Barbaros, şehrin işgalinden vazgeçti. Ostia ve çevredeki şehirlerin halkı, Türk denizcilerine yiyecek, içecek hediye ederek dostluk gösterdiler.

Türk Donanması, on bir temmuzda Fransa'nın Tulon limanına vardı. Burada birkaç gün kalıp hareket etti. Ayın 20. günü Marsilya limanına girdi. 44 parçalık Fransa Donanması buradaydı. Direklerine Türk bayrağı çekip toplarını ateşleyerek Türk

Donanması'nı selâmladı. Barbaros, Fransa'da ve Avrupa'da hâlâ eskisi gibi "Cezâyir kralı" diye anılıyordu. Onun için bir krala yapılan törenle karşılandı. Fransa Hanedanı'ndan bir prens olan Angen Dukası, Kral I. François namına Barbaros'u karşılayıp: "hoş geldiniz!" dedi. Türk donanmasını ve levendlerini görmek için, bütün Kot Dazür halkı kıyılara dökülmüştü. 21 temmuzda Barbaros, büyük törenle, yanında amiralleri olduğu halde Marsilya'ya çıktı. Şerefine verilen ziyafetten sonra, baştardasına döndü.

Türk Donanması, Marsilya'da 16 gün kaldı. Levendler, şehri ve çevresini gezdiler. 5 ağustosta, Sultan Süleyman da Estergon'u fethetmişti. Barba-Marsilya'dan Tulon'a hareket etti. 10 ağustosta Müttefik Donanma Tulon'a girdiği gün, Kanunî Sultan Süleyman da Estergon'u fethetmişti. Barbaros, o zaman Şarlken'in himayesinde olan Nis şehrini alarak Fransa'ya vermek istiyordu. Türk Kapdân-ı Deryâsı, Nis'in etrafına çepçevre tabyalar yaptırıp hendekler kazdırdı. Böyle şeylerin bu derecede sür'atle yapılabileceğine inanmayan Fransızlar, hayret içinde kaldılar. Şehir 20 ağustosta teslim oldu. Barbaros Hayreddin Paşa, Nis'in anahtarlarını, Kanunî Sultan Süleyman adına kabul etti. Anahtarları sunan şehrin valisi, Nis'in affedilmesi ricasında bulundu. Şehir kendiliğinden teslim olduğu için Barbaros, bu isteği kabûl etti. Nis'i Fransızlar'a bırakıp ayrıldı. Ancak Türkler çekildikten sonra Fransızlar şehri dehşetli şekilde yağma ettiler. Kot Dazür'ün incisi olan bu şehrin fethi, Türkler'e 100 şehide mal olmuştu.

Bundan sonra Kot Dazür limanlarını dolaşan Türk Donanması, kışı geçirmek üzere Tulon limanına girdi. Fransa kralı I. François, şehri ve çevresini geçici olarak Türkler'e bırakmıştı. 16 eylül 1543'te Tulon ve çevresinin, Türk Donanması Fransa'da kaldıkça Türk hâkimiyetinde olacağını bildiren andlaşma imza edildi. Şehre Türk bayrakları çekildi. Beş vakit ezan okunmaya başladı. Şehir ve çevresi, o yılki vergilerini Türk tahsildarlarına ödediler. Bu olayın hâtırasını yaşatmak için sonradan Fransızlar Tulon Belediye Sarayı'na, Türk Donanması'nı limanlarında gösteren bir tablo yaptırıp astılar. Tablonun üzerinde bir Fransız şairinin bu münasebetle yazdığı şiir vardı. Bu şiirin son iki mısraında şöyle deniyordu: "Bu gördüğünüz, hepimizin imdadına gelmiş olan Barbaros ve ordusudur".

Türkler, Tulon'da 8 ay kaldılar. Bu müddet içinde Barbaros-zâde Hasan Reis ve Sâlih Reis gibi en değerli Türk amiralleri, İspanya ve İtalya kıyılarını bombardıman ettiler. Zaten Türk Donanması'nın, başında Barbaros gibi bir şahsiyet olduğu halde Tulon'da üslenip kışlaması, İmparator Şarlken'e en acı günlerini yaşatmıştı. İkinci bir Preveze macerasına hevesli görünmeyen düşman donanmasından iz yoktu.

Barbaros'un Fransa seferine katılan büyük Türk bilgini Matrakçı Nasûh'un bizzat yaptığı minyatürler, bugün elimizdedir. Nasûh, bu minyatürleri Fransız limanlarına bir Türk gemisinden bakarak yapmıştır. Fransız tarihçisi Madam Jeanne Laroche bu minyatürlerin, Fransız limanlarının XVI. asır ortalarındaki topografyasını bütün teferrüatiyle

dikkate değer bir doğrulukla aksettirdiğini yazmaktadır. Marsilya, Tulon, Nis, Antib gibi şehirler, limanlarında yatan Türk Donanması ile beraber, zarif çizgiler ve parlak renklerle gösterilmiştir. Matrakçı Nasûh, matematikçi, coğrafyacı, asker, silâh uzmanı, ressam, büyük bir şahsiyetti. Denizi, gümüş ve gökleri altın yaldızla boyamıştır. Yeşil, mavi, pembe renklerdeki dağların dalgalı âhengi çok cazip görünmektedir. Evlerin kırmızı kiremit damları, kiliselerin maviye boyanmış çan kuleleri arasına serpiştirilmiştir.

Matrakçı Nasûh, kısmen manzum, kısmen mensûr olarak, Türk Donanması'nın Fransa seferini de anlatıyor. Fransız limanlarının Türk gemileriyle uçsuz bucaksız bir lâle tarlasına benzediğini yazıyor. Al renge ve yaldıza boğulmuş Türk bayrakları ve sancakları hatırlanırsa, yazarın benzetmesinin güzelliği anlaşılır. O zaman Tulon, 5.000 nüfuslu küçük bir limandı. Türk Donanması'ndaysa, forsalar dışında 29.440 kişi vardı. Bu nüfus, bir yıl için, Tulon'daki Fransızlar'ı azınlıkta bıraktı. Fakat levendlerin çoğu gemilerinde kalıyorlardı. Fransız halkı, Türk idaresinin getirdiği yeniliklerden çok memnundu. En küçük bir zabıta olayının geçmediği bu bir yıl içinde Tulon ve çevresinde, tam bir huzur ve sükûnet hüküm sürdü.

Fransa'nın mütefekkir tarihçi ve coğrafyacısı Grenard, Türkler'in Fransa seferiyle, Türk haşmetinin zirvesine çıktığını, Tulon'un küçük bir İstanbul olduğunu, Şarlken'in cihan ölçüsündeki strateji alanını Kanunî Sultan Süleyman'a bıraktığını yazar.

Türk Donanması, 1544 yılı nisan ayında Tulon'dan ayrıldı. Bir yıl, üç ay süren bir seferden sonra İstanbul'a döndü. İstanbullular, donanmalarını seyretmek için sahillere yığılmışlardı. Bu, 72 yaşlarında bulunan Barbaros Hayreddin Paşa'nın denizlerde geçen hayatının son seferi oldu. Artık yeni bir sefere çıkamadı. İstanbul'a döndükten 2 yıl sonra ölerek şan ve şeref içinde geçen hayatını tamamladı.

TURGUT REİS

1485 yıllarına doğru, Muğla'nın Seroloz nahiyesinin bir köyünde, Velî adında, kendi halinde bir çobanın bir erkek çocuğu doğdu. Bu çocuğun, tarihin tanıdığı en büyük amirallerden biri olacağını kimse, aklından bile geçirmiyordu Turgut adı verilen çocuk büyüdü, delikanlı oldu. Babası gibi çobanlık yapmak niyetinde değildi. Alelâde bir levend olarak, Türk korsan kadırgalarından birine yazıldı. Az zamanda, akıl almaz cesareti ve erişilemeyen zekâsıyle ün yaptı. Türk denizciliğinin büyük koruyucusu, Yavuz Sultan Selim'in ağabeyi Sultan Korkut'un dikkatini çektiği zaman, henüz 25 yaşında yoktu. Oruç Reis, o ölünce kardeşi Hızır Reis yani müstakbel Barbaros Hayreddin Paşa, Turgut'u himaye ettiler. Bir müddet Barbaros Kardeşler'in kaptanı olan Turgut, Cezâyir'deki hayatı bile sıkıcı buldu. Kendi hesabına Orta ve Batı Akdeniz'de korsanlığa başladı. Fakat Barbaros kendisini çağırınca Cezâyir'e geliyordu.

Barbaros Hayrettin Paşa, kapdân-ı deryâ olarak İstanbul'a gelince, Turgut Reis'i de 19 amiralinden biri olarak Cihan Hakanı Kanunî Sultan Süleyman'a takdim etti. Bu sıralarda Turgut, 50 yaşına yaklaşmış, pek namlı bir denizciydi. Kanunî'nin sancakbeyi, yani tümamiral rütbesini verdiği Turgut, Avrupa'da "Dragut" olarak tanınıyordu.

Birçok zaferler kazanmış, maceralar geçirmişti. 1528'de, 43 yaşlarındayken, arkadaşı Sâlih Reis'le beraber Korsika'da "sulanırken", Cenevizliler'e esir düşmüş, forsa olarak bir Ceneviz kadırgasına verilmişti. Forsalık hayatı 3 yıla yakın sürmüştü. Bu müddet içinde Turgut, çakıldığı kasarada, kendisini görmek için meraktan ölen Avrupa'nın en ünlü şahsiyetlerinin ziyaretlerini kabul etmişti. Bir gün Barbaros, ansızın donanmasıyle Genova önlerine geldi. Birkaç saat için Turgut kendisine teslim edilmezse, şehirde taş üstüne taş bırakmayacağını bildirdi. Doç, yani Ceneviz cumhur başkanı, Turgut'u, Barbaros'un kadırgasına yollamaya mecbur oldu.

Türk denizcileri, amirallerinden levendlerine kadar, Barbaros'tan sonra ikinci başbuğ olarak Turgut Reis'i Osmanlı resmî vesikalarında anıldığı ismiyle Turgutça Bey'i tanıyorlardı. Turgut'a gelince, İstanbul'daki girift kapdân-ı deryâlık, yani Türk imparatorluk deniz kuvvetleri komutanlığı teşkilâtından ve Saray protokolünden ne derecede çekiniyorsa, İstanbul'daki devlet adamları da, kıyafeti ve konuşması kendilerininkine benzemeyen, vezirler, yani mareşallerle arkadaşı, hattâ emrindeki kaptanlar gibi konuşan bu amiralden ürküyorlardı. Turgut, mağrur, fakat deha sahibi insanların çoğu gibi mahcuptu. Padişahtan bile bir şey istemek ağırına gidiyordu. Fakat istediği şeyin anlaşılıp, kendisine verilmesini istiyordu. Dehasına uygun bir alan arzu ediyordu. Üstâdı Barbaros, İbrahim Paşa gibi oğlu yerinde, mazisiz ve nesepsiz bir vezirin elini, devlet mefhumuna verdiği önem sebebiyle öpmekten çekinmeyecek derecede uysallık göster-

miş, yeryüzünün en kudretli donanmasının başında ölümüne kadar kalmış, Kanunî'den, bütün vezirlerin ve sadrâzamların üstünde iltifat, hattâ saygı görmüştü. Turgut'a gelince, karakteri yüzünden nispeten köşede kalmıştı. Ancak yaşı iyice ilerledikten sonra Osmanlı protokolünün içine girebildi. Çünkü, şimdiye kadar kalıba girmeyişinin, şahsından fazla Türk denizciliğine zarar verdiğini kavramıştı. Kendi yetiştirdiği denizcilerin yetiştirdiklerinin bile Türk devlet teşkilâtında mevki ve makam sahibi olduklarını gördükten sonra durumu kavradı. Preveze'de Türk ihtiyat filosuna komuta etmiş, zaferin elde edilmesinde en büyük rollerden birini oynamıştı. Üstâdı Barbaros öldükten sonra, Sokollu Mehmed Paşa gibi ömründe denize açılmamış bir generalin kapdân-ı deryâlığa getirildiğini teessürle gördü. Sadrâzam Dâmâd Rüstem Paşa'nın, şahsına karşı beslediği nefretten kırgınlık duydu. Rüstem Paşa tarafından, Turgut'un kapdân-ı deryâlık yapamayacak derecede âsî ruhlu ve protokol fikrinden mahrum bir adam olduğuna kandırılan Kanunî, buna rağmen Turgut'a olan sevgisini muhafaza ediyordu. Kanunî'nin, denizciliğe verdiği önem ve denizcilere olan düşkünlüğü, vezirleri ürkütüyordu. Barbaros'un padişah üzerindeki sadrâzamlarınkini gölgede bırakan nüfuzundan kurtuldukları zaman geniş nefes alan vezirler, Barbaros'la ölçülemeyecek derecede sert, hattâ aksi bir adam olan Turgut'u İstanbul'a getirtmemek için birleşmişlerdi.

Sokollu'nun 4 yıllık kapdân-ı deryâlığından sonra Rüstem Paşa'nın bu makama gene bir generali, kardeşi olan Sinan Paşa'yı getirmesine Türk deniz-

cileri çok kızmışlardı. Ancak padişah irâdesi ve Divân-ı Hümâyûn'un, yani hükûmetin emri kutsal sayıldığı için, durum, memnuniyetsizlikten ileri gitmedi. Bu yıllarda Turgut, Türk korsanlarının, yani deniz komando sınıfının amirali olarak, Akdeniz'i altüst ediyor, mümkün olduğu kadar İstanbul'a uğramaktan kaçınıyordu. Tunus'un büyük bir kısmını fethetmişti. Üzerine gelen birleşik Avrupa donanmalarını birkaç defa yenmişti. Malta, Sicilya, Sardunya, Korsika, Balear adaları, İspanya, İtalya kıyılarını, Türkiye'nin savaş halinde bulunduğu en kudretli Hıristiyan devleti İspanya'ya ait bütün bu adaları ve ülkeleri devamlı şekilde vuruyordu.

Nihayet Turgut Reis, Donanmay-ı Hümâyûn'un, Türk imparatorluk donanmasının başında, Malta Şövalyeleri'nin elinde bulunan Trablusgarb'i, şimdiki Libya'yı fethetti. Kapdân-ı Deryâ Sinan Paşa, ağabeyi Rüstem Paşa'dan aldığı emre uyarak, Murad Paşa'yı bu yeni eyaletin ilk beylerbeyisi ilân etti. Halbuki Kanunî, Trablus'u fethederse kendisini beylerbeyi yapacağını Turgut'a vâdetmişti. Turgut, bu durumdan çok müteessir oldu. Fakat tek kelimeyle olsun itiraz etmeyi onuruna yediremedi. Filosuyla Trablus önlerinden ayrılırken, o zamana kadar Osmanlı tarihinde vuku bulmak şöyle dursun, vukuu hayalden bile geçirilemez bir olay oldu. Bütün Donanmay-ı Hümâyûn, Sinan Paşa'yı karada bırakıp, Turgut'un peşine takıldı. Turgut, Türk amirallerini, uzun münakaşalardan sonra ve Sinan Paşa'nın yalvarmaları üzerine, bu hareketlerinin devlete isyan demek olduğu hususunda ikna etti. Artık

İstanbul'a gidip derdini bizzat padişaha anlatmaya artık karar vermişti.

Bir müddet sonra Turgut, at üzerinde giden Kanunî Sultan Süleyman'ın atının dizginlerine yapıştı, eyerini öperek, veciz birkaç cümleyle derdini anlattı. Padişahın atını durdurmak, herhangi bir fânî için, sonu idamla sonuçlanacak bir suçtu. Turgut'un cür'eti karşısında donup kalan padişahın yanındakiler, hükümdarın Türk denizcisine gülümsediğini ve yatıştırıcı sözler söylediğini hayretle gördüler. İhtimal Kanunî, Turgut'un protokole sokulamaz bir karakterde olduğu hususunda, damadı Rüstem Paşa'ya içinden hak verdi. Fakat dehasına saygı göstererek, Turgut'u, kayd-ı hayat şartıyle, ölünceye kadar Trablusgarb beylerbeyisi yaptı. Böylece 1556'da, ancak 71 yaşında Turgut, beylerbeyi ve paşa, yani oramiral oldu. Malta'da şehit oluncaya kadar geçen 9 yıllık artakalan ömrünü, şan ve şeref içinde tamamladı.

SEYDÎ - ALI REIS

XVI. asrın büyük denizcilerinden biri de Seydî-Ali Reis'tir. Gerek babası, gerek büyük babası bahriye müsteşarı olan bu denizci çocuğu, 1498 yıllarına doğru İstanbuul'da doğdu. 1522 Rodos fethine deniz subayı olarak katıldı. Kapdân-ı deryâ Barbaros Hayrettin Paşa'nın yanında yetişti. Kendisini çok takdir eden Barbaros, cihan tarihinin en büyük deniz vuruşmalarından biri olan 1538 Preveze savaşında, Türk Donanması'nın sol kanat amiralliğini Seydî-Ali Reis'e verdi. Az zamanda Kanunî Sultan Süleyman'ın da dikkatini çekti. Kanunî, İran seferine çıkarken müşavir olarak onu da yanına aldı. Asrının en büyük hükümdarı olan Kanunî, bu bilgin, şair, güzel konuşan ve zeki amiralden çok hoşlanıyor, sık sık sohbet etmek üzere otağına çağırıyordu. Gene bir gün Haleb'de konuşurlarken, Kanunî kendisini Hint Okyanusu amiralliğine getirmek istediğini bildirdi. Seydî-Ali Reis'e yeni görevi 6 aralık 1553 günü resmen tevcih edildi. Bu sırada 55-56 yaşlarında olması lâzım gelen Türk Denizcisi, ertesi gün Haleb'den hareket etti. 58 günde Bağdad yoluyle Basra'ya geldi. Bu limanda bulunan 15 kadırgadan müteşekkil Türk savaş filosunu alarak denizc açıldı.

Basra Körfezi'nden çıkıp Aden Körfezi'ne girmek üzereyken, 9 ağustos 1554 günü 25 kadırga-

dan ibaret Portekiz donanması ile karşılaştı. Vuruşmada Portekizliler'in bir kadırgası batınca düşman, Türk filosunun önünden çekildi 25 Ağustosta Seydî-Ali Reis, Aden Körfezi'nden Umman denizi'ne geçmişti. 34 kadırgadan müteşekkil daha büyük bir Portekiz donanması ile karşılaştı. Türkler'in iki mislinden fazla olan düşmanla dehşetli bir deniz savaşı başladı. 18 saat aralıksız devam eden savaş sonunda Türkler'in 7 ve Portekizliler'in 6 Kadırgası battı. İki tarafın forsalarında da kürek çekecek güc ve topçularda top ateşleyecek takat kalmadı. Türkler'i yok edemeyeceklerini anlayan kıral nâibi Alfonso dö Noronha'nın oğlu Don Fernando'nun komutasındaki Portekizliler, geri çekildiler.

On bir kadırgası kalan Seydî-Ali Reis, birkaç gün sonra da "tûfân-ı fîl" denen korkunç bir Hind Okyanusu tayfunu ile karşılaştı. Biraz da dalgaların esiri olan Türk filosu, güneydoğuya doğru yol alarak Hindistan kıyılarına vardı. 3 kadırga da burada karaya vurdu. Geri kalan ve onarılması az zaman içinde mümkün olmayan 8 kadırgayı Seydî-Ali Reis, toplarıyle beraber, Türkiye'nin öteden beri desteklediği Gucarat Sultanlığı'na verdi. İstanbul'a dönünce hükûmete göstermek üzere bir makbuz aldı. Seydî-Ali Reis, hayatta kalan levendlerinin çoğunu da Gucarat Sultanlığı hizmetine verdi. Esasen yarım yüzyıldan beri bu Müslüman Hind devletinin amiralleri ve topçu generalleri hep Osmanlı Türkü idi. Seydî-Ali, 50 levendiyle Hindistan'a daldı. Aylarca süren bir seyahatten sonra, Hindistan Türk İmparatorluğunun başkenti olan

Agra'ya vardı. Timuroğlu Hümâyûn Şah, Türkler'i sevinçle karşıladı. Bâbur Şâh'ın oğlu olan bu hükümdar, Türk Amiraline vezirlik bile teklif etti. Ancak Hümâyûn 26 ocak 1556 günü, kütüphanesinin üst raflarından bir kitap almak üzere tırmandığı merdivenden düşerek 48 yaşında öldü. Seydî-Ali ile 50 levendine gene yolculuk görünmüştü. Türk denizcileri, 5 ay sürecek yeni sayahatlerine başladılar. Agra'dan hareket ederek Lâhûr'a ve Kâbil'e geldiler. Afganistan'dan Türkistan'a geçtiler. Semerkand, Buhârâ ve Hıyve'den İran'a indiler. Meşhed'den İran Türk İmparatorluğunun başkenti olan Kazvîn'e vardılar. Şah Tahmasb tarafından kabul edilen Seydî-Ali Reis, Şah İsmail'in oğlu ve yeryüzünün Kanunî'den sonra gelen en kudretli hükümdarı olan Safevî imparatorundan da iltifat gördü. Tebriz'den Türkiye topraklarına girdi. Bağdad-Musul-Diyarbakır-Ankara yoluyle İstanbul'a geldi. Fakat Kanunî, Edirne'deydi. 1 Mayıs 1557'de Galata'daki konağına inen Seydî-Ali Reis, bir hafta sonra Edirne'deydi. Kanunî Sultan Süleyman'a Haleb'de veda etmesinin üzerinden tam 3 yıl, 5 ay geçmişti. Denizcilere büyük zaafı olan Kanunî, Seydî-Ali Reis'i birçok defalar kabul ederek bütün macerasını dinledi ve bu seyahatini kaleme almasını emretti. Seydî-Ali Reis, Kanunî'ye, Türkistan Hakanı ve Gucarat Şahı'ndan Hint Racalarına kadar büyüklü küçüklü hükümdarlardan 30 kadar mektup getirmişti. Bunların kimi iktisadî veya askerî yardım istiyor, kimi dostluk ve kulluk arzediyordu. Bundan sonra Seydî-Ali Reis, 1560 Cerbe savaşına katıldı. Preveze'den sonra Türkler'in tarihleri bo-

yunca kazandıkları en büyük deniz zaferi olan bu savaşta da amirallik etti. 1563 yılının ocak ayında, takriben 65 yaşında, Galata'daki devrinin denizci, bilgin ve şairlerinin toplantı yeri olan büyük konağında huzur, şan ve şeref içinde öldü. Seydî-Ali Reis, en az amiralliği derecesinde coğrafya, matematik ve astronomi bilgini olmakla da ünlüdür. Ayrıca şair olarak da devrinde büyük şöhret yapmıştır. Büyük Türk astronomu Ali Kuşçu'nun Fâtih'in emriyle yazdığı Fethîye adlı ünlü astronomi kitabını Farsça'dan Türkçe'ye çevirmiştir. Mir'ât-ı Kâinât adında bir matematik kitabı yazmıştır. Fakat dünyaca meşhur eserleri Muhît adlı deniz coğrafyasına ait kitabıyle Hindistan gezisini anlatan Mir'âtu'l-Memâlik (Ülkelerin aynası)'idir. Bu eserler, Türk amiralini XVI. asrın en büyük bilginlerinden biri derecesine ulaştırmaktadır. Seydî-Ali Reis'in bu kitapları Almanca'ya İngilizce'ye, Fransızca'ya, Özbekçe'ye, İtalyanca'ya çevrilerek birçok defalar basılmıştır.

CERBE ZAFERI

10 şubat 1560'da büyük bir armada Sicilya'dan hareket etti. Başta İspanya olmak üzere Almanya, Papalık, Malta, Toskana, Ceneviz gibi devletlerin donanmalarından meydana gelen bu armadada 200 gemi vardı. Forsalar dışında 30.000 asker taşıyordu. 22 yıldan, Preveze'den beri Hıristiyan âleminin çıkardığı en büyük deniz kuvvetiydi. 2 martta Haçlılar, Tunus'un güneyinde bir Türk deniz üssü olan Cerbe adasına geldiler. Trablusgarb beylerbeyisi Turgut Paşa, durumu İstanbul'a bildirdi.

Cerbe'deki Türk deniz üsstünü düşüren Haçlılar, Turgut Paşa'nın elinden Trablusgarb'i almak için hareket etmek üzereydiler ki, 120 parçadan müteşekkil Türk donanmasının İstanbul'dan ayrıldığı haberi geldi. Donanmay-ı Hümâyûn'un başında Kapdân-ı Deryâ Piyâle Paşa bulunuyordu. Bunun üzerine Haçlılar, Türk donanmaının hareketini izlemek üzere Cerbe'de kalmaya karar verdiler. Ağrıboz'da ağzına kadar cephane ve erzak yüklü 24 nakliye gemisini de beraberine alan Piyâle Paşa, İstanbul'dan ayrıldığının 33. günü 7 mayısta Malta'ya, 2 gün sonra da Cerbe'ye geldi. Turgut Paşa'nın donanmayla birleşmek üzere Trablus'tan ayrıldığı, fakat henüz erişemediğini öğrendi. Piyâle Paşa, baştardasına amirallerini çağırdı. Harb meclisinde,

düşman armadasının yok edilmesine ve bunun için Barbaros Hayreddin Paşa'nın Preveze'de kullandığı taktiğin uygulanmasına karar verildi. Sol kanada İzmir bahriye sancak beyi Uluç-Ali Reis, sol kanada da Hindistan'dan dönen Seydî-Ali Reis komuta edeceklerdi. Bu sırada Piyâle Paşa 45, Turgut Paşa 75, Seydî-Ali Reis 62, Uluç-Ali Reis ise 53 yaşlarında idiler.

Preveze'nin üzerinden 21 yıl, 7 ay, 13 gün geçmişti ki, Güney Akdeniz'in kızgın sularında, dünya tarihinin en büyük deniz vuruşmalarından biri başladı. 14 mayıs 1560 günü Piyâle Paşa ve amiralleri, Haçlı armadasını birkaç saat içinde bozdular. Türk deniz taktiği kusursuz ve tamamen harikulâde idi. Forsalar dışında 30.000 kişi olan düşman askerinin 20.000'i öldü, boğuldu veya esir edildi. Geri kalanların çoğu, yaralı ve perişan bir şekilde her biri Türk toplarıyle delik deşik olmuş gemilerine can attı. Armadaya komuta eden Gian Andrea Doria ile Sicilya kıral nâibi Medinaceli Dukası, birer kayığa atlayıp canlarını kurtardılar. Esirler arasında Don Alvaro de Sandi, Sicilya kuvvetleri komutanı Don Sanchez de Levia, Napoli kuvvetleri komutanı Don Berenger de Requeses, bunun damadı Don Juan de Cardona, Sicilya Kıral Nâibi Medinaceli Duka'sının oğlu Don Gaston gibi İspanya'nın en büyük askerleri ve daha sürüyle tanınmış asılzade bulunuyordu. Papalık filosuna komuta eden Prens Flaminio Orsini öldü. Muharebeyi takip eden günlerde Piyâle Paşa, düşman donanmasının batmaktan kurtulan parçasının peşine takıldı ve ağır zayiat verdirdi. Kaçamayacaklarını anlayan düşman

askerleri, Cerbe kalesine sığındılar. Ceneviz, Sicilya ve Napoli amirallik baştardaları, Türkler'in eline geçti. 5.000'den fazla Haçlı, Türkler'e esir düştü. Bu sırada Turgut Paşa 12 kadırgayla geldi ve denizin, alabildiğine gemi ve insan kalıntılarıyle dolu manzarasını seyretti. Türk zayiatı, Preveze'de olduğu gibi şaşılacak derecede azdı. Ancak birkaç küçük gemi batmıştı. Şehitlerin sayısı 1.000'i bulmuyordu.

Bozgun haberi, Avrupa'yı altüst etti. İspanya kıralı ve seferin düzenleyicisi II. Felipe, çok müteessir oldu. Küçük yeğeninin zaferi için dua eden pek yaşlı Andrea Doria, kederinden hastalanıp öldü. Bundan sonra Piyâle Paşa, 30 temmuzda Cerbe kalesini İspanyollar'dan aldı. Kaleyi savunan 8.800 İspanyol'un hepsi öldü veya esir edildi. Kalenin altına sığınan İspanyol gemileri Türkler'in eline geçti. Piyâle Paşa, 27 eylül sabahı, muzaffer donanmasıyle İstanbul'a döndü.

Kanunî Sultan Süleyman, yanında vezirler ve elçiler olduğu halde, donanmayı seyretmek için Sarayburnu'na inmişti. Donanma-yı Hümâyûn'un önünde, seren direkleri kırılmış 19 muazzam düşman gemisi gidiyordu. Bu gemilerin güvertelerinde başları açık binlerce düşman esiri doldurulmuştu. İçlerinde Avrupa'nın en tanınmış prens, asılzade, general ve amiralleri bulunuyordu. Büyük düşman bayrakları, kadırgaların arkasından denize serilmişti. Donanmay-ı Hümâyûn, bütün toplarını kuru sıkı ateşleyerek "Cihan Hâkanı" Kanunî Sultan Süleyman'ı selâmladı. Manzara, hayaline bile cesaret edilemeyecek bir haşmet arzediyordu. Kanunî,

bu manzara karşısında yanındaki vezirlere ve elçilere şöyle dedi: "İşte insan bütün bunları görüp de gurura kapılmamalı; her şeyin Cenâb-ı Hakk'ın inayetiyle olduğunu hatrlayıp Allah'a şükürler etmelidir!".

Divan-ı Hümâyûn, muzaffer kapdân-ı deryâya "vezir" yani büyük-amiral pâyesinin verilmesini Kanunî'ye arzetti. Ancak Kanunî, Piyâle Paşa'nın genç olduğunu, henüz beylerbeyiliğine yani oramiralliğe iki yıl önce yükseldiğini söyledi; vezâret rütbesinin haysiyetinin düşeceğini düşündü ve hükûmet teklifini tasdik etmedi. Kapdân-ı deryâyı şahsen mükâfatlandırmak yoluna gitti. Kendisini torunu Gevherhan Sultan'la evlendirdi ve "dâmâd" yaptı.

Cerbe, Türkler'in tarihleri boyunca Preveze'den sonra kazandıkları en büyük deniz zaferidir. Cerbe'de bulunmak, vaktiyle Preveze'de bulunmak gibi, Türk levendleri arasında büyük bir şeref sayıldı. Şu veya bu levend, "Preveze'de veya Cerbe'de bulunmuştur" diye övüldü. Her ikisinde de bulunan Türk levendleri, arkadaşları arasında, gıpta edilmeye değer kahramanlar derecesine yükseltildi.

BİR VENEDİK KORSANLIĞI

XVI. asır, korsanlığın bütün tarih boyunca en çok geliştiği çağdır. İki türlü korsan vardı: devlete bağlı korsanlar ve şahısları için denizlerde haydutluk yapan korsanlar. İlkine Fransızlar "corsaire" (korser), ikincisine "pirate" (pirat) diyorlardı. Türkçe'de "korsan" kelimesi, ilk mânada kullanılıyor ve karadaki "akıncı" sınıfının denizdeki karşılığı olan teşkilât için "korsan" deniyordu. Kelimede hiç bir küçültücü mâna yoktu. Eski tarihlerimiz "Barbaros ve Turgut yaman korsanlardı" şeklinde övgülerle doludur. Deniz hırsızı olan korsanlar, XVI. asır Türk dünyasında meçhuldü.

Avrupa devletlerinde, deniz kuvvetlerine bağlı korsanlar olduğu gibi, deniz haydutları da vardı. Atlas Okyanusu'nda, bilhassa Amerika sularında ve Karayip Denizi'nde İspanyol korsanları hâkimdi. Yüzyılın sonlarına doğru Felemenk ve İngiliz korsanları, İspanyollar'la çekişmeye başlamışlardı. Fransız korsanları da vardı. Portekizliler, daha çok Hind denizlerinde faaliyet gösteriyorlardı.

O çağ dünyasının deniz trafiğinin en yoğun olduğu Akdeniz'e Türk denizcileri hâkimdi. İkinci derecede Venedikliler, sonra İspanyollar, Fransızlar ve Cenevizliler geliyordu. Türk korsanları, Atlas ve Hind okyanuslarında da dolaşmakla beraber, bilhassa Akdeniz'de geziyorlardı. Boğazlar'dan Cebe-

lüttârık'a kadar koca Akdeniz, Türk korsanlarının dolaşma alanı idi. Osmanlı devletinin himayesinde ve dost olan Fransız gemilerine dokunulmazdı. Venedik gemileri, ancak bu devletle savaşıldığı zamanlar taarruza uğruyordu. Türk korsanları daha çok İspanyol ve İspanya ittifakı devletlerinin gemilerine hücum ederlerdi.

XVI. asır sonlarında, III. Sultan Murad Han devrinde, Türk - Venedik münasebetleri oldukça iyi idi. Birkaç defa durum gerginleştiyse de savaş olmadı. Padişahın gözde zevcesi Safiye Haseki-Sultan, Venedikli büyük ailelerden Baffa'ların kızı olduğu için, Venedik'e dost bir siyaset izlenmesinde rol oynuyordu. III. Murad devrinde iki devlet arasındaki en ciddî olay, bir Türk gemisinin Venedikli korsanlar tarafından zaptı ve içindekilerin fecî şekilde öldürülmesidir:

Ramazan Paşa, Cezâyir beylerbeyisi idi. Vâdî's-Seyl meydan muharebesinde Portekiz ordu ve donanmasını kıralları ile beraber yok eden ve Portekiz devletinin siyasî varlığına son veren, Fas'ı Türk imparatorluğunun sınırları içine alan Ramazan Paşa, 1589'da mahallî bir ayaklanmayı bastırırken Cezâyir'de bir kaza kurşunu ile şehit oldu; Cezâyir'e gömüldü. Ramazan Paşa'nın adını bilmediğimiz pek genç hanımı, Paşa'nın bütün servetini ve henüz süt çocuğu olan oğlunu alıp, yerleşmek üzere, Cezâyir'den İstanbul'a doğru hareket etti. Ramazan Paşa, çok zengindi. Bilhassa Vâdî's-Seyl zaferindeki Portekiz ganimetlerinden payına düşen servet, pek büyük olmuştu. Şimdi bu servet, genç hanımının elindeydi. Zavallı kadın, kocasını kaybet-

menin üzüntüsü içindeydi. Büyük servetinden faydalanmak ve oğlunu babasına lâyık bir şekilde yetiştirmek için İstanbul'a gideceği için nispeten teselli buluyordu. Türk beylerbeyisinin hanımının bindiği gemi gibi bir gemiyi ele geçirmek, o çağda her korsanın hayaliydi. Ancak Türkiye ile Venedik, sulh halindeydi. Türkler, Venedik gemilerine taarruz etmedikleri gibi, Venedikliler de böyle bir şey yapamazlardı.

Ramazan Paşa'nın hanımının bindiği gemiye yüklediği servet, 400 köle ve 40 câriye dışında, 800.000 dukaya, bugünkü satınalma gücüyle 400 milyon TL.'na baliğ oluyordu. Gemi, Zanta adasına uğradı. Adanın Venedikli kumandanı, hanımefendiye saygılarını sundu. Ancak geminin yüklendiği serveti duyan Venedikli amiral Emmo, Kefalonya adası açıklarında, Türk teknesine tarruz etti. Gemideki 250 Türk denizcisi, tamamen şehit oluncaya kadar pek üstün düşmana karşı vuruştu. Sonunda tekne, Venedikliler'in eline geçti. Paşa'nın hanımı, kendini savunurken vuruldu; kucağındaki oğlu ile beraber öldü. 40 cariye, tecavüze uğradıktan sonra öldürülüp denize atıldı. Bu suretle olay hakkında iddiada bulunacak şahit bırakılmamış oluyordu. Venedikliler, gemideki serveti alıp, tekneyi batırdılar.

Ancak Türkler tarafından şahitlik edecek tek şahsın hayatta bırakılmamasına rağmen Divan-ı Hümâyûn, olayın bütün tafsilâtını öğrendi. İstanbul halkı arasında, Venedik aleyhine büyük kaynaşma oldu. Halk, Venedik büyükelçisini öldürmek istedi. Safiye Haseki-Sultan'ın aracılığı ile Venedik balyozunun hayatı kurtarıldı. İyice dayak yedikten

sonra, İstanbul'daki Venedik Sarayı'ndan alınıp Yedikule'ye götürüldü; oraya hapsedildi. Padişah yâverlerinden Hasan Çavuş, dehşetli tahditler taşıyan bir mektupla, Venedik Senatosu'na gönderildi. Senato, korktu. Amiral Emmo başta olmak üzere bütün olaya katılanları Hasan Çavuş'un gözleri önünde idam ettirdi. Emmo'nun elkoyduğu 800.000 duka ile 400 köle, Ramazan Paşa'nın varislerine, varis yoksa Hazîne-i Hümâyûn'a verilmek üzere, Preveze Kadısı'na teslim edildi. Emmo, 400 köleyi serbest bıraktığı için, Venedik, bunların yerine başka 400 köle bulup göndermişti. Senato, bununla yetinmedi. Bir İspanyol gemisinden ele geçirdiği 39 Türk esirini, yaranmak kasdıyle İstanbul'a yolladı. Bu suretle, Venedik için Girit'in kaybıyle sonuçlanacak bir savaş önlenmiş oldu.

ORTA AFRİKA'DA TÜRKLER

"Türk asrı" denen XVI. asırda Osmanlı Türkleri, Orta Afrika ile de ilgilenmişlerdir. Orta Afrika o çağda tamamen veya kısmen bilinmeyen topraklar arasında sayılıyordu. İlk Orta Afrika siyasetini açan, en büyük Türk amirallerinden biri olan Sâlih Paşa'dır. 1551'den 1556'ya kadar Cezâyir beylerbeyiliği yapmıştır. Bu sırada, 4.000 Türk ve Emîr Abdülaziz komutasında 8.000 Arap gönüllüsü ile ilk defa olarak Güney Cezâyir'e indi. Sâlih Paşa, kuzeyden güneye doğru önce Tell Atlasları'nı, sonra Sahrâ Atlasları'nı geçti. Tuggurt vahasına geldi. Buradan daha da güneye ilerledi ve Vargla vahasına erişti. Burada bir müddet kaldıktan sonra güneye doğru yoluna devam etti. Büyük Sahrâ'ya geldi. Tuareg ırkından 5.000 Berberî ve Zenci'yi esir alıp Cezâyir şehrine döndü. Büyük Sahrâ'daki kabîlelerin yıllık vergiye bağlandığı bu sefer, coğrafî keşifler tarihi bakımından çok önemlidir. Zira tarihte ilk defa olarak Afrikalı olmayan bir kavim, yani Türkler, Büyük Sahrâ'da bu kadar güneye inmişlerdi.

Sâlih Paşa'nın en yakın arkadaşlarından olan diğer bir Türk amirali, ünlü Turgut Paşa da Orta Afrika ile ilgilendi. Hattâ bu ilgi, Sâlih Paşa'nınkinden birkaç yıl daha öncedir. Turgut Reis, bu sıralarda "paşa" yani oramiral olmuş, bugün "Lib-

ya" dediğimiz Tarablusgarb eyaletinin başına getirilmişti. Bu Türk eyaletinin güney sınırları da Büyük Sahrâ'ya dayanıyordu. 3.400 metreye kadar yükselen Tibesti Dağları, Trablusgarb ile bir Müslüman Zenci kırallığı olan Bornu'yu ayırıyordu. Bu devletin merkezi Kuka şehri, Çad Gölü'nün güneybatı kıyısındaydı. Devlet, bugünkü Nijerya, Nijer, Çad ve Kamerun devletlerinin bir kısım toprakları üzerinde kurulmuştu. 1000 yıllarına doğru kurulan bu Müslüman Zenci kırallığında yüksek tabaka az çok Arapça biliyordu. Sünnî - Mâlikî mezhebi yayılmıştı. 1194'te Seyfî hanedanı düşmüş, onun yerine, 1846'ya kadar 652 yıl iktidarda kalacak olan Bulâla hanedanı geçmişti. İşte Ekvator'un 8 derece kuzeyindeki enleme kadar güneye inen bu mühim ve eski devlet, Trablusgarb beylerbeyisi Turgut Paşa'nın başlıca hedefi oldu.

Turgut Paşa, Bornu'da Türk yüksek hâkimiyetini kurabilmek için savaşçı bir siyaset gütmedi. Dostluk gösterdi. Hattâ Bornu hükümdarına teknik yardımda bulundu. Bornu' tahtında bulunan Melik Muhammed, 1550'de Trablusgarb'e elçi göndererek Türk yüksek hâkimiyetini tanıdığını bildirdi. Onun yerine tahta geçen yeğeni Melik III. İdris Amsâmi Alaôma ise, 1557'de İstanbul'a elçi yolladı ve kesin şekilde Kanunî Sultan Süleyman'a tâbiiyetini arzetti. Türk hâkimiyeti, Doğu Afrika'da olduğu gibi Orta Afrika'da da Ekvator çizgisine yaklaşmış oluyordu.

Türkler, Bornu'nun zengin ham maddelerini alıyor, sanayi mamulâtı satıyorlardı. Tarihte ilk defa olarak Turgut Paşa'nın yolladığı ateşli silâh-

lar, Orta Afrika'ya girdi. Trablusgarb beylerbeyisine bağlı Fizan sancak beyi, Bornu devletini kontrolle görevliydi. Büyük Sahrâ'nın ortasındaki ehemmiyetsiz bir Türk sancak beyi yani valisinin böyle eski ve kudretli bir krallığı kontrol etmesi, XVI. asır Türk kudretinin derecesini gösteren tipik olaylardan biridir. Ancak modern çağda da sömürgeci devletlerin sömürgelerini çok küçük kuvvetlerle kontrol edebildikleri hatırlanırsa, bu olaya fazla şaşılmaz. Bundan böyle Bornu üzerindeki Türk yüksek hâkimiyeti, birçok fâsıla ile, XIX. asır sonlarına, Sultan Abdulaziz devrine kadar devam etti.

Bu suretle XVI. asırda Türkler, Afrika kıt'asının yarısından büyük bir parçasını doğrudan doğruya veya dolayısıyle kontrol edebiliyorlardı. Kıt'anın geri kalan orta ve güney bölgeleri ise, tamamen meçhul ve kapalıydı. Merkezleri Cezâyir, Tunus, Trablusgarb, Kahire ve Massava şehirlerinde bulunan 5 Türk beylerbeyiliği yani eyaleti, doğrudan doğruya idareleri altında tuttukları ülkeler dışında, birçok yerli Afrika devletini kontrolleri altında bulunduruyorlardı. Doğrudan doğruya Türk Osmanlı idaresinde bulunan Afrika ülkeleri Cezâyir, Tunus, Libya, Mısır, Kuzey Sudan, Eritre ve Somali'den ibaretti. Diğer Afrika ülkeleri, tâbiiyet yoluyle Türkiye'ye bağlıydı. Türkiye'nin Afrika'daki en kudretli tâbii, başlı başına büyük devletler arasında sayılan Fas Arap imparatorluğu idi ki, bu devlet de kendi hesabına Batı ve Orta Afrika'da birçok ülkeyi kontrol ediyordu. XVI. asırda Türkler, Afrika'da, Gine'ye, Kamerun'a, Mozambik güneylerine kadar yüksek hâkimiyetlerini tanıtmışlardı.

DOĞU AFRİKA'DA TÜRLER

Kanunî Sultan Süleyman zamanında Özdemir Paşa ve oğlu Özdemiroğlu Osman Paşa, Doğu Afrika'da Eritre'yi, Somali'yi, Habeşistan'ın büyük bir bölümünü Osmanlı Türk imparatorluğuna katmışlardı. Bu suretle Kuzey, Batı ve Orta Afrika'dan sonra Doğu Afrika'nın da en büyük ülkeleri ya doğrudan doğruya devlete ilhak edilmiş, veya tâbiiyet yoluyle İstanbul'a bağlanmıştı. Afrika kıt'asının geri kalan ülkeleri zaten henüz meçhuldü.

Kanunî'den sonra Osmanlı Türkleri, Doğu Afrika'da daha da güneye inmek için birkaç tecrübe yaptılar. Bilhassa XVI. asrın sonlarına doğru Ali Bey adında bir Türk amiralinin III. Sultan Murad zamanındaki teşebbüsleri, coğrafya ve keşifler tarihi bakımından çok ilgi çekicidir. Sâlih Paşa'nın Büyük Sahrâ, Özdemir Paşa ile oğlu Osman Paşa'nın Sudan ve Somali keşif seferlerinden sonra Ali Bey'in Doğu Afrika kıyılarını dolaşması, Afrika kıt'asının medenî dünya tarafından biraz daha iyi tanınmasını mümkün kılmıştır.

Ali Bey'in seferleri hakkında Türk kaynaklarında fazla bir şey yoktur. Bu seferler hakkındaki bilgilerimizi, daha çok o çağda yazılmış Portekiz kaynaklarından ediniyoruz. Ali Bey, Yemen eyaletinin vilâyetlerinden birinin sancak beyiydi. İlk ününü, Ummân'ın Maskat limanını fethederek yaptı.

Maskat'ı vaktiyle Pîrî Reis almış, fakat sonradan Portekizliler ele geçirmişlerdi. Bundan sonra Ali Bey, 1584 yılında Aden limanından hareket etti. Aden Körfezi'nden Hint Okyanusu'na çıktı. Güneydoğuya doğru yol alıyordu. Somali kıyılarını baştan başa geçti. Ekvator çizgisini güneye doğru aştı. Kenya kıyılarını takip ederek güneye doğru indi. Mombasa'nın 100 kilometre kuzeyinde Malindi limanına demir attı. Burada Zenciler'le beraber bir miktar da Arap ve Arap-Zenci melezi yaşıyordu. Bunlar, Türk denizcilerini sevinçle karşıladılar. Bilhassa Araplar, gönüllü olarak Türk hizmetine girdiler. Böylece oldukça önemli bir kuvvete sahip olan Ali Bey, hemen bütün Kenya kıyılarında egemenlik kurdu. Kuzeyde Lamu adası, güneyde Mombasa limanı, Türkler'in eline geçti. Ali Bey, Aden'e döndü. Bıraktığı memurlar, Kenya kıyılarında Türk idaresini devam ettirdiler.

1584 seferinin başarısı üzerine Yemen Beylerbeyisi, 5 yıl sonra, 1589 başında Ali Bey'i teşebbüsünü genişletmek üzere tekrar Doğu Afrika'ya gönderdi. 4 kadırga ve birçok küçük savaş ve taşıt gemisiyle Ali Bey, gene Kenya'ya geldi. İngiliz tarihçisi Dames: "bu sırada Osmanlı hükûmeti Hind Okyanusu'na daha büyük bir filo gönderebilseydi, bütün Doğu Afrika, Afrika'nın diğer ülkeleri gibi yüzyıllarca Türkler'in olurdu" demektedir.

Bu sıralarda Ramazan Paşa'nın bir tek meydan muharebesiyle siyasî varlığına son verdiği Portekiz devleti, İspanya'ya katılmıştı. Doğu Afrika halkının çoğu da Türkler'i iyi karşılıyorlardı. Ancak İstanbul hükûmeti, bu uzak ve kısır topraklara en

küçük bir ilgi göstermiyordu. Portekizliler'le birçok defalar vuruşan Ali Bey, Mombasa'ya geldi. Türk amiralinin başarısından ürken Portekiz Kıral Naibi, İspanya Kıralı'ndan aldığı emir üzerine, kardeşi Don Thomé de Souza Countinho'yu bir filo ile Ali Bey'in üzerine gönderdi. 5 mart 1589'da Portekiz donanması, Mombasa'ya girdi. Baskına uğrayan Türk filosu yakıldı. Mombasa, Türkler'den alındı. Ali Bey esir edildi ve Lizbon'a götürüldü. Türk levendleri, güneybatya, Tanganyika içerilerine kaçtılar. Fakat Güneydoğu Afrika'yı harabeye çeviren Bantu ırkından Zimbaslar'ın eline düştüler. Yamyam olan Zimbasılar, Türk levendlerini kızartıp yediler.

Osmanlı Türkleri'nin hâkimiyeti, XVI. asır içinde Kenya kıyılarından çok daha güneye de indi. Tanganyika ve Mozambik kıyılarını ellerinde tutan Arap Şîrâzî devleti, birçok defalar Yavuz'a, Kanunî'ye III. Murad'a tâbiiyetini arzetti. Bu suretle Doğu Afrika'da Türk hâkimiyeti, ekvatorun 20-25 derece güneyine kadar inmiş oldu.

OSMANLI TÜRKLERİ'NİN İNDONEZYA SEFERLERİ

XVI. asırda Türk Osmanlı Cihan devletinin en büyük düşman ve rakiplerinden biri de Portekiz kırallığı idi. Bilhassa deniz gücü ve deniz ticareti bakımından büyük devletler arasında bulunan Portekiz, Hind Okyanusu'nda yaptığı ticaretle çok zenginleşmişti Portekiz, Hind denizlerinde yalnız ticaret yapmakla kalmıyor, zayıf Müslüman devletlerine de musallat oluyordu. Hindistan ve İndonezya'da bulunan bu devletler, halîfelik sıfatını da taşıyan yeryüzünün en kudretli hükümdarı olan Türkiye hakanından yardım istiyorlardı. Bu yardımı sağlamak için, Kanunî Sultan Süleyman zamanında Hind Okyanusu'na, Hindistan'a, hattâ İndonezya'ya birçok sefer yapıldı. Bu yazımızda, Osmanlı Türkleri'nin İndonezya seferlerinden bahsedeceğiz.

Türkler, Portekiz donanmasını Atlas Okyanusu'nda, Ümit Burnu-Lizbon yolunda, Fas kıyılarında, Hind Okyanusu'nda ve çevresindeki denizlerde iyice hırpaladılar. Türk donanması, bu denizlerde Portekizliler'e o derecede zarar verdi ki, Portekiz, Hind ticaretinden elde ettiği kârın önemli bir bölümünü, Türkler'le savaşabilmek için harcamaya başladı. Gerçekten Atlas Okyanusu'nda Lizbon-Ümit Burnu yolundaki Türk filoları ile mücadele etmek, Portekiz'e şimdiki değerle yılda 180 milyon TL.'-

na mal oluyordu; o zaman için büyük bir paraydı. Papa, Hind sularında Türkler'le vuruşurken ölen Portekiz denizcilerinin Tanrı katında bütün günahlarının affedileceğini, doğrudan doğruya Cennet'e gideceklerini bir ferman yayınlayarak ilân etti. Nihayet Fas'ta Portekiz ordusunu, donanmasını, kıralını, kumandan ve devlet adamlarını yok eden Türkler, Portekiz'in İspanya tarafından ilhakını hazırladılar. Devlet olarak bile hayatını ve istiklâlini devam ettiremeyen Portekiz, Hind sularındaki zengin ticaretinden gittikçe mahrum oldu.

XVI. asırda İndonezya, az nüfuslu bir adalar ülkesiydi. Birçok devletçiğe ayrılmıştı. Bu devletlerin en önemlisi, Açe sultanlığı idi. Sumatra adasının kuzeyi ile Malaya yarımadasının güneybatı kıyılarını içine alıyordu. Açe elçileri, daha Kanunî zamanında yardım istemek üzere İstanbul'a gelmişlerdi. Kanunî, küçük bir filo ile Lutfî Bey'i İndonezya'ya yolladı. Açe'ye gelen Lutfî Bey, sultana son sistem 8 topla başka stratejik malzeme hediye etti. Kaptanlarından Hayreddin Mehmed Reis'i, 600 Türk levendi ile beraber Açe sultanı Alâüddin Şâh'a bıraktı. Hayreddin Mehmed Reis, az zamanda modern bir donanma meydana getirdi ve Açe devletinin deniz kuvvetlerinin başına geçti. Portekizliler'i Açe sularından uzaklaştırdığı gibi, hizmetine girdiği devletin sınırlarını da genişletti. Malaya yarımadasındaki yerli devletlerle savaştı ve onlardan aldığı toprakları Açe'ye kattı. Alâüddin Şah, Türk yardımı sayesinde Güneydoğu Asya'nın en güclü hükümdarı oldu. Bu çağda Açe, son derece gelişmiş ticaretiyle, zengin bir devletti.

1538'deki ilk Türk yardımından sonra Açe Sultanı, Türkiye padişahına tâbi olduğunu ilân etti. Bu suretle Osmanlı sınırları, fiilen olmasa bile hukukan Uzak Doğu'ya, Güneydoğu Asya'ya kadar uzandı. 1567 seferinde Açe Sultanı, ordusundaki 400 Türk levendinin savaş bilgisi sayesinde Malaya yarımadasında büyük askerî başarılar kazandı. Faaliyet alanını genişletmek için, metbûu olan Türkiye'den yeniden yardım istedi.

Kanunî'nin lutuflarından cesaretlenen Sultan, bu defa daha geniş ölçüde bir yardım istiyordu. İstedikleri arasında yalnız denizciler değil, topçu subayları, mühendisler, istihkâmcılar ve başka teknik personel vardı. Açe Sultanı, Kanunî'den, kendisini bir hükümdar gibi değil, Türkiye imparatorluğunun bir beylerbeyisi, bir sancak beyi gibi telakkî etmesini, "pâdşâhın kulları zümresinden" olduğunu söylüyordu. Açe elçisi Hüseyin, İstanbul'a geldiği zaman Kanunî Sultan Süleyman, Sigetvar seferindeydi. Türkiye hakanının Sigetvar'da savaş alanında ölmesi üzerine, Açe'ye yapılacak yardım işi, oğlu II. Selim'e kaldı.

II. Selim'in Açe'ye göndermeye karar verdiği yardım da bu sıralarda Yemen meselesinin ortaya çıkması dolayısıyle birkaç yıl gecikti. II. Selim, Sultan Alâüddin'e yazdığı nâme-i hümâyûn'da: "fermân-ı şerîfim ne vechile sâdır olursa, mûcibince amel eyliyesiz!" diyordu. Portekizliler'in Uzak Doğu'daki faaliyetlerini derhal İstanbul'a bildirmesi için de şu şekilde emir veriyordu: "Ol diyârın ahvâl-u mâcerâsın mufassal şerh ve atabe-i â'lem-penâhımız cânibine inbâ olunmakdan hâlî olunmıya!".

Sumatra seferi için 22 savaş gemisi tahsis edildi. Kurd Reis oğlu Muslihuddin Reis oğlu Hızır Hayreddin Reis, bu filo ile Türkiye'nin Hind denizleri amiralliğinin merkezi olan Süveyş üssünden ayrıldı. Kızıldeniz'i baştanbaşa, kuzeyden güneye geçerek Bâbulmendeb Boğazı'ndan Hint denizlerine girdi. Hint Okyanusu'nu batıdan doğuya doğru geçip tamamladı ve Açe'ye erişti. Açeliler, Türkler'i çok candan karşıladılar. Türk amirali, getirdiği yardım malzemesini Açe Sultanı'na teslim etti. Yeniden yüzlerce Türk, Açe hizmetine girdi. Sultan, bunlara devletinin en yüksek görevlerini ve pâyelerini verdi. Açeli kadınlarla evlenen Türk levendlerinin çoğu bir daha Türkiye'ye dönmediler. İçlerinden prensliğe yükselenler bile oldu. Açeliler, Türk toplarını ve II. Selim'in gönderdiği Türk bayrağını, zamanımıza kadar kutsal bir hâtıra olarak sakladılar. Bugün birçok Açeli, Türk levendlerinin torunları olduklarını söylemekte, fakat Türkçe'yi unutmuş bulunmaktadır.

ATLAS OKYANUSU'DA TÜRKLER

XVI. asırda Osmanlı Türkleri'nin Akdeniz'i ve Akdeniz'e bağlı denizleri âdeta bir "Türk gölü" haline getirdiklerini herkes bilir. Aynı asırda Türkler'in Hind Okyanusu'nda ve bu okyanusa bağlı denizlerdeki faaliyeti hakkında da epey yayın yapılmıştır. Ancak denizcilerimizin Atlas Okyanusu'ndaki seferleri pek az bilinmektedir. Hattâ Türk kaynaklarında, bu konuda hemen hemen hiç bir ciddî bilgi yoktur. Atalarımızın Atlantik'teki seferlerini ancak o devrin Avrupa kaynaklarından öğreniyoruz. Bu hususta İngiliz kaynakları, başta gelmektedir.

Bazı Avrupa tarihçilerinin "Türk asrı" veya "Kanunî Süleyman asrı" dedikleri XVI. asırda da Türkiye, bir cihan siyaseti takip etmiş, dünyanın hemen her tarafıyle ilgilenmiştir. Bu ilgi, biraz azalarak, XVII. asırda da devam etmiştir. Ancak İtalyan devletleri gibi bir Akdeniz devleti olduğu için, açık denizlere İspanya, Portekiz, İngiltere, Fransa, Holanda gibi Atlantik devletleri derecesinde ilgi duymamıştır. Esasen Atlantik ile Pasifik, Fas ile Malaya arasında yayılan bir imparatorluğun, küçük topraklara sığınmış Batı Avrupa devletleri gibi, dış ülkeler edinmeye ihtiyacı yoktu.

Bununla beraber Osmanlı Türkleri, Amerika'nın keşfi tarihinden başlayarak, Atlas Okyanusu'-

na ilgi duydular. Pîrî Reis, XVI. asrın ilk yıllarında Amerika'dan bahsetmiş, hattâ iki büyük Amerika haritası çizmiştir. Arzın yuvarlak olduğunu Türk bilginleri arasında ilk defa açıkça ileri süren Pîrî Reis'in Amerika Haritaları, aynı yıllarda Avrupa'da çizilen Yeni Dünya haritalarından çok daha doğrudur. Bütün Batılı bilginler, bu noktada birleşmişlerdir.

Barbaros Hayreddin Paşa da Yeni Dünya ile ilgilenmiştir. Kapdân-ı deryâ atanmak üzere devrin sadrâzamı Dâmâd İbrahim Paşa ile görüşmek için Haleb'e gittiği zaman, Türk imparatorluğunun kudretli başbakanına, Amerika'ya İspanyollar gibi deniz seferleri yapılmasını teklif etmiş, fakat Paşa buna lüzum görmemiş ve izin vermemiştir. Bu yıllarda henüz İngilizler bile Amerika seferlerine başlamamışlardı.

Gene Barbaros Hayreddin Paşa, dikte etmek suretiyle yazdırdığı "Gazavât" adlı hâtıralarında Türkler'in "Sebte Boğazı" dedikleri Cebelüttârık Boğazı'ndan çıkarak Atlantik'e açıldığından birçok defalar bahseder. Hattâ 1535 ağustosunda Cadiz Körfezi'ne çıkmış, Portekiz'in Atlantik üzerindeki güney limanı olan Faro'yu bombardıman etmiştir.

Sinan Reis, Ahmedoğlu Aydın Reis, Kazdağlı Sâlih Paşa, Turgut Paşa gibi Barbaros'un yanında yetişen en tanınmış Türk amiralleri, birçok defalar Atlantik'e çıkmış, İspanya, Portekiz ve Fas'ın bu Okyanus kıyılarındaki limanlarına seferler yapmışlardır. Fas, önce Sâlih Paşa, yüzyılın sonlarında da kesin olarak Ramazan Paşa tarafından fethedilince,

esasen Türk imparatorluğunun sınırı da Atlas Okyanusu'na dayanmıştır.

Murad Reis'in XVII. asrın ilk yarısındaki Atlantik seferleri pek ünlüdür ve Batı edebiyatında derin tesirler yapmıştır. Murad Reis, 1617'de Portekiz'in Afrika açıklarında bulunan, nefis şaraplarıyle ünlü Madeira adasını zaptetmiş, 1.200 esir alarak üssü olan Cezâyir'e dönmüştür. Aynı amiral, daha 1585'te İspanya'ya ait, Afrika açıklarındaki Kanarya takımadalarının en kuzeydoğusunda olanını, Lanzarote adasını zaptetmiş, 300 esirle Cezâyir'e dönmüştü. Sonradan Murad Reis, faaliyet ve teşebbüs alanını çok genişletmiş, Kuzey Atlantik'e seferler düzenlemiştir.

Murad Reis'in seferlerinin en ünlüsü, 12 kadırgadan müteşekkil bir filo ile yaptığı 1627 İzlanda seferidir. Manş Denizi'nden Kuzey Denizi'ne geçerek Danimarka ve Norveç kıyılarını bombardıman eden Türk amirali, 1627 yılının 20 haziran günü Kuzey Kutup Dairesi'ne erişerek İzlanda kıyılarına demir atmıştır. Türkler, 16 temmuza kadar tam 26 gün İzlanda'ya hâkim olmuş, 400 esir ve büyük ganimetle 12 ağustosta Cezâyir'e dönmüşlerdir. 5.000 km.'den uzun olan İzlanda - Cezâyir dönüş yolu 27 günde alınmıştır. Bu seferde Türkler'e esir düşüp Cezâyir'e getirilen Olaf Egilson adındaki rahip, sonradan kurtularak İzlanda'ya dönmüş ve Murad Reis'in seferini İzlanda dilinde bir kitap halinde kaleme almıştır.

İzlanda'ya Ali Biçin Reis de bir sefer yapmış ve 800 esirle Cezâyir'e dönmüştür.

Daha sonra Türk denizcileri, Newfoundland adasına ve Kanada'nın Labrador ve St. Lawrence kıyılarına seferler yaparak Amerika'ya erişmişlerdir. Daha güneye, Virginia kıyılarına da inmişler, hattâ Virginialı çok güzel bir İngiliz kızını ele geçirerek, İstanbul'a padişahın haremine yollamışlardır. Türkler'in Karayib Denizi'ne yaklaştığını gören bu denizdeki İspanyol korsanları çok telâşlanmışlar ve her yıl elde ettikleri ganimetten Cezâyir'e belirli bir pay göndermek suretiyle, Türk denizcilerinin Antiller'e gelmesini önlemişlerdir.

Bu seferleri, Türk deniz kuvvetlerinin "korsan" denen sınıfı yapıyordu. Bu kelime bugün anladığımız mânada olmayıp, deniz kuvvetlerine bağlı komando sınıfına verilen addı ve kara ordusundaki akıncı sınıfına karşılıktı. Akıncı ve korsanların hareketlerinin gayesi, düşmanın iktisadî ve manevî gücünü yok etmekti.

1674'te bir Türk filosu, Lizbon önlerine gelmiş, Portekiz başkentinin üzerinde bulunduğu Tajo halicindeki büyük bir Portekiz savaş gemisini, Lizbonlular'ın gözleri önünde zaptetmiştir. 1693'te İberya yarımadasının kuzeybatı ucu olan Finisterre Burnu açıklarında bir Türk filosu, gene bir Portekiz savaş gemisini ele geçirmiştir. 1695 ocağında Ali Baba'nın kumandasındaki başka bir Türk flosu da St. Vincent Burnu açıklarında 36 topla mücehhez bir Holanda gemisini zaptetmiştir.

Bu suretle Osmanlı devletıyle savaş halinde bulunan devletlerin deniz ve iktisat gücü, korsan sınıfı sayesinde geniş ölçüde hırpalanmıştır. 1613 -

1621 yılları arasındaki 8 yılda yalnız Cezâyir limanına ganimet olarak 936 Avrupa savaş ve ticaret gemisinin getirildiği hatırlanırsa, yapılan işin çapı hakkında bir fikir edinmek mümkün olur.

Bu bahsi, İngiltere ve İrlanda'ya yapılan Türk seferlerinden de biraz bahsetmek suretiyle bitirmek istiyorum. 1655'te Türkler, Bristol Kanalı üzerindeki Lundy adasını ele geçirerek burasını Kuzey Atlantik'teki 30-40 kadırgadan müteşekkil filolarının üssü haline getirmişlerdir. İngiltere kıralı I. James ve oğlu I. Charles'ın bütün gayretlerine rağmen, İngiltere kıyılarının sadece 10 km. ötesinde olan bu ada, Türkler'den geri alınamamış, bu yüzden birçok İngiliz amirali kıral tarafından azledilmiştir. Bu suretle İngiltere'nin Bristol, Plymouth, Southampton, İrlanda'nın Cork ve Baltimore gibi limanları, Türk korsanları tarafından birçok defalar vurulmuş, Atlantik ortasında yüzlerce İngiliz, İspanyol ve Holanda gemisi ele geçirilmiştir. Yalnız 1627 ağustosunda 10 gün içinde 27 İngiliz gemisi, Türkler tarafından zaptedilmiştir. 19 haziran 1631 gecesi İrlanda'nın Baltimore limanının Türk korsanları tarafından zaptı, derin etkiler yaratmış, bu olayı ünlü şair Thomas Usborne Daways, 56 mısrâlık uzun bir şiir yazarak terennüm etmiştir.

Türkler'in Atlantik seferleri, Türk halk şiirinde de mâkesini bulmuştur. İşte Murad Reis'in bir kıral kızını esir ettiği, Akdeniz'in hasretiyle ağladığı, on bir ay içinde yedi deniz geçerek yaptığı bir Atlantik seferinin, sefere katılan bir Türk levendi tarafından şiir diline getirilişi:

Onbir ay oturdum bir han içinde
Yedi deryâ geçdim bir gün içinde
Rabbim bize kısmet eyle karayı
Evvel karayı da sonra sılayı

Akdeniz üstünde sünbüllü dağlar
Murad Reis oturmuş dümende ağlar
Kıral kızı karşısında başın bağlar
On bir ay dedikde göründü dağlar.

TÜRK İNKILÂBININ MENŞELERİ

II. OSMAN'ın İNKILÂP TASARILARI

II. Sultan Osman, 25 ocak 1622'de Polonya seferinden İstanbul'a döner dönmez, bu seferde edindiği tecrübelere de dayanarak, inkılâpçı fikirlerini tatbika hazırlandı. Yalnız orduda değil, imparatorluğun müesseselerinde derin bir inkılâp hareketine lüzum görüyordu. Bu inkılâp sathî değil, radikal bir değişme getirecek ve devlete, Kanunî devrindeki sağlam yapısını kazandıracaktı. Yeniçeri ve diğer Kapıkulu Ocakları'nı ilga etmek isteyen genç hükümdar, bunların yerine Anadolu, Suriye ve Mısır Türkleri'nden kurulu, yalnız askerlikle uğraşan, padişahın emirlerine mutlak şekilde bağlı yeni bir piyade sınıfı kurmak istiyordu. Saray'ı, hattâ Harem'i yeniden teşkilâtlandırmak istiyor, kıyafette değişiklik yapmayı bile düşünüyordu. Bu reformları gerçekleştirebilmek için hükümdarın çevresinde pek az adam vardı. Şeyhulislâm Es'ad Efendi'nin kudretli ellerinde olan ilmiye sınıfı çekimser, fakat Kapıkulu Ocakları, açıkça muhalifti. II. Osman'ın birçok kere Yeniçeri ortalarını (taburlarını) bizzat teftiş edip yoklama yapması, Yeniçeri subaylarına birliklerinin önünde son derece ağır sözler söylemesi, hattâ askerlik değerlerini reddedip hakarette bulunması, hiç beğenmediği böyle bir ordunun kıdem zamlarını onaylamaması, Kapıkulu Ocakları ile "1" numaralı Yeniçeri sayılan padişahın arasını iyiden iyiye açmıştı.

Hele II. Osman'ın Haleb beylerbeyisine ve sair ilgililere yerli Türklerden asker yazmaları için gizli bir emir göndermesi ve Saray'da adamları olan Yeniçeriler'in bunu duymaları, anlaşmazlığı tehlikeli bir duruma getirdi. II. Osman, Cezâyir ve Tunus beylerbeyilerine birer hatt-ı hümâyûn göndererek, donanmalarını Lübnan kıyılarında toplamalarını bildirdi. İstanbul'daki büyük donanmaya da harekete hazırlanmasını emretti. Hacca gitmek bahanesiyle İstanbul'dan çıkacak, Anadolu'dan piyade askeri yazıp tımarlı sipahileri ve donanmayı da yanına alacak, bu kuvvetlerle İstanbul'a dönünce, Kapıkulu Ocakları'na istediğini yaptıracaktı. Meydana getireceği bu disiplinli ve modern orduyla Baltık Denizi'ne çıkmayı düşünüyordu.

Genç hükümdarın kafasında olgunlaştırıp yakın müşavirlerine danıştığı inkılâplar, yalnız askerî alanda değildi. Padişahların cariyelerle evlenmeleri âdetine son vermeyi, XVI. asırdan önce olduğu gibi tanınmış ailelerden kız almayı düşünüyordu. Nitekim bizzat kendisi, Şeyhulislâm Es'ad Efendi'nin kızı Ukayle Hatun'la evlendi. Bu, gerçek bir inkılâptı. Çünkü şimdiye kadar bir Osmanoğlu'nun İstanbullu bir ailenin kızıyle evlendiği görülmemişti. II. Osman, yeni, daha hafif ve rahat bir giyimle dolaşıyor, hattâ at koşumlarını sadeleştiriyordu. Bütün bunlar, geleneğe bağlı olanlar arasında büyük dedikodular yaratıyordu. Zira henüz Türkler, dünyanın en ileri ve medenî milleti olduklarına inanıyorlar, dış durum da bunu gösteriyordu. Yarım asırdır devlet ve cemiyet yapısının bozulmaya yüz tuttuğunu fark edebilenler pek azdı.

Yeniçeriler, derhal karşı propagandaya giriştiler. Padişahın tutumunu büyuk bir mübalâğayla kınamakla beraber, propaganda malzemesi olarak seçtikleri konular doğruydu. Meselâ yüzyıllardan beri verilmesi âdet olan bahşişleri padişahın askerinden esirgemiş olduğu doğruydu. Hotin seferinde 100 Yeniçeri'yi korkaklıkla itham edip öldürttüğü doğruydu. Fakat aynı padişahın aynı seferde yaralı gazileri hastahane çadırlarında ziyaret ettiği tabiatiyle saklanıyordu. İlmiye sınıfının salâhiyetlerini kıstığı, şer'î kanunların bazılarını kaldırdığı, ulemâ'nın görevlerini âdetâ fetvâ ve ibadet işlerine inhisar ettirdiği doğruydu. Veliaht-Şehzâde Mehmed gibi son derece değerli bir prensi hiç bir suçu yokken öldürttüğü doğruydu. Kapıkulu emeklilerinden 2.000 kişinin emekli maaşını, Vezir Nişancı Ahmed Paşa'ya kafa tuttukları için kestirdiği doğruydu. Şimdiye kadar görülmemiş kılıkta, hafif giyimle at üzerinde halkın önünden geçtiği doğruydu. Türkler'den yaya ve göçebe Türkmenler'den atlı asker yazmak üzere beylerbeyilere gizli fermanlar gönderdiği doğruydu. Bir ara İstanbul'da Kapıkulu Ocakları arasında bir iş göremeyeceğini düşünüp taht şehrini geçici olarak Bursa'ya nakletmek istediği doğruydu. Dinî törenlere ataları kadar uymayıp halkın duygularını incittiği doğruydu. Yapacağı ıslahata karşı koydukları takdirde Yeniçeri Ocağı gibi, Ulemâ'yı da "kırmakla" tehdit ettiği doğruydu. Nihayet dünya Müslümanlarının "halîfe" sıfatıyle başı olduğu halde, düşüncelerine aykırı bir fetvâ'yı bütün devlet adamlarının gözleri önünde yırtıp yere attığı doğruydu.

II. Osman, gençligi ve tecrübesizliği, lüzumsuz sertliği ve kendisine fazla güvenmesi yüzünden, düşündüğü inkılâpları tatbik edemedi. 18 mayıs 1622 günü kopan korkunç ihtilâlde tahtıyle beraber hayatını da kaybetti. Türkiye tarihinde ilk ciddî yenileşme hamlesinin kahramanı, II. Sultan Osman'dır. O tarihten bugüne kadar Türkiye'de daima iki fikir, muhafazakârlık ve inkılâpçılık karşı karşıya gelmiştir. II. Abdülhamid hariç bütün padişahlar, inkılâpçı fikri tutmuş, hattâ bu fikrin öncülüğünü yapmışlardır. Her iki taraf da sonsuz hatalara düştüğü için, bu iki fikri XVII. asırdan beri gayet güzel bir denge hâlinde tutan İngiltere'de olduğu gibi ileri bir demokrasi kurulmamıştır. Osmanlı İmparatorluğunda bir anavatan mefhumu olmaması, Avrupa devletlerindeki gibi devletin anavatan ve sömürgeler olarak ele alınmaması, esasen fikir akımlarını dengeli ve etkili bir şekilde kullanmayı imkânsız kılıyordu. II. Osman'dan hemen sonra, ıslahat fikrinin Kâtib Çelebî ve Koçi Bey gibi düşünürleri yetiştiği halde, bu fikirler, millete mâl edilemedi.

LÂLE DEVRİ

21 temmuz 1718 Pasarofça Anlaşması ile 1 ekim 1730 Patrona İhtilâli arasında geçen 12 yıl, 2 ay, 11 gün, Türkiye tarihinde "Lâle Devri" diye anılır. Bu yıllar, Sadrâzam Dâmâd Nevşehirli İbrahim Paşa'nın iktidar yıllarıdır. Lâle Devri, savaşlardan ve ihtilâllerden bunalan İstanbul'un ve onu taklit eden diğer şehirlerin, İbrahim Paşa'nın öncülüğüyle hayatın maddî zevklerinden yararlanmak istemeleri şeklinde târif edilebilir. Bu akım, tabiatiyle sanata da tesir etmiştir.

Devrin hükümdarı III. Ahmed, damadı olan Sadrâzam İbrahim Paşa ve çevrelerindeki devletlüler tarafından olağanüstü maddî şartlarla himaye edilen şairler, yeni bir hamleye giriştiler. Artık zirvesinden inmeye başladığı açıkça sezilen klasik Türk şiirine bir canlılık, zarafet ve İstanbul inceliği geldi. 1712'de son büyük şairi Nâbî'yi kaybeden klasik Türk şairi, Nedîm'in şahsında, son büyük dehâlarından birini verdi. Zaten Nedîm dışındaki diğer bütün şairler, güzel kasîde ve gazeller yazabilmekle beraber, gerçek şiir dehâsından mahrumdular.

1716'da Naîmâ'yı kaybeden Türk tarihçiliği, değerli eserler ortaya koydu. Bunlarda Naîmâ'nın ince tahlilleri, Müneccimbaşı'nın büyük bilgisi görülmüyordu. Fakat gene de faydalı eserlerdi. Coğrafyaya olan ilgi de devam ediyordu. Müspet ilimler, bilhassa

askerlikle alâkalı olanlar, belli bir seviyede, revaçtaydı. Türk mimarisi, klasik yüceliğini kaybetmekle beraber, Ayasofya Çeşmesi, Üsküdar Çeşmesi, Gülnûş Vâlide Câmii gibi son şâheserlerini verebiliyordu. Sivil mimarlıkta, ferahlık veren, zarif sâhil-saraylar, yalılar, köşkler yapılıyordu. Bahçe mimarlığı çok gelişiyordu. Çiçek, bilhassa lâle merakı, padişahından en fakir kayıkçıya kadar herkesi sarmıştı. Yüzlerce ve yüzlerce yeni çiçek çeşitleri elde edilmişti. Türk musikisi, 1711'de Itrî'yi kaybetmekle beraber, Ebûbekir Ağa başta olmak üzere, bir seri büyük üstâdın elinde, pek güzel eserler veriyordu. Kalabalık takımlarla, muhteşem küme fasılları yapılıyordu. Fikirler açıktı. Halk eğleniyor, geziyor, dinleniyor, okuyor, seyrediyordu. Avrupa ile ilgiler fazlalaşmış, Batı'dan iktibaslar başlamıştı. Şüphesiz herkes hayatından memnun değildi. İçin için kaynayan bir tabaka vardı. Bunlar, İbrahim Paşa rejimine kin dolu nazarlarını çevirmişlerdi. Ancak büyük devlet adamının açtığı çığır öylesine güzel, zevkli, canlı ve köklüydü ki, onun devrilmesinden sonra da gerçekte Lâle Devri, I. Mahmud zamanında, bütün hususiyetiyle devam etti.

Lâle Devri'nin günümüze kadar gelen en önemli yeniliği, şüphesiz ilk millî matbaanın açılmasıdır. 1727'de İbrahim Müteferrika ile arkadaşı Yirmisekizçelebî-zâde Said Efendi, İstanbul'da ilk Türk matbaasını açtılar. Bunlardan Said Efendi, Paris büyükelçisi olan babası Mehmed Efendi ile çok genç yaşında Fransa'ya gitmişti; sonradan sadrâzamlığa kadar yükseldi. Matbaanın faydalı ve gerekli olduğuna dair ünlü fetvâyı, Şeyhulislâm Abdullah Efendi verdi.

Gerçekte XVI. asırdan beri İstanbul'da ekalliyet matbaaları olduğu gibi, Avrupa'da da Türkçe, Arapça ve Farsça kitaplar basılıyor, bunlar İstanbul'da satılıyordu. Ancak bir Türk matbaası kurulmamıştı. Bu sanatın Avrupa'da ortaya çıktığı XV. asrın ikinci yarısında ve geliştiği XVI. asırda, Türk kültürünün seviyesi, Avrupa'dan ilerideydi. İlköğretim ve okuyup yazma, Avrupa'ya nazaran pek çok gelişmişti. Aydın tabaka ve kitap okuyanlar da önemli bir sayıdaydı. Avrupa'da bin yazma eseri bir araya getiren hükümdarlar parmakla gösterilirken, Doğu'da, on binlerce yazmadan müteşekkil pek çok kitaplık vardı. XVI. asırda Avrupa'da basılan kitapların tirajı da çok düşüktü. Bu tirajın çok fazlasını Türkiye'de hattatlar ortaya koyabiliyordu. Kont Marsigli (Marsinyi) nin 1700 yıllarında İstanbul'da 90.000 hattatın bulunduğundan bahsetmesi şüphesiz mübalâğalıdır. Ancak bir gerçeği aksettirmektedir. Önemli bölümü üstelik sanat eseri de olan yazma kitap, Türkiye'de mütevazi şehir ve kasabalıların evine kadar girmişti. Avrupa'da baskı sayısı, XVII., hattâ çarpıcı şekilde ancak XVIII. asırda arttı. Müteferrika Matbaası açıldığı zaman, şüphesiz Avrupa matbaalarının baskı sayısı, Türk hattatlarının ortaya koydukları kitap sayısının çok üzerindeydi. Ancak bu farkın ortaya çıktığı zamanlarda birden millî bir matbaanın kurulması kolay bir mesele değildi. Matbaa, büyük bir sosyal problem yaratıyordu. On binlerce hattat işsiz kalacaktı. Onun için Abdullah Efendi'nin çok akıllı bir görüşle kaleme aldığı fetvâsında, din kitaplarının basılması yasaklanmıştı. Hattatlar, hiç olmazsa bu alanda işlerine devam edebilmeliydiler.

Ancak matbaacılık, Avrupa'daki hızlı gelişmesine Türkiye'de şahit olmadı. Bir asır kadar bir müddet, az sayıda eser basılabildi. Hattat ordusu, birden değil, yavaş yavaş ortadan kalktı ve hiç bir sosyal krize sebep olmadı.

KABAKÇI İHTİLÂLİ

1807 baharında Osmanlı Türk İmparatorluğu, hem İngiltere, hem de Rusya ile savaş halindeydi. Devletin her eyaletinde huzursuzluk vardı. Birçok valiler, âsî durumunda idiler. Bu ortamda, İstanbul'da, 77 yıl önceki Patrona İhtilâli'ne benzeyen, fakat sonuçları bakımından ondan çok daha vahîm olan bir ihtilâl koptu. Tam bir gericilik hareketi şeklinde ortaya çıkan ve "Kabakçı İhtilâli" diye tarihe geçen bu hâdisenin sebepleri çeşitliydi. Bilhassa, inkılâpcı hükümdar III. Selim'in yaptığı, "Nizâm-ı Cedîd" denen inkılâpları hedef alıyordu.

Nizâm-ı Cedîd, çok düşman kazanmıştı. Küçümsenemeyecek bir başarı kazandığı, hattâ Türkiye tarihinde yeni bir devre açtığı halde, birçok çevrede, tepkiyle karşılanmıştı. Bazı beceriksizlikler ve suiistimaller, III. Selim'in daima sert tedbirlerden kaçınması, muhaliflere fırsat vermişti. Önceleri çekimser olan, hattâ bazıları devrimleri destekleyen Ulemâ sınıfı, son yıllarda, gizliden gizliye muhalefeti körüklemeye başlamıştı. İçlerinde açıkça Nizâm-ı Cedîd'e cephe alanlar da vardı. Yeniçeriler, son günlerinin yaklaştığını hissediyorlardı. Devlete zararları bir yana, hiç bir faydaları dokunmuyordu. Âdetleri, savaşta, düşman önünden kaçmak, barışta eşkıyâlık ve kabadayılık etmekti. En iyileri, mesleklerini bırakmış, esnaflık yapıyor, İstanbul halkını soyuyordu. Yeni-

çeri generalleri arasında durumun kötülüğünü fark edenler az değildi. Bunların içinde ocağın ortadan kaldırılmasından başka yol olmadığı kanaatini taşıyanlar bile vardı. Fakat III. Selim'in bir iç savaşı göze almaması, Nizâm-ı Cedîd kuvvetleri ile yeniçeriliğe son vermek istememesi, zorbaları gittikçe azdırıyordu. Yobazlar, Nizâm-ı Cedîd askerinin pantalon giydiği için Müslüman sayılmayacağını, padişahın askerine şapka giydirmeye de karar verdiğini, din yolundan sapıtıldığını yayıyorlardı. Muhalefetin propagandası, bu tema üzerinde işliyordu.

Nizâm-ı Cedîd'e devlet, yılda 60.000 kese, yani 3 milyar akça gibi, bugün Türkiye'nin savunma bütçesinden pek de az olmayan bir meblâğ ayırmıştı. Bu meblâğ, son yıllara kadar yılda bir milyar akça iken, birden üç misli arttırılmıştı. Bu durumda devlet, başta Yeniçeriler olmak üzere Kapıkulu Ocakları'na ulûfelerini veremeyecek duruma gelmişti. Donanma masrafları ve eyaletlerde yapılan yenilikler de Nizâm-ı Cedîd bütçesinden karşılanıyordu. Bu Nizâm-ı Cedîd Hazînesi'nin padişah katında devletin bütün harcamalarından önemli olması, birçoklarını kızdırdığı gibi, menfaatlerini de baltalıyordu. Henüz pek azametli bir imparatorluğun vatandaşları ve gerçek sahipleri olan halk da, "Nizâm-ı Cedîd" denen inkılâpların lüzumuna pek inanmış değildi. Hattâ Avrupa usulü olduğu pek belli bu inkılâplar, millî gururlarına dokunuyordu. İmparatorluk yapısının çatırdadığı, Bâb-ı Âlî'nin İstanbul'un kaldırım kabadayılarına bile söz geçiremediği, çok defa gözden kaçırılıyordu. Sadâret kaymakamı yani başbakan vekili Vezir Köse Mûsâ Paşa, Şeyhülislâm Topal Atâ-

ullah Efendi, amca oğlu III. Selim'den şefkat derecesinde sevgi ve özen görmesine rağmen Veliaht - Şehzâde Mustafa, gericileri kışkırtıyorlardı. Padişah aleyhine çok ağır sözler söyleyen ilmiye mensupları az değildi. Padişahın gâvur olduğunu iddia edenler bile vardı. Halbuki Türkiye imparatoru olan padişah, aynı zamandaki yeryüzündeki bütün Sünnî Müslümanlar'ın halîfesi, yani dinî başkanıydı. III. Selim'in güzel sanatlara düşkünlüğü bile dedikoku konusu oluyordu. Hiç padişaha tanbur çalmak, ney üflemek, şarkı söylemek, beste yapmak gibi hafiflikler yakışır mıydı? Padişahın kız kardeşlerinin, Boğaziçi'nde Avrupa usulünde döşenmiş saraylarında serbest bir hayat yaşamaları, Melling gibi Avrupalı ressamlarla görüşmeleri, Şeyh Gaalib gibi şairlerle samimiyet kurmaları, gericilere göre, yakışık alan hallerden değildi. Şeyh Gaalib, Hadîce Sultan'a aşk şiirleri yazacak derecede işi ileri götürmemiş miydi?

İşte bu vasat içinde, 25 mayıs 1808 sabahı, Boğaziçi'nde bulunan Karadenizli Yeniçeri yamakları, isyan ettiler. Kendilerine, Kastamonulu Kabakçı Mustafa adında bir neferi reis seçmişlerdi. Âsîler, Nizâm-ı Cedîd üniforması giymeyi reddediyorlardı. Boğaz nâzırı, İngiltere'de yüksek öğrenim yaptığı için "İngiliz" denen eski dışişleri bakanı Mahmud Râif Efendi'yi parçaladılar. Büyükdere'de toplanan birkaç yüz serseri, komutanları Haseki Halil Ağa'yı da parçaladıktan sonra, "şerîati kurtarmak için" gericilerin gerçek başı olan Kaymakam Köse Mûsâ Paşa'dan emir beklemeye başladılar. Paşa, koca Nizâm-ı Cedîd ordusuna, kışlalarından çıkmamaları emrini verdi. Sonra, âsîleri "bostancı" denen saray

bahçelerinin muhâfızları ile ezeceğini söyleyerek padişahı kandırdı. III. Selim'in, üzerine titrediği Nizâm-ı Cedîd ordusunu, birkaç yüz serseriye karşı kullanıp kan dökmek istememesi, zorbaları kışkırtan gerici devlet adamlarını yok etmemek zaafında bulunması, yalnız kendi tahtına mâl olmakla kalmadı. Türkiye tarihinde, tam 19 yıl sürecek uğursuz bir gericilik devresinin başlamasına yol açtı. Bu müddet içinde Türkiye, pek çok şeyler ve büyük bir zaman kaybetti ve Batı ile arasındaki mesafe, artık kapatılması imkânsız değilse bile, çok zor bir şekilde açıldı. 28 mayısta Nizâm-ı Cedîd ilga edildi ve ertesi gün, devrimci Türkiye hâkanı, tahtından indirildi. Osmanlı İmparatorluğunun bütün XVIII. asır boyunca gördüğü en değerli, en aydın ve en ileri fikirli hükümdar, devlet başkanlığı makamından çekildi. III. Selim'in güzel eseri mahvolmuştu.

III. SELİM'in ÖLÜMÜ

25 mayıs 1807 Kabakçı Mustafa ihtilâli ile III. Selim tahtından indirildi. İhtilâli çıkartan ve "Nizâm-ı Cedîd" denen yenileşme hareketlerini durduran gericiler, IV. Mustafa'yı padişah yaptılar. Nizâm-ı Cedîd taraftarlarından ele geçirilenler parçalandı ve malları yağma edildi. Ancak III. Selim'in en değerli yardımcıları kaçıp, Rusçuk'ta Vezir Alemdar Mustafa Paşa'ya sığındılar. Bu zatlara, "Rusçuk Yârânı" denmektedir. Başlarına, III. Selim'i seven ve Nizâm-ı Cedîd'e inanan Alemdar Mustafa Paşa geçti. — Rusçuk Yârânı, İstanbul'daki gerici idareyi yıkmaya karar verdi. Alemdar'ın emrinde büyük kuvvetler bulunuyordu. Ancak gene de böyle bir işi gerçekleştirmek pek zordu. Alemdar Mustafa Paşa cahil, sâf, harîs, fakat vatansever, cesur ve sadık bir askerdi. İstanbul hakkında açık bir fikri yoktu. Hayatı Tuna yalılarında geçmişti. Rus savaşında gösterdiği başarı üzerine III. Selim tarafından vezirliğe yükseltilmişti. Onun çevresinde toplanan ve hemen hepsi genç adamlar olan Rusçuk Yârânı ise, merkezî idarede pişmiş kimselerdi.

İşin kritik noktası, Alemdar'ın ne şekilde İstanbul'a gelebileceği idi. Zorla ve izinsiz başkente yürüse, büyük ölçüde kan dökülecek, üstelik Topkapı Sarayı'nda oturtulan eski hükûmdar III. Selim de öldürülecek, maksat gerçekleşemeyecekti. İstanbul

hükûmeti, Alemdar'ın gayesini bilmiyordu. Bu sırada Rusçuk Yârânı'ndan bazıları, gizlice İstanbul'a geldi. Saray ve Bâb-ı Âlî ile temaslar başladı. IV. Mustafa bile, gericilerin tahakkümünden bıkmıştı. Kendisine, meharetli bir şekilde, Alemdar, İstanbul'a çağırılacak olursa, âsîleri iş başından uzaklaştıracağı telkîn edildi.

Osmanlı tarihinde o âna kadar her padişah, kendisini tahta çıkaran ihtilâlcileri temizlemişti. IV. Mustafa da aynı şeyi yapmak istiyordu. Alemdar'ı İstanbul'a çağırmaya razı oldu. 28 haziran 1808 günü ordusuyle Edirne'ye gelen Alemdar, Sadrâzam'ı kandırdı. Sadrâzam Çelebî Mustafa Paşa da zorbaların tahakkümünden bıkmıştı. 14 temmuzda Edirne'den hareket eden Alemdar, 4 gün sonra İstanbul önlerine geldi. İhtilâlin başı olan Kabakçı Mustafa adındaki serserinin üzerine 80 atlı göndererek, başını kestirdi. IV. Mustafa, Dâvudpaşa Sarayı'na inip Alemdar'ı kabul etti. Rusçuk Yârânı'ndan Râmiz Efendi, padişahın bu fırsattan faydalanılarak hemen tevkif edilmesi gerektiğini hatırlattı. Alemdar, bunun mertliğe sığmayacağını söyleyerek reddetti. Alemdar, Bu cevapla da, efendisi III. Selim'in felâketini hazırlamış oldu. Büyük bir fırsat kaçırılmıştı.

Alemdar'a güvenen IV. Mustafa, bu gericileri vazifelerinden azletti ve çoğunu sürdü. Böylece normal bir düzen kurulmuş oldu. Sadrâzam, hizmetlerinden dolayı Alemdar'a teşekkür etti ve artık Rusçuk'a dönmesini emretti. Alemdar'ın tam bir hafta maksatsız vakit geçirmesi ve sonunda böyle bir emir alması, büyük gafletti. Ancak 28 temmuz sabahı harekete geçebildi. 15.000 askeriyle Bâb-ı Âlî'yi bastı ve Sad-

râzam'dan zorla mühr-i hümâyûn'u aldı. Sonra Topkapı Sarayı'na yürüdü. Bâb-ı Âlî baskınını öğrenen ve Alemdar'ın maksadını anlayan IV. Mustafa, saray kapılarını kapatmış, uğursuz tedbirlerini almıştı. Alemdar, son fırsatı da kullanamadı. Hemen kapıları yıkıp padişahı tevkif edecek yerde, şeyhülislâmı gönderip, IV. Mustafa'nın tahttan feragat etmesini bildirdi. Hükümdar, şeyhulislâmın sözlerini bile dinlemeden, eski padişah III. Selim'le, kendi kardeşi olan Veliaht - Şehzade Mahmud'un öldürülmeleri emrini verdi. Hayatta başka şehzade olmadığı için, bu cinayetler gerçekleştiği takdirde Alemdar, mecbûren IV. Mustafa'yı tanıyacaktı.

Başçuhadar Gürcü Abdülfettah, İmrahor Kör Mehmed, Hazîne Kethudâsı Ebe Selim, Tebdil Hasekisi Bağdadlı Hacı Ali ve Bostancı Deli Mustafa adlarındaki Enderûn'un yüksek rütbeli subayları, yanlarına 20 kadar asker alıp III. Selim'in dairesine gittiler. Büyük hükümdar bu sırada ney üflüyordu. Kendisini korumak isteyen eşi Re'fet Kadınefendi'yi yere fırlatıp padişahın hizmetçilerinden Pâkize Usta'nın parmaklarını kılıçla doğrayan katiller, III. Selim'in üzerine yürüdüler. Silâhı olmadığı için birkaç saniye kendini çaldığı sazla savunan padişah, sağ şakağına yediği bir kılıç darbesiyle şehit edildi. Eşinin üzerine kapanan Re'fet Kadınefendi ile iki cariyeye dokunmayan katiller, daireyi terk ettiler. II. Osman'ın şehit edildiği Hâle-i Osmâniye'nin üzerinden tam 186 yıl, 2 ay ve 9 gün geçmişti.

Diğer bir katiller sürüsü de, Veliaht-Şehzade Mahmud'u avlamaya çalışıyordu. Amca oğlu III. Selim'in dairesinin basıldığını öğrenen 23 yaşındaki

Veliaht, elinde kılıç bekliyordu. Şehzade Mahmud'un ağaları, kapılar tutulduğu için, efendilerini bacadan dama çıkarmak için çalışıyorlardı. Veliaht'ın hayatı, bir veya iki dakikalık bir zamanın kazanılmasına bağlıydı. Şehzade'nin hizmetkârlarından Cevrî Kalfa adındaki Çerkes cariyesinin mangaldaki kızgın külleri kürekleyip katillerin gözlerine doğru serpmesi, bu dakikaları kazandırdı. Bacadan dama çıkan Sultan Mahmud, Ebe Selim'in fırlattığı hançerle kolundan yaralanmasına rağmen, lalası Ağa'nın dayadığı merdivenden, sarayın avlusuna indi.

IV. Mustafa, Alemdar'ın ümidini kırmak için, III. Selim'in cesedini avluya naklettirmişt.. İlerleyen Paşa, cenazeyi görünce: "Vây Efendim, seni iclâs içün bunca yerden geleyim de şu kör olası gözlerim seni bu halde görsün; hemân "Enderûn Halkı" denen hâinleri katl-i âm edip intikaamın alayım!" diyerek III. Selim'in üzerine kapandı, ağlamaya başladı. Paşa'nın maiyetindekiler, ağlamakla geçirilecek bir saniye bile olmadığını, Veliaht-Şehzade'nin hayatının kurtarılması icap ettiğini hatırlattılar.

Tam bu sırada uzaktan yaralı ve perişan bir halde Sultan Mahmud göründü. Veliahd'ı tanımayan Alemdar: "Abe bu da kimdir?" diye sorunca İmam Hâfız Efendi: "Sultan Mahmud Han Efendimiz budur!" dedi. Derhal etek öpen Alemdar, Veliaht - Şehzade'ye, padişah sıfatiyle bîat etti.

Alemdar, Saray'a girip III. Selim'i şehit eden Enderûnlular'ı kılıçtan geçirmek niyetindeyken Sultan Mahmud: "Sen o işle mukayyed olma, şimdi askerini dağıt, arkamdan gel!" emrini verdi. Askerini çeken Alemdar Mustafa Paşa, Sultan Selim'in hedi-

yesi olan mücevherli hançerinden başka silâhlarını çıkarıp yeni hükümdarın arkasından Hırka-i Saâdet Dâiresi'ne doğru yürüdü. Daha yolda II. Mahmud, sadâreti Alemdar'a verdiğini bildirdi ve ilk irâdelerini tebliğ etti.

ALEMDAR MUSTAFA PAŞA'nın ÖLÜMÜ

II. Sultan Mahmud tahta çıkınca sadrâzam olan Alemdar Mustafa Paşa, yenilik hareketine taraftar bir asker görünmesine rağmen III. Selim'in başlattığı reformları başarıya ulaştıracak bir adam değildi. Devletin merkezî idaresi hakkında bir şey bilmiyordu. İstanbul'a yerleşen gönüllüleri de, Yeniçeriler derecesinde zorbalığa başlamışlardı. Genç padişah, bütün bunları önleyecek nüfuzu elde edememişti. Kapıkulu ocakları, başta yeniçeriler olmak üzere, Alemdar'ı yok etmek ve padişahı sindirmek için fırsat kolluyorlardı. II. Mahmud da diktatörlüğe heveslenen Alemdar'dan memnun değildi. Diğer taraftan eski hükümdar IV. Mustafa'nın taraftarları, onu yeniden tahta geçirmek için, kesif bir çalışmaya girişmişlerdi. Bizzat IV. Mustafa, bu hareketin içindeydi. II. Mahmud, olayları dikkatle izliyor, yanlış ve acele bir adım atmamaya çalışıyordu. Alemdar Mustafa Paşa, kendisi de aynı ocaktan yetişmesine rağmen Yeniçeriler'e önem vermiyor: "manav ve leblebici gürûhu" diyordu.

14 kasımı 15 kasıma bağlayan gece Alemdar, Şeyhulislâm'ı ziyaret etmiş, Bâb-ı Âlî'deki sarayına dönüyordu. Yeniçeriler, darbeyi o gece indirmek için anlaşmışlardı. Yeniçeri ağası Mustafa Ağa bunu öğrenip engel olmak istedi. Fakat derhal parçalandı. Kendilerine katılan başıboş kimselerle büsbütün ka-

labalıklaşan Yeniçeriler, Alemdar'ı, sarayında kuşattılar. Kadı Abdurrahman Paşa padişahı savunmak için, Segbân-ı Cedîd askeriyle, Topkapı Sarayı'nın kapılarını tuttu. Fakat hiç hoşlanmadığı Alemdar'ın yardımına gitmedi. Gafil Sadrâzam ise kurtarmağa gelecek kuvvetleri bekliyor ve çevresindeki bir avuç adamıyle Yeniçeriler'le kıyasıya dövüşüyordu.

Alemdar, bulunduğu yerin damının delinmekte olduğunu görünce, getirttiği bir barut fıçısına tabancasıyle ateş etti. Dehşetli bir patlama oldu. Damdaki 500'den fazla Yeniçeri, havaya uçarak öldü. Alemdar da, kendisini terk etmek istemeyen birkaç yakınıyle şehit düştü.

Alemdar'ın ölmesi üzerine zorbalar, azgınlıklarını arttırdılar. Sadâret kethudâsı yani iç işleri bakanı Mustafa Refik Efendi'yi parçaladılar. Defterdar yani maliye bakanı Tahsin Efendi ile Umûr-ı Cihâdîye nâzırı yani savunma bakanı Behic Efendi, canlarını zor kurtarabilip İstanbul'dan kaçtılar. "Ruscuk Yârânı" denen ve III. Selim'in Nizâm-ı Cedîd düzenini devam ettirmek isteyen yenilik taraftarı bu gençler dağılınca, gericilik hortladı. Devletin hayatının söz konusu olan ıslahat, 18 yıl için gecikmiş oldu. Napoléon devrinin ve Fransız İhtilâli savaşlarının son bulduğu, Viyana Kongresi ile yeni bir düzenin kurulduğu bu yıllarda Avrupa, buharın sanayie tatbikı ile, Osmanlı devletiyle arasındaki mesafeyi, bir daha kapatılmamasına imkân olmayacak derecede açtı

Bu sırada IV. Mustafa idam edilmiş, ortada Osmanoğulları'ndan tek erkek olarak, tahttaki genç

hükümdar, II. Sultan Mahmud kalmıştı. Buna rağmen ihtilâlciler, padişahı öldürmek amacıyle saraya hücum ettiler.

II. Mahmud'un 6 yaş büyük ablası, Kapdân-ı Deryâ Küçük Hüseyin Paşa'dan dul kalan Esmâ Sultan'ı tahta geçireceklerini söylüyorlardı. Kadı Abdurrahman Paşa, 4.000 Segbân-ı Cedîd askeriyle, Topkapı Sarayı'nı savunuyordu. İki taraftan yüzlerce kişi ölmesine rağmen, asîler, sarayı ele geçiremediler. Bozulan ihtilâlciler, modern Segbân-ı Cedîd kuvvetleri tarafından takip edildi. 3.000'den fazla Yeniçeri ve serseri öldürüldü. Donanmay-ı Hümâyûn'un, Yeniçeri komutanlığının bulunduğu Ağa Sarayı'nı bombardımanında bazı evler de zarar gördü. Kendi gemilerinin ateşiyle karşılanan ve bütün tarihleri boyunca böyle bir şey görmeyen İstanbullular, sokaklara yığıldı. II. Mahmud'u alt edemeyeceklerini anlayan âsiler, ulemânın aracılığını istediler. Bu aracılıkla ateş kesildi ve korkunç iç savaş sona erdi.

Ne gericiler padişahı yenebilmişler, ne de padişah onları temizleyebilmişti. Bundan sonra, 18 yıla yakın bir müddet, iki taraf, kıl kadar ince bir dengeyle hayatlarını devam ettirebildiler. Bu dengenin korunması, Sultan Mahmud Han'ın en önemli meselesi haline geldi. Büyük bir sabırla, harekete geçeceği ânı beklemeye başladı. Âsiler, Tophâne'yi ele geçirmiş, Levend ve Selimiye kışlalarını yakmış, halkın evlerine tecavüz etmişlerdi. II. Mahmud, Kadı Abdurrahman ve Ruscuk Yâranı'ndan Râmiz Paşalar'ı, gizlice Saraydan Rumeli'ne kaçırarak hayatlarını kurtardı. 18 kasımda, Segbân-ı Cedîd'i ilga ettiğini de bildirmeye mecbur oldu. Bunun üzerine ihtilâlciler, zaten

ortada tahta geçirecekleri bir şehzade olmadığı için, II. Mahmud'un hükümdarlığına razı oldular. Segbân-ı Cedîd askeri, şuraya buraya dağıldı. Yüzlercesi, Yeniçeriler'in eline geçerek öldürüldü. Osmanlı tarihi, 18 yıl için karanlık bir gericilik devresine girdi.

VAK'A-İ HAYRİYE

II. Sultan Mahmud, başta Yeniçeriler olmak üzere Kapıkulu Ocakları'nı kaldırmak için, tam 17 yıl bekledi. Yunan İhtilâli ile başa çıkamayan bir ordunun, her an yeniden yeniye patlaması muhtemel bir Rus savaşında ne yapabileceği, artık yalnız padişahı değil, bütün devlet adamlarını, hattâ Yeniçeri generallerini düşündürür oldu. Bir zamanlar Tanrı'nın emrinden hemen sonra geldiğine inanılan padişah irâdesi yoluyle bu işi çözümlemek kabil değildi. Yeniçeri Ocağı, böyle bir irâdeyi tanımayacağını, birçok defalar, devletin en ağır zararları pahasına göstermişti. İşe gene III. Selim gibi modern bir ordunun çekirdeğini hazırlamakla girişmek gerekiyordu. III. Selim, tahttan indirildikten sonra, o zaman veliaht-şehzâde olan ve oğlu gibi sevip yetiştirdiği Sultan Mahmud'a, devletin geleceğinin bu noktada düğümlendiğini açıkça anlatmıştı. III. Selim'in bütün hatalarından ders aldığı için, II. Mahmud, kilit noktalarına, hattâ Yeniçeri generalliklerine, yeni bir ordu kurulması gereğine içten inanmış kimseleri getirdi. Bu iş, burada söylendiği kadar basit, kolay ve çabuk olmadı. Her an tetikte bekleyen ve kendi durumlarını padişah derecesinde bilen Yeniçeriler'i ürkütmemek için, çok dolambaçlı yolları dolaşmak icap etti. Nihayet 25 mayıs 1825'te "Eşkinci Ocağı" diye modern bir asker ocağının kurulacağı bildirildi.

Bu ocağa, Yeniçeriler de gönüllü girebileceklerdi. Şu son tedbir, ne derece ihtiyatla hareket edildiğini gösterir. Buna rağmen Yeniçeriler, 14 haziran akşamı ayaklandılar. Parçalanmaktan zor kurtulan Osmanlı tarihinin son Yeniçeri Ağası Celâleddin Ağa, durumu Sultan Mahmud'a bildirdi.

Türkiye tarihinin sayılı günlerinden olan 15 haziran 1826 sabahı Yeniçeriler, ünlü kazanlarını Etmeydanı'na çıkararak "isterük!" veya "istemezük!" şeklindeki uğursuz gösterilerine başladılar. Sadrâzam Benderli Selim Paşa, Ağa Hüseyin ve İzzet Paşalar'a, Boğaz'ın iki yakasından, askerleriyle şehre inmeleri için emir verdi. Şeyhulislâm Tâhir Efendi, yanına kazaskerleri, belli başlı ulemâ'yı, yüksek medrese öğrencilerinden 3.500'ünü alıp, Sultanahmed Meydanı'nda Sancak-ı Şerîf altına geldi. Halka ateşli nutuklar söylemeye, devletin bugün ya batacağını, ya çıkacağını anlatmaya başladı. Ulemâ'yı elde etmedikleri takdirde hiç bir ihtilâlde başarı göstermeyen Yeniçeriler, bu defa kesin şekilde başarısızlığa uğrayacaklardı.

Bütün İstanbullular, Yeniçeriler'e diş biliyorlardı. Bu ocağın şehirde yapmadığı edepsizlik kalmamıştı. En iyi Yeniçeriler, esnaflık yapıp halkı soyuyorlardı. Osmanlı tarihinde görülmemiş bir şey olarak, kadınlar bile sokağa dökülüp Yeniçeriler'e karşı gösterilere katıldı. Tophane'den bataryalar çıkarıldı; Yeniçeri kışlalarının bulunduğu Aksaray'a, Etmeydanı'na sevk edildi. Topçu yüzbaşısı Karacehennem İbrahim Ağa, kışlaları bombardıman etmeye başladı. Şimdiye kadar hiç bir Yeniçeri ayaklanmasında, âsîlere karşı top ateşi açılmamıştı. Dârendeli İzzet ve

Ağa. Hüseyin Paşalar, arkalarında, edinebildikleri silâhlarla kendilerini takip eden tahmini imkânsız sayıda bir halk kalabalığı ile, kışla kapılarına dayandılar. Kapılar yıkıldı. Karacehennem İbrahim Ağa, topuğundan kurşunla yaralanmasına aldırmayarak kışladan içeri girdi. O zamana kadar Yeniçeriler'in müsaadesi olmaksızın, cebren kışlalarına girmek, hiç bir fânînin haddi değildi. Tophane imâmı Hacı Hâfız Ahmed Efendi, askerin başında Yeniçeriler'e karşı ilerliyordu.

Akşama doğru artık yeryüzünde Yeniçeri Ocağı diye bir şey kalmamıştı. 6.000 Yeniçeri öldürülmüştü. Ertesi günden başlayarak, şuraya buraya sinen 20.000'den fazla Yeniçeri veya o iddiada bulunan kabadayı tevkif edilerek uzak yerlere sürüldü.

Yeniçeriler'in mensup oldukları Bektaşî dergâhları kapatıldı. Karşı koyanlar yok edildi. — Yeniçeri Ocağı'nın ortadan kaldırılması, Avrupa'da derin yankılar yaptı. Gazeteler bu haberi, manşette verdiler. İstanbul'daki elçiler, hükümdarları nâmına, II. Sultan Mahmud Han'a tebriklerini sundular. 465 yıllık Ocak, tarihe karıştı. "Asâkir-i Mansûre-i Muhammedîye" adıyle modern Türk ordusu kurulmaya başlandı. Ağa Hüseyin Paşa, bu yeni ordunun kurulmasıyle görevlendirildi. Beyazıt'ta şimdi Üniversite Merkez Binası olan Eski Saray, seraskerlik (Savunma Bakanlığı) yapıldı. Ağa Hüseyin Paşa, ilk serasker sıfatıyle Bâb-ı Seraskerî'ye yerleşti. Süleymâniye'deki Yeniçeri Ağalık Sarayı, Meşîhat'e, şeyhulislâma verildi.

Bu suretle II. Mahmud'un 17 yıl, 10 ay ve 18 gün süren birinci saltanat devresi kapandı. 13 yıl,

1 ay, 16 gün sürecek ikinci saltanat devresi başladı. Bu tarihte padişah, 41 yaşındaydı. İkinci saltanat devresi, birincisinden de çetin olmakla beraber, tam 18 yıl iyice pişen Sultan Mahmud, Avrupa tarihlerinde kendine "Büyük" unvanını kazandıracak şahsiyetini, asıl bu devrede gösterdi. — "Vak'a-i Hayriye" diye anılan Yeniçeri ve diğer Kapıkulu Ocakları'nın ortadan kaldırılması, Türkiye tarihinin büyük dönüm noktalarından biri, hattâ modern devrin gerçek başlangıcı oldu. 1839 Tanzimat'ı, hattâ Cumhuriyet, Vak'a-i Hayriye'nin bir sonucu şeklinde açıklanabilir. Türkiye'de Batı medeniyeti, Vak'a-i Hayriye ile başlar. Doğu medeniyetinde en üstün ortama çıkan Türkler, Batı medeniyetinde neler yapabileceklerini, Vak'a-i Hayriye'den bu yana geçen 143 yıldan beri tecrübe etmektedirler. Tarihî oluşum daha tamamlanmadığı için, bu husustaki kesin hükmü, birkaç kuşak sonraki tarihçiler verecektir.

II. MAHMUD DEVRİ YENİLEŞME HAREKETLERİ

II. Sultan Mahmud Han, 3 mart 1829'da, Türkiye tarihinin yenileşme hareketlerinde bir dönüm noktası olan kıyafet kanununu yayınladı. Bu kanuna göre bütün devlet görevlileri, ilmiye sınıfı dışında, fes, pantalon ve ceket giyeceklerdi. Sarık ve cübbeyi ancak ilmiye sınıfı taşıyabilecekti ki, bugün de Batı din adamları, kıyafetleriyle ayrılmaktadırlar. Bu kıyafet inkılâbı, her vatandaşı kapsamıyordu. Ancak devlet vezifelilerini belirli şekilde giyinmeye mecbur ediyordu. Gene de softalar, sarığın yerine geçirilen fes'e karşı büyük dedikodular yaptılar. Şapka inkılâbında da aynı zihniyetin, bir asır önce beğenmediği fes'i savunarak şapkaya karşı koyması, burada hatırlanabilir.

Taassubu yenmek için resmini devlet dairelerine astıran II. Mahmud, yenilik hareketleri aleyhinde bulunanları şiddetle cezalandırdı. Devlet adamlarının hepsi bu inkılâplarda hükümdarla aynı fikirde değillerdi. Fakat korkularından seslerini çıkartamıyorlardı. Halk da inkılâpların lüzumunu anlayabilmiş değildi. II. Mahmud'a "gâvur padişah" diyorlardı.

Az önce Yeniçeri Ocağı'nı kaldırarak modern Türk ordusunu kurmaya başlayan II. Mahmud bir yandan da, bağlaşık İngiliz - Fransız - Rus donanmalarının Navarin'de yaktıkları Türk donanmasını ye-

niden vücude getirmeye çalışıyordu. Vilâyetlerde, hükûmet otoritesine kulak asmayan aileleri ve şahısları ezmek için de büyük çaba gösterdi. Tam olmamakla beraber, büyük başarı elde etti ve 1839 Tanzimat'ına yol açmış oldu. Esasen ölmeseydi, Tanzimat'ı kendisi ilân edecekti. Bilhassa modern savaş sanayiinin bütün dallarını Türkiye'de kurmaya önem veriyordu. 13 ocak 1830'da Rusya büyükelçiliğinden kapdân-ı deryâ olarak İstanbul'a gelen dâmâdı Müşir Halil Rif'at Paşa'nın: "Avrupa'ya benzemezsek, Asya'ya çekilmemizden başka çare yoktur" demesi üzerine inkılâp hareketlerine hız verdi. Asırlardan beri süregelen muhteşem Saray teşkilâtını lâğvetti. Büyük Avrupa devletlerinin saray teşkilâtına benzer bir teşkilât kurdu. Bakanlıkları yeniden örgütledi. Reîsülküttâblık "hâriciye nezareti", sadâret kethudâlığı "dâhiliye nezareti" adlarını aldı. Diğer nezaretler de kuruldu. Vilâyetlerde meclisler teşekkül etti. Başta İstanbul olmak üzere, binlerce bina yapıldı ve onarıldı. Yollar açıldı, köprüler inşa edildi. Buharlı gemiler ve makineler satın alındı. Daha modern bir maliye idaresi, posta ve karantina teşkilâtı kuruldu. Nüfus sayımı yapıldı. Hattâ 30 mart 1838'de sadrâzamın adı "başvekil" olarak değiştirildiyse de, bir müddet sonra bundan vazgeçildi. Ancak kabine esasının temelleri atılmış oldu. Yeni matbaalar açıldı. 1 kasım 1831'den başlayarak Türkçe, Fransızca, Arapça nüshalariyle Takvîm-i Vekaayî gazetesi yayınlanmaya başlandı. II. Mahmud, bu gazetenin yayınlanmasiyle görevlendirdiği ünlü bilgin Es'ad Efendi'yi, halkın anlayamayacağı bir dil kullandığı için azarladı. Batı musikisi, piyano, bando,

orkestra, tiyatro, opera ve operet, kesin şekilde Türkiye'ye girdi. Avrupa'dan getirtilen ünlü bestekâr Donizetti'nin ağabeyi Donizetti Paşa, Mızıkay-ı Hümâyûn'u kurdu. Birçok memur için Fransızca öğrenimi mecburiyeti kondu ve Bâb-ı Âlî'de kurslar açıldı. Tercümeler yapıldı, kitaplar basıldı. Okullar açıldı. Bugünkü Harbiye ve Tıbbiye kuruldu. Tıbbiye'de öğrenim Fransızca olduğu için, Batı medeniyetine içinden bakan bir kuşak yetişmeye başladı. Bu kuşak, Tanzimat yıllarında iktidara yükselerek II. Mahmud'un eserini devam ettirdi.

Burada anlatıldığı kadar kolay olmayan bu yenileşme hareketleri, başta Rusya olmak üzere, Avrupa devletlerinin çoğunun düşman nazarları ve tehditleri altında başarıldı. II. Mahmud Han, modern Türk ordusunun yetiştirilmesi işine mistik denebilecek bir enerjiyle sarılmıştı. Bir kışı, basit bir albay gibi, Râmi kışlasındaki taş bir odada geçirmiş, kar ve yağmur altında, çamurlar içinde, askerin başında tâlime çıkmıştı.

Ancak bu gayretler, semeresini verdi. Türkiye imparatorluğu, Türk halkının henüz birçok millet gibi siyasî rüşdünü tamamlayamadığı, Avrupa emperyalizminin azgın XIX. asrında dağılıp gitmekten kurtuldu. Beklenen sonuçlar tamamiyle elde edilemediyse, bunun sebebi, Avrupa devletlerinin emperyalist siyasetlerinin Türkiye'ye bir an bile rahat nefes aldırmamasıdır. Bununla beraber bazı tarihçiler, bir 10 yıl daha yaşasaydı, II. Mahmud'un, saltanatının son 10 yılında gerçekleştirdiği inkılâpların daha köklülerini yapacağını, Türkiye'nin simasının tamamen değişeceğini ileri sürmüşlerdir. Kendisinden sonra

Osmanoğulları'nın tahtı, aynı fikirlerle hareket eden genç oğluna, Sultan Abdülmecid'e kaldı. Ancak çocuk yaşındaki bu genç hükümdarda, Sultan Mahmud'un dehâsı, azmi, enerjisi ve tecrübesi yoktu. Sadece iyi niyet sahibiydi. İnkılâpçı sadrâzamların otoriteleri, padişahınki kadar olamıyor ve esasen inkılâpçıların yerine sık sık muhafazakâr, hattâ gericiler de iktidara yükseliyordu. Muhafazakârlık ve ilericilik, yüzlerce yıllık İngiltere demokrasisinde olduğu gibi denge durumunda, alışılmış ve mâkul hadlere itilmiş bir halde olmadığı için, Türk imparatorluğunda siyasî buhran, imparatorluğun düşmesine kadar sürüp gitti.

TÜRK KÜLTÜR ve SAN'AT HAYATI

MEVLÂNÂ CELÂLEDDİN RÛMÎ

Büyük Türk şair, mutasavvıf, bilgin ve düşünürü Mevlânâ Celâleddin, 30 eylül 1207 günü şimdi Afganistan Tüskistanı'nda kalan çağının büyük kültür merkezi Belh şehrinde doğdu. Babası "sultânu'l-ulemâ = bilginlerin sultânı" diye anılan Bahâeddin Veled, anası Mü'mine Hâtun'dur. Babası, devrinin büyük bilginlerindendi. Anası ise, Harzemşahlar Türk imparatorluk hânedânından bir prensestir. Celâleddin, sonradan Anadolu'ya yerleşip burada ün kazandığı için "Rûmî = Anadolulu" diye anılmıştır. "Mevlânâ" ise, Arapça'da "efendimiz" demektir.

Babası Bahâeddin Veled, mânevî nüfuzundan çekinen Harzemşahlar'la arası açılıp Belh'ten ayrıldığı sırada Mevlânâ Celâleddin, pek küçük bir çocuktu. Babasıyle beraber İran'dan ve Bağdad'dan geçip Hicaz'a geldi. Hac töreninde bulunduktan sonra, Şam yoluyle Türkiye'ye geçtiler.

Türkiye imparatorluğunun büyüklük çağıydı. Tahtta Sultan Alâeddin Keykubâd oturuyordu. Taht şehri Konya'da Bahâeddin Veled, pek büyük saygıyle karşılandı. Bu sıralarda, 1228 yılında Mevlânâ Celâleddin, 21 yaşına erişmişti. Konya'ya gelmeden Anadolu'nun birçok yerini gezmiş, bu arada Karaman şehrinde Semerkandlı Şerefeddin'in kızı Cevher Hâtun'la evlenmişti. Annesi Mü'mine Hâtun, bu

Karaman şehrında öldü. Babası Bahâeddin Veled de, 23 şubat 1231'de Konya'da vefât etti.

Mevlânâ, babasından ve gittikleri her yerde en büyük bilginlerden son derece mükemmel bir öğrenim ve eğitim gördü. Genç yaşında büyük bir bilgin olarak tanındı. Babasının gördüğü büyük saygı ona da gösterildi. Konya'nın en yüksek dereceli medreselerinde ders vermeye başladı.

Mevlânâ, öğrencilerine bir hocadan çok bir mürşit gibi davranıyor, etrafına topladığı seçkin kişilere pek aydın ufuklar gösteriyor, Türkiye hâkanını ve vezirlerini bile aydınlatmaya çalışıyordu.

1244'te Konya'ya gelen Tebrizli Şemseddın Mehmed adında esrarlı, pek yüksek fikir ve duygulara sahip bir derviş, Mevlânâ'nın hayatını tamamen değiştirdi. Mevlânâ, bu tarihe, yani 37 yaşına kadar ciddî, büyük bir bilgindi, bir fikir adamıydı. Tebrizli Şems'in gelişi, onun duygu âlemini altüst etti, Mevlânâ'yı bir gönül adamı yaptı. O daha çocukken bu dervişle Şam'da kısa müddet görüşmüştü. Bu defa Şems, Mevlânâ'daki dehâ ateşini tamamen tutuşturdu. Büyük bilgin, Şems'ten başka herkesi, dostlarını ve öğrencilerini ihmâl etmeye başladı. Bunlar, Şems'i ölümle tehdit ettiler. Bu durumdan sıkılan Şems, 1246'da Konya'dan gizlice Şam'a kaçtı.

Mevlânâ, Şems'le 15 ay süren sohbete doyamamıştı. Onun gitmesiyle perîşân oldu. Bu sonucu beklemeyen müritleri, pişmanlık gösterdiler. Şam'da ololduğu haber alınan Şems, Mevlânâ'nın birçok mektubuna cevap vermedi. Fakat Mevlânâ'nın oğlu Sultan Veled'in 20 kişilik bir toplulukla Şam'a gidip yalvarması üzerine 1246 yılının sonlarına doğru, 9 aylık

bir ayrılıktan sonra Konya'ya döndü Konya'nın, hattâ Türkiye'nin en yüksek tabakası, Mevlânâ gibi bir adamın bu kadar saygı gösterdiği Şems'in meclisine devama başladı. Fakat Mevlânâ, artık ders ve vaız vermiyordu, iç âlemine dalmıştı. Öğrencileri ve müritleri, bu durumdan şikâyet etmeye başladılar. Gittikçe şiddetlenen bu memnuniyetsizlik havası karşısında Şems, 1247'de birden esrârengiz şekilde ve bir daha bulunmamak ve haber alınmamak üzere yok oldu.

Bundan sonra bambaşka bir gönül adamı olan Mevlânâ Celâleddin, bütün vaktini şiire ve semâa verdi. Kendini Şems'le aynı varlık hâlinde görmeye, şiirlerinde Şems'in adını, kendi adı gibi anmaya başladı.

1254'ten sonra Konyalı bir kuyumcu olan Salâhaddin Zerkûb, Mevlânâ'nın gözde müridi oldu. Bunun kızı Fatma Hâtun'la, Mevlânâ'nın oğlu Sultan Veled evlendi. Salâhaddin ölünce, yerine Türk Ali oğlu Mehmed oğlu Urmiyeli Hüsâmeddin geçti.

Mevlânâ, 17 aralık 1273'te 66 yaşında Konya'da öldü. Hastalığı, yüksek ateş yapan bir karaciğer rahatsızlığıydı. Cenaze töreninde, Hıristiyanlar ve Yahudiler de dahil, bütün Konya halkı bulundu. Türbesini o zamanki Türkiye'nin başbakanı olan Vezir Alemeddin Kaysar, Mimar Tebrizli Bedreddin'e yaptırdı. Daha sonra gelen birçok hükümdar, türbeye ve çevresine birçok bina inşa ettirdiler. Bu arada II. Selim, Mimar Sinan'a 2 minareli Selimiye Camii'ni yaptırdı. Muhteşem sandukası üzerindeki örtü de

son defa II. Abdülhamid tarafından yenilendi. Bu örtü, siyah kadife üzerine altın telle işlenmiştir. Osmanlı hükümdarları, Doğu seferlerine çıkarlarken, bu örtünün saçaklarını öperlerdi. Mevlânâ Türbesi, bugün de dünya ölçüsünde bir ziyaret yeridir.

Mevlânâ, pek kaba sofular dışında, İslâm ve İslâm olmayan bütün insanlık tarafından beğenilmiş bir fikir ve sanat adamıdır. Büyük İngiliz Doğu bilgini Arberry onun için "dünyanın en büyük şairlerinden biri, eğer en büyüğü değilse..." demektedir. Goethe başta olmak üzere birçok büyük şair arasında Mevlânâ hayranlığı yaygındır. Rembrandt, onun bir tablosunu yapmaktan kendini alamamıştır.

Mevlânâ'nın kişi ve fikir hürriyetine verdiği olağanüstü değer, insanoğlunu âdetâ kutsal bir varlık derecesine yükseltir. O, hiç bir doğuş farkı, sonradan edinilmiş hiç bir fark tanımadan, bütün bir insanlığa değer verir. En kötü insanı bile bağışlanmaya ve sevgiye lâyık görür. Tanrı aşkının insanı ne derece yüceltebileceğini terennüm eder. Cihan medeniyetinin yetiştirdiği en büyük dehâlardan biri olan Mevlânâ, İran'ın ve Türkler'in en büyük şairlerini, ateşli lirizmiyle etkilemiştir. Pâkistân'ın mânevî kurusucu Ikbâl'in düşünce sistemi, geniş ölçüde Mevlânâ'ya dayanır. Onun kurulmasına zemin hazırladığı Mevlevî tarîkatı, bir Türk tarîkatı olarak, Türk kültürüne ölçülemeyecek derecede büyük hizmette bulunmuş, binlerce şair, bestekâr, sanatkâr ve bilgin yetiştirmiştir. Osmanlı hükümdarlarının çoğu da bu tarîkata girmişlerdir.

Mevlânâ soyu hâlâ devam etmektedir. Bu soydan Osmanlı çağında yüzlerce devlet adamı ve sanatkâr yetiştirmiştir. Mevlânâ'da Türklük sevgisi çok kuvvetlidir. Türk kavmini öğmekten hoşlanır. XIII. yüzyılda Anadolu'da Türkçe'nin daha ileri bir şiir dili haline gelememesi yüzünden, şiirlerini Farsça söylemiştir. Fakat Arapça, Türkçe, hattâ Yunanca şiirleri de vardır. Mesnevî'sinde "Eğer bir Türk seslenirse, der; Tanrı korusun, köpek değil, erkek arslan bile kan kusar." Bir yazısında "Aslem Türkest egerçi Hindû gûyem" yeni "Her ne kadar Farsça söylüyorsam da, aslım Türk'tür" der.

Mevlânâ'yı yeryüzünün en büyük şairleri arasına koyan eseri, 40.380 beyitli büyük şiir küllîyâtıdır. Gazel ve rubâî'lerinde, sonsuz bir lirizmle tasavvuf aşkını terennüm eder. Büyük tefekkür eseriyse, Mesnevî'sidir. 6 cilde ayrılmış olan bu eserde 25.700 beyit, yani 51.400 mısra vardır. Kur'an ve Hadis'ten sonra bütün İslâmî edebiyatta en çok üzerinde durulan eser, Mesnevî'dir. Pek çok Doğu ve Batı diline, bu arada birçok defa Türkçe'ye çevrilmiş, Türk tefekkür tarihinde derin izler bırakmıştır. En ünlü ve güzel Türkçe çevirisi, XVIII. asır başları şairlerinden Nahîfî'nin manzum tercümesidir. Şöyle başlar:

Dinle neyden kim hikâyet etmede
Ayrılıklardan şikâyet etmede

Ölümsüz şiirleri, yüzlerce Türk bestekârı tarafından bestelenmiştir. Mevlânâ Celâleddin Rûmî, Türk'lüğün insanlık âlemine kazandırdığı en büyük isimlerden biridir.

OSMANLI SARAY ÜNİVERSİTESİ: ENDERÛN

1839 Tanzimat inkılâbına kadar İstanbul'da Topkapı Sarayı'nda Osmanlı imparatorluğunun en yüksek dereceli öğrenim müesseselerinden biri bulunuyordu. Bu müessese, Enderûn idi. Enderûn'a girebilmek için, Galata Sarayı, İbrahimpaşa Sarayı, İskender Çelebî Sarayı, Eski Saray, Edirne Sarayı gibi orta dereceli saray mekteplerinden çıkmış olmak lâzımdı. Bu mekteplerden yetişen zekâ ve kabiliyet sahibi gençler, seçilerek Enderûn'a alınırdı. Bazan büyük devlet adamlarının çocukları ve ünlü sanatkârların doğrudan doğruya padişah emriyle Enderûn'a alındığı da olurdu.

Enderûn, benzeri olmayan bir yüksek tahsil müessesesiydi. Teşkilât bakımından orijinaldi. Müessesenin maksadı, yüksek devlet adamı ve kumandan yetiştirmekti. "Oda" denen 7 daireye bölünmüştü. Bir çeşit sınıf olan bu 7 odanın isimleri, en basitten en yüksek dereceliye doğru şöyleydi: Küçük Oda, Büyük Oda, Doğancı Odası, Seferli Odası, Kiler Odası, Hazine Odası ve Has Oda.

Küçük ve Büyük Odalar'da, yani Enderûn Üniversitesi'nin ilk tahsil basamaklarında XVI. asır sonlarına kadar kadro, 160 öğrenciden ibaretti. Sonradan 400'e kadar çıktı. Bu sınıflarda bulunan gençler, Türk, Arap ve Fars dilleri ve edebiyatını,

dinî ve askerî ilimleri okur, spor yapar, her türlü silâhı kullanmasını öğrenir, Saray protokolunun bütün inceliklerini ezberlerlerdi. Kabiliyetleri olanlar, guzel sanatların musiki, hat, minyatür, tezhib gibi çeşitli dallarına ayrılırlardı. Bir yandan öğrenimleri devam eder, bir yandan da fiilen Saray hizmeti görürler, bunun için şimdiki paramızla 80 lira kadar tutan bir gündelik alırlardı.

Büyük Oda öğrenimini bitiren Enderûn öğrencisi, Doğancı Koğuşu'na geçerdi. Fakat bu sınıf 1675'te kaldırıldı ve Büyük Oda'yı bitirenler, 1635'te kurulan Seferli Koğuşu'na alınmaya başlandı. 1831'e kadar devam eden Seferli Koğuşu'nda XVII. asır sonlarında 100 kadar öğrenci vardı. Seferli Koğuşu'na giren bir genç artık subay sayılırdı. Bu sınıfın âmiri, "Saray Kethudâsı" denen albaydı. Kethudâ ile beraber daha 12 subay, Seferli Koğuşu öğrencilerinin eğitimleriyle uğraşırlardı.

Seferli Koğuşu'ndan sonra gelen sınıf Kiler Odası idi. Fâtih Sultan Mehmed tarafından kurulmuştu. 1772'de Kiler Odası'nda 144 öğrenci vardı. "Kilercibaşı" denen albayın 7 yüksek rütbeli subayla beraber sorumlu bulunduğu bu Oda'nın mensupları, bir yandan padişahın yiyeceğiyle ilgili hizmetlerde bulunur, bir yandan da öğrenim ve eğitimlerine devam ederlerdi.

Kiler Odası'nın üstündeki Hazine Dairesi'ni de Fâtih kurmuştur. Bu dairede 1772 yılında 157 öğrenci subay vardı. Dairenin âmiri, "hazînedarbaşı" denen ve rütbesi sancak beyine, yani tümgenerale eşit bir subaydı. Maiyetinde 5 yüksek rütbeli subay vardı. Hazine Dairesi'nden başka 2.000 kadar işçi

çalıştıran Saray atelyelerinden de sorumluydu. Hazine Dairesi'nin en büyük ödevi, 2 daire hâlinde 4 büyük salonu kaplayan Enderûn hazinelerini korumaktı. Bu hazinelerde milyonlarca parça mücevher, sandıklar dolusu altın ve gümüş para, pek değerli kürkler, halılar, şallar, akla gelebilecek her türlü antika eşya saklanırdı. Bu eşyanın bütün vasıflarıyle yazılı bulunduğu 2 büyük defterde yapılacak en küçük bir kalem oynatması için başdefterdârın, yani maliye bakanının imzası şarttı.

Her padişahın en az bir takım elbisesinin hâtıra olarak Hazîne'de saklanması gelenekti. Hazînedarbaşı'nın günde 600 lira tutarında maaşı vardı. Saray hizmetinden ayrılırsa beylerbeyi, yani orgeneral olurdu. Hazîne Kethudâsı denen yardımcısının da rütbesi sancak beyi idi ve bu da yükselirse beylerbeyiliğe atanırdı. Hazine'yi kapayıp açmak vazifesi, Hazîne Kethudâsı'na aitti.

Yeryüzünde devrin padişahından başka hiç kimse Hazîne Dairesi'ne yalnız sokulmazdı. Padişah isterse, tek başına girebilirdi. Padişah bulunmadığı zaman Hazîne'ye girmek icap edince, 20-30 kişinin birden girmesi kanundu. "Hazîne-i Hümâyûn" denen bu imparatorluk hazînesi, tahta çıkan her yeni padişaha zabıt düzenlenerek teslim edilirdi. Millî müze mahiyetinde olduğu için, hükümdarın şahsî malı değildi. Hazîne'deki tarihî eşyayı padişah satamaz ve kimseye veremezdi. Ancak nakit parayı harcayabilirdi.

Enderûn'un en yüksek kademesi, "Has Oda" denen sınıftı. Fâtih devrinde 32 subayla kurulmuş, Yavuz'un emriyle subay sayısı 40'a yükseltilmişti. Artık bu sayı değiştirilmedi. Ancak padişah Has

Oda'nın birinci subayı sayıldığı için, gerçekte Has Oda mensuplarının sayısı 39'dan ibaretti. Dairenin en yüksek rütbeli subayları sırasıyle Hasodabaşı, Silâhdar, Çuhadar ve Rikâbdar'dı. Bu generallere "Arz Ağaları" denirdi; çünkü kimseden izin almadan hükümdarla görüşebilir, mâbeyncilik görevinde de bulunurlardı. XVIII. yüzyıl başlarında Silâhdar, Hasodabaşı'nı geride bıraktı ve Has Oda'nın başı oldu.

Has Oda'ya giren her subay, şahsen padişaha takdîm edilirdi. Enderûn'un diğer dairelerinde böyle bir âdet yoktu. "Mukaddes Emânetler" denen ve hâlâ Topkapı Sarayı'nda bulunan dinî büyük değer taşıyan eşyanın muhafazasından Has Oda sorumluydu. 1772'de Hasodabaşı günde 375 lira, Silâhdar 300 lira, Çuhadar 175 lira alırdı. Daha önceleri maaşları daha da yüksekti. Ayrıca başka gelirleri de olur, sık sık padişah ihsanı alırlardı.

Has Oda'nın diğer büyük subayları arasında Hunkâr Müezzini, Sır Kâtibi, Sarıkçıbaşı, Başçuhadar, Kahvecibaşı, Berberbaşı, Tüfekçibaşı, Tırnakçıbaşı sayılabilir. Bunların görevlerinin mahiyeti, isimlerinden anlaşılmaktadır. Meselâ Berberbaşı, padişahın saç ve sakal tıraşını yapardı. Bir şehzadenin ilk saç ve sakal tıraşını yapmak görevi de Berberbaşı'na aitti ve bu takdirde 125.000 lira tutarında büyük bir bahşiş alması gelenekti. Bu görevliler padişahla şahsen devamlı surette ilgili oldukları için, büyük nüfuz sahibiydiler.

Hasodabaşı ve Silâhdar'ın rütbeleri vezire, yani mareşale eşitti. Saray'dan çıkınca doğrudan doğruya sadrâzam, yani başbakan olan hasodabaşılar ve si-

lâhdarlar vardır. Esasen Has Oda'nın en kıdemsiz subayı bile Saray hizmetinden çıkınca alay beyi olurdu.

Bir sınıftan diğer sınıfa geçmek için kabiliyet ve başarıya bakılırdı. Aynı sınıfta uzun yıllar bulunan bir Enderûnlu'nun yanında, birkaç yıl içinde Has Oda'ya kadar ilerleyenler görülürdü.

Enderûn kanunları pek sıkıydı. Düzenlenmemiş, tesadüfe bırakılmış hiç bir şey yoktu. Yatılacak, kalkılacak, dinlenilecek zamanlar dakika şaşmazdı. Enderûn öğrencileri, ilmî öğrenimlerini, medreselerden getirilen müderrislerden, yani profesörlerden, askerî eğitimilerini ise yukarıda anılan subaylarından görürlerdi. Bütün dairelerdeki öğrencilerin derslerinden ne dereceye kadar faydalandıklarını haber vermeden teftişe Silâhdar Ağa yetkiliydi. General derecesindeki Enderûnlular, haftada bir geceyi Saray dışında geçirebilirlerdi. Yüksek rütbeli subaylarsa, gece Saray'a dönmek şartıyle haftada bir gün izne çıkarlardı. Kıdemsiz subaylar, ancak ağalarının nezaretinde şehre inebilirlerdi. General rütbesinde olmayanlar evlenemezler, evlenmek isterlerse, hemen rütbelerine uygun bir görevle Saray'dan çıkarılırlardı. Bu sıkı disiplinin amacı, Enderûnlular'ın her çeşit insanla temas edip terbiyelerinin bozulması, hükümdarın şahsına ait hizmetlerin aksaması ve Saray haberlerinin dışarıya sızması endişesiydi.

Enderûnlular, müderrisler ve ünlü sanatkârlar dışında genç adamlardı. Meselâ Dâmad Makbûl İbrahim Paşa, Hasodabaşılık'tan sadrâzam olduğu zaman, ancak 28 yaşındaydı. Genel olarak Enderûn-

lular, yaşları otuzu bulmadan dış görevlere atanarak Saray'dan çıkarlardı. Enderûn'dan Osmanlı Türk tarihinin en namlı komutanları, devlet adamları, diplomatları, yazar ve sanatkârları yetişmiştir.

MİMAR SİNAN

Mimar Sinan, 29 mayıs 1490 günü Kayseri merkez kazâsının Kesi nahiyesinin Ağırnas köyünde doğdu. O gün, İstanbul'un Fethi'nin 37. yıldönümüne rastlıyordu. Sinan, orduya girdi ve istihkâm subayı olarak yavaş, fakat muntazam bir şekilde yükseldi. II. Bâyezid'in ölümünde 22, Yavuz Sultan Selim'in ölümünde 30 yaşındaydı. Yavuz'un İran ve Mısır seferlerine katıldı. Kanunî'nin Belgrad, Rodos, Mohaç, Viyana, Bağdad seferlerine de iştirak etti. Vezîr-i âzam Dâmad Lutfî Paşa'nın dikkatini çekerek padişaha tanıtıldı. İstidatları seçip yükseltmekte büyük bir sezgisi olan Kanunî Sultan Süleyman, yaşı 40'ı geçmiş bu istihkâm subayının mimarlık ve mühendislik bilgisine, sanat zevkine, köprü kurmaktaki mahâretine hayrân oldu. Sinan'ı ordudan aldı; hassa ser-mimarı yani bugünkü anlayışımıza göre bayındırlık bakanı yaptı

Büyük dehâsının yanında tükenmek bilmez bir enerjiye de sahip olan Sinan, biribirinden güzel eserlerden sonra Şehzâde Camii'ni inşa edince ünü, imparatorluk sınırları dışına çıktı. Pek uzun bir ömrün bütün nimetlerinden faydalanan Sinan, görülmemiş bir çalışkanlıkla Türk imparatorluğunu eserleriyle donatıyordu. Hassa ser-mimarlığı makamını Kanunî'den sonra II. Selim ve III. Murad devirlerinde de, ölünceye kadar devâm ettirdi. Her yeni hüküm-

dardan en büyük iltifatları gördü. Devrinin Türk Cihan devletinin bütün kaynakları emrindeydi. Eserlerinde istediği malzemeyi harcayabildiği gibi, en büyük hattatları, nakkaşları, oymacıları, çinicileri, camcıları da kullanabiliyordu. Süleymaniye Külliyesi, ardından Edirne Selimiyesi'ni inşa ederek sanatının zirvesine yükseldi.

9 nisan 1588 günü İstanbul'da öldü. 97 yaşını 10 ay ve 11 gün geçiyordu. Süleymaniye Camii'nin yanındaki zarif türbesine gömüldü. 2 defa evlenmiş, çocuğu olmamıştı. Çok cömertti; onun için ölümünde borçları, bıraktığı mirası geçmişti. 5 kuşaktan 5 padişah görmüş, yalnız Osmanlılar'ın değil, bütün Türk tarihinin en iyi, en parlak, en muhteşem, en zengin, en büyük yüzyılında yaşamıştı. İki eserinde aynı planı kullanmamış, birçok yapısında, cihan mimarisinin en güzel nisbetlerine erişmişti. Bu başarısını, bilgisi ve sanatı kadar, görgüsüne de borçludur. Anadolu, İran, Mısır, Mezopotamya, Suriye, Arabistan, Kırım, Macaristan, Orta Avrupa ve Balkanlar'ı uzun yıllar gezip dolaşmış, çeşitli medeniyetlere ait binlerce eseri görüp incelemişti. Onun için sanat ufku, yalnız İtalya'yı gören büyük Rönesans mimarlarından daha geniş ve daha açık oldu. Eski medeniyetlerin ortaya koyduğu mimarlık şâheserlerinin çoğunu gören Sinan, bunlardan ilhâm almakla beraber, Anadolu Selçuklu mimarisinin yolunu takip etti. Büyük Selçuklular'ın Orta Asya'dan getirip Anadolu'da geliştirdikleri bu sanat, Sinan'dan önceki Osmanlı mimarları tarafından şekillendirilmiş, yumuşatılmış, âhenkleştirilmiş ve olgunlaştırılmıştı. Sinan, bu sanatı zirvesine çıkardı ve ondan sonra hiçbir mimar, bu zirveyi aşamadı.

Bursa, Edirne ve İstanbul'u süsleyen eserlerin üslûbunu izleyen Sinan, bu üslûba erişilemez bir âhenk ve güzellik kazandırdı.

Batı tarihçilerinden bazıları Sinan'ı Mike-en büyük mimar olarak vasıflandırmışlardır. Eserlerinin sayısı ve kalitesi, bu görüşü doğrulamaktadır. Bıraktığı eserler, insanı şaşırtacak derecededir; şöyle: 81 cami, 51 mescid, 81 medrese yani yüksek veya orta dereceli okul, 19 türbe, 17 imâret, 3 hastahane, 7 su kemeri ve su bendi yani baraj, 8 köprü, 18 kervansaray, 33 saray, 32 hamam ve 6 mahzen. Bunların toplamı 356'dır. Köprülerin içinde bugün Yugoslavya'da kalan Hersek Köprüsü, hamamların içinde Ayasofya Hamamı gibi insanı heyecanlandıracak derecede azametli âbideler vardır. Bu eserlerin bugün çoğu ayaktadır. Sinan'ın eserleri yalnız bugünkü Türkiye sınırları içinde kalmamaktadır; birçok yapısı Yugoslavya, Macaristan, Yunanistan, Rusya, Bulgaristan, Kıbrıs, İran, Irak, Suriye gibi ülkelerdedir. Ancak eserlerinin yarısından fazlası İstanbul'da bulunmaktadır. Ayasofya'yı yeniden inşa edercesine onaran ve ayakta durmasını sağlayan da odur.

Sinan'ın yetiştirdiği mimarlar da sonradan hocaları derecesinde dehaya, o kadar geniş kaynaklara ve pek az insana nasîb olan 98 yıllık bir ömre malik olmamakla beraber, imparatorluğu çok değerli eserler, Sultanahmed gibi şâheserlerle süslemekte devam etmişlerdir. Hindistan'da Türk imparatoru Timuroğlu Şâh-ı Cihân nâmına Agra şehrinde inşa edilen meşhur Tâc-Mahall'i ve daha birçok âbideyi, İstanbul'dan giden Sinan'ın öğrencileri yapmışlardır.

TÂC - MAHALL

XVI. asır, Türkler'in 22 asırlık tarihlerinin en büyük devresidir. XVII. asır da, Türkler'in büyüklük çağlarından biri sayılır. Bu asırda Osmanlı Türk imparatorluğu hafif bir gerileme gösterdiği halde, Hindistan Türk imparatorluğu, yüzyılın son yıllarına kadar yükselmekte ve gelişmekte devam etmiştir. Bu yazımızda, Hindistan Türk imparatorluğunun XVII. asrın ikinci yarısında gerçekleştirdiği bir sanat şâheserinden, Tâc - Mahall'den bahsedeceğiz.

Bu yıllarda Hindistan Türk imparatorluğunun başında Şâh-i Cihân vardı. Bu büyük hükümdar, Timur'un 9. ve Timurlular'ı Türkistan'dan Hindistan'a getiren Bâbur'un 4. kuşaktan torunudur. Eşi Ercmend Bânû'ya olan sevgisiyle ünlüydü. "Pâdşâh - Beğim" yani "imparatoriçe" sanını taşıyan ve "Mümtâz - Mahall" diye anılan bu hanım yaşadığı müddetçe Şâh-i Cihân, başka bir kadınla ilgilenmemişti. Bir Türk kumandanının, Âsaf Han'ın kızı olan Ercmend Bânû, Şâh-i Cihan'dan bir yaş büyüktü. 14. çocuğu olan Cevher - Ârâ Beğim'i doğururken öldü. Şâh-i Cihân, sonsuz derecede kederlendi. Bu kederden, birçok mimarî tarihçisinin dünyanın en güzel mimarî eseri olduğunu söyledikleri Tâc - Mahall doğdu.

Eşini kaybedince bütün saçları ağaracak derecede üzülen Şâh-i Cihân, Ercmend Bânû'nun adını

ölümsüz kılmak için, büyük bir anıt - kabir yaptırmaya karar verdi. Bu anıt - kabir, firavunların piramidleri gibi muazzam bir taş yığınından ibaret olmayacak, Ercmend Bânû'nun güzellik ve zerafetine yakışır bir eser hâlinde, gelecek nesillerin hayranlığını kazanacaktı. Böyle bir eserin gerçekleştirilmesi için acele edilemezdi. Bütün dünyadan, Avrupa'dan, İran'dan, Türkiye'den, Türkistan'dan, Hindistan'ın her tarafından mimarlar ve sanatkârlar çağırıldı. Hepsinden birer proje istendi. Şâh-i Cihân, İstanbul'dan gelen ve Mimar Sinan'ın talebesi olan Mehmed İsâ Efendi'nin projesini beğendi Bu projenin büyük bir maketi yapıldı ve bu maketin aynen gerçekleştirilmesine karar verildi.

Bu suretle inşası 22 yıl devam edecek olan dünyanın en zarif anıtına başlanıldı. Başmimar İstanbullu Mehmed İsâ Efendi'ye Semerkandlı bir Doğu Türkü olan Mimar Muhammed Şerif yardım ediyordu. Eserin azametli kubbesi, kubbe mimarlığında büyük ihtisası olan gene Mimar Sinan'ın talebesinden İstanbullu İsmail Efendi tarafından yapılıyordu. Mermer üzerine oyulacak yazılar için İstanbul'dan Hattât Settâr Efendi getirilmişti. Tuğraları, Emânet Han adında Şîrazlı bir İranlı sanatkâr çiziyor, mermerleri Muhammed Hanîf adında Agralı bir Müslüman Hindli oyuyordu. Bu 6 büyük sanatkârın beşi, ayda biner rupi, bugünkü paramızla 75.000 TL., kubbe mimarı İsmail Efendi ise, bu mikdarın yarısı kadar maaş alıyorlardı. Bu suretle 5 sanatkârın her birine 22 yılda toplam olarak on sekiz milyon 900.000 TL. ödendiği anlaşılır. 6 sanatkârın 22 yıllık maaşlarının toplamı ise 101.250.000 TL. nı

bulur. Eser tamamlandıktan sonra aldıkları hediyeler, bu rakamın dışındadır. İkinci derecede sanatkârlara ve binlerce işçiye de ödenen para hesap edilirse, yalnız işçilik olarak bugünkü paramızla yüz milyonlarca lira sarfedildiği anlaşılır.

Bu yazımızın başlıca kaynağını teşkil eden Hindistan Müslümanları'ndan Mevlevî Muinüddîn Ahmed'in İngilizce "The Taj" adlı eserinde belgeleriyle yazdığına göre, Tâc-Mahall'e ve etrafındaki ilâve anıtlara 30 milyon rupi, bugünkü paramızla takrıben 2 milyar 250 milyon TL. harcanmıştır. Bu miktar, Tâc-Mahall'den yüzyıl kadar önce Kanunî Sultan Süleyman'ın İstanbul'da yaptırdığı Süleymâniye külliyesine harcanan paranın iki misli kadardır.

Tâc-Mahall, 11.881 metre kare bir alan kaplar. Bu alan, asıl anıtın kapladığı sâhadır. Büyük bahçesi ve bu bahçenin içindeki ek anıtlarla eserin umumî heyeti, birkaç misli bir büyüklüktedir. Âbide, iki muazzam tepsi üzerine inşa edilmiştir. Birinci tepsi kırmızı taştan, daha üstte olan ikincisiyse, beyaz mermerdendir. İlk tepsi zeminden 1,5 metre, ikincisi, 6 metre yüksekliktedir. Merdivenle çıkılır. Birinci tepsi, her kenarı 109 metre olan bir karedir. Asıl âbide, bu karenin üzerinde yükselir.

Tâc-Mahall'in kubbesinin yerden yüksekliği 82 metredir. Sultanahmed Camii'nin kubbe yüksekliği 43 metre olduğuna göre, hayli yüksek olduğu anlaşılır. Fakat yanlara doğru fazla yayılmamış, bilâkis toplanmıştır. İnşaatta son derece berrak, damarsız beyaz mermer kullanılmıştır. Aynı mermerden, anıtın çevresine 4 minare yapılmıştır. Mina-

reler, İstanbul minareleri kadar yüksek ve ince değildir. Her biri 42 metredir. Gece, mehtabın ve gündüz güneş ışığının muhtelif saatlerde âbidenin muhtelif cephelerine aksi, Tâc - Mahall'in manzarasını her an değiştirmektedir. Âbidenin içinde bulunduğu muazzam bahçe, ağaç ve çiçek tarhlariyle pek güzel bir şekilde bezenmiştir. Hindistan Türk imparatorluğunun o zamanki başkenti olan Agra şehrine hâkim olan Tâc - Mahall, Cemne nehrine dayanmaktadır. Bahçedeki mermer havuzda âbide, olanca ihtişamiyle akis yapmaktadır.

Çok yüksek bir teknik bilginin eseri olarak kabûl edilen kubbenin altında, dört yanda dört tane dev kapı vardır. Her birinin yüksekliği 32 metredir. Âbidenin dört tarafına, Yâ-Sîn sûresinin tamamı, çok büyük ve eşsiz sanatkârlıkla yazılmıştır. İstanbullu Hattât Settâr Efendi'nin eseri olan bu yazı, mermere o şekilde oyulmuştur ki, uzaktan kabartma gibi görünmektedir. Uzaktan bakılınca, 30 metre yüksekteki satırlar da, zemine yakın satırlar da, aynı büyüklükte harflerle okunmaktadır. Settâr Efendi, harflerin iriliklerini, bu şekilde ayarlamış, yükseğe çıkıldıkça harfleri büyütmüştür.

Âbidenin duvarları ve iç bölmeleri, akustik kurallarına son derece uygun bir şekilde yapılmıştır. Öyle ki, içinde Kur'ân okundukça, çok cazip ve insanı büyüleyici yankılar, biribirini takip etmektedir. Mermer duvarlara yüzbinlerce akik, sedef, zafir, yemenî, yeşim ve zeberced gömülmüştür. Bu arada duvarlara gömülü 42 zümrüt, 142 yakut, 625 pırlanta ve 50 tane gayet iri inci, son yüzyıllardaki karışıklıklarda yağma edilmiştir.

Âbidenin en üst katında, her kenarı 4 metre olan ve "Muhaccer" denen, yerden 2 metre yükseklikte, oyulmuş mermerden 3 kafesle süslü blokta, Tâc - Mahall'in şerefine inşa edildiği Ercmend Bânû Pâdşâh-Beğim Türkmen'in mermer sandukası vardır. Ercemend Bânû'dan 36 yıl sonra 72 yaşında ölen Şâh-i Cihân, Evrengezib Âlemgîr Şah tarafından, Muhaccer'in bir kenarındaki sandukanın altına gömülmüştür. Âlemgîr Şah, Şâh-i Cihân ile Ercmend Bânû'nun oğludur. Bu suretle iki büyük âşık, ebedî uykularına, yanyana uyumaktadırlar.

Tâc - Mahall'in inşaatında yalnız beyaz mermer kullanılmıştır. Büyük mermer bloklar, Agra'ya, 350 km. uzakta bulunan bir ocaktan kesilmiş ve yontulmuş olarak getirilmiştir. Âbidenin bahçesine, başlı başına bir şaheser olan büyük bir cümle kapısından girilmektedir. Bu bahçenin içinde bir cami ve daha birçok bina vardır ki, hepsinin yapımına asıl âbide kadar itina gösterilmiştir. Tâc - Mahall'in umumî görünüşü, bu binalarla beraber tam bir birlik meydana getirmekte, her parça, diğerini tamamlamaktadır. Tâ uzaktan Tâc - Mahall'i gören, bahçesinin cümle kapısından âbideye yaklaşmaya başlayan bir ziyaretçi, her adımda yeni bir güzelliği farketmekte ve heyecandan heyecana düşmektedir.

Dünyanın belki en büyük mimarlık şaheseri olan bu Türk âbidesi 22 yıllık bir çalışmadan sonra bittiği zaman, Şâh-i Cihân çok sevinmiş ve şu mânâya gelen bir beyit söylemiştir:

"Devir, Tanrı'nın kudretinin insanlar tarafından gözle görülmesi için, bu âbideyi meydana getirmiştir".

TÜRK MUSİKİSİ

İLK TÜRK BESTEKÂRLARI

Türk Musikisi sistemi, Batı Musikisi'nin 12 eşit aralığa bölünmüş tanperemanlı sistemine karşılık, 24 eşit olmayan aralığa bölünmüş bir sisteme dayanır. Bu sistem, tabiatin verdiği seslere daha uygun olduğu gibi, pek çok ve pek orijinal makamların teşekkülünü sağlar. Batı Musikisi'nin 2 makamı olan Majör ve Minör, Türk Musikisi'nde "Çârgâh' ve "Bûselik" adlariyle mevcud olduğu gibi, bu ikisinden başka daha on bir basit makam vardır. Bunlar, Kürdî, Rast, Uşşak, Hüseynî, Nevâ, Sûznâk, Karcığar, Hicaz, Hümâyûn, Uzzâl ve Zengûle'dir. Bunlardan başka son derece güzel ve tesirli mürekkep makamlar da vardır. Ses ve makam zenginliğinin yanında usul zenginliği de fevkalâdedir. Türk Musikisi sistemi, yeryüzünde Batı Musikisi sisteminden sonra en yaygın musiki sistemidir. Ancak tekseslilikten çoksesliliğe geçememesi ve milletlerarası çapta ele alınmamış olması, bu emsalsiz zenginliği gölgelemektedir.

Türk Musiki sistemi, Türkler'in Orta Asya'dan getirdikleri ve Yakın Doğu'da geliştirdikleri bir sistemdir. Araplar'dan, İranlılar'dan, Yunanlılar'dan alınmış değildir. Bilakis bu milletler, Türkler, Yakın Doğu'ya geldikten sonra eski musiki sistemlerini bırakmışlar ve Türk Musikisi sistemini kullanmaya başlamışlardır. İslâm milletlerinden başka, Balkan-

lar ve Doğu Avrupa halk musikileri, tamamen Türk Musikisi sisteminin tesirinde gelişmiştir. Bugün Ortodoks kiliselerindeki âyinler bile Türk Musikisi makamları ile okunmaktadır.

Türkler, günümüze kadar, bir kısmı kendi icatları, bir kısmı yabancılardan alınmış bir düzineden fazla nota yazısı kullanmışlardır. Ancak nota yazısı, daha çok nazariyat eserlerinde kullanılan bir sistem olmuş, pratikte yayılmamıştır. Onun içindir ki, kulaktan kulağa, hocadan öğrenciye geçen bu musikinin yüzbinlerce bestesi kaybolmuştur. Bugün on binlerce güfte elimizdedir ki, hiç birinin bestesi zamanımıza kadar gelmemiştir. XVI. asrın sonlarına kadar notalariyle elimizde bulunan Türk Musikisi ürünleri, şimdilik, son inceleme ve araştırmalarımıza göre 92 parçadan ibarettir. XVII. asırla beraber, zamanımıza kalan bestelerin sayısı esaslı şekilde çoğalmaktadır. Onun için bu yazımızda "ilk Türk bestekârları" derken, bugün elimizde hiç olmazsa bir tek eseri bulunan sanatkârlar düşünülmüştür. Yoksa Orta Çağ Türk bestekârlarından birçoğunun ismini biliyoruz ki, zamanımıza bir tek bestesi gelmiş değildir.

Elimizde Türk Musikisi'ne ait en eski parça, 1224'e doğru doğup 28 ocak 1294'te ölen Safiüddin Abdülmü'min Urmevî'nin Remel usûlünde Nevrûz Beste'sidir. Safiüddin, Âzerbaycan'ın Urmiye şehrindendir. Musiki nazariyatına, felsefeye ve matematiğe dair önemli eserler bırakmıştır. Ertuğrul Gazi ve Osman Gazi'nin ilk yıllariyle çağdaştır. İlhanlı Türk imparatorluğunda yaşamıştır. — Ondan sonraki bestekârımız, Mevlânâ'nın oğlu Sultan Ve-

led'dir. 16 nisan 1226'da doğmuş, 15 kasım 1312'de Konya'da ölmüştür. O da Ertuğrul Gazi ve Osman Gazi ile çağdaştır. Anadolu Selçukluları çağı Türkiye'sine mensuptur. Elimizdeki her iki parçası da saz eseridir: Devr-i Kebîr usûlünde ve Acem makamında bir Peşrev ile bir Irak Saz Semâîsi.

Elimizde XIV. asırdan kalma hiçbir nota yoktur. XV. asırdan, 6 bestekârın 46, XVI. asırdan 8 bestekârın 43 parça eseri elimizdedir. XV. asırdan eserleri zamanımıza gelebilmiş bestekârlar, kronoloji sırasiyle Abdülkaadir Merâğî, Aydınlı Halvetî şeyhi Ömer Rûşenî-i Gülşenî, Emîr Ali Şir Nevâî, Sultan Hüseyin Baykara, II. Sultan Bâyezid ve Gulâm Şâdî'dir.

Abdülkaadir Merâğî, Güney Âzerbaycan'ın Merâga şehrindendir. Celâyirliler sarayından yetişmiş, sonra Türkistan hakanı Timuroğlu Sultan Şahruh'un ve Türkiye hakanı Osmanoğlu II. Murad'ın Herât ve Bursa şehirlerindeki saraylarında yaşamıştır. Bestekâr ve musiki bilgini olarak ünü, günümüze kadar, eşsiz olmuştur. Nazariyat sistemi, Batılı müzikologlar tarafından birçok defa incelenmiştir. Yazdığı pek değerli nazariyat kitaplarının çoğu elimizdedir. Hoca Abdülkaadir'in oğlu ve torunu İstanbul'da yaşamış, Fâtih ve II. Bâyezid adlarına bugün elimizde bulunan musiki nazariyat kitapları yazmışlardır; fakat hiçbir besteleri zamanımıza kadar gelmemiştir. Abdülkaadir Merâğî'nin ise, biribirinden güzel tam 30 güfteli eseri elimizdedir.

Diğer XV. asır bestekârlarımızdan Timuroğlu Sultan Hüseyin Baykara, onun arkadaşı olan büyük şair Ali Şîr Nevâî ve Merâğî'nin öğrencisi olan Gu-

lâm Şâdî, Türkistan'ın Herât sarayında yaşamışlardır. II. Sultan Bâyezid ile Ömer Rûşenî ise, Batı Türk yani Osmanlı cemiyetine mensupturlar.

XVI. asır bestekârlarımızın hepsi Osmanlı toplumundandır. Bunlar, kronolojik sırayla Yavuz'un ağabeyi ve aynı zamanda musiki bilgini olan Şehzade Sultan Korkut, Kanunî'nin oğlu Şehzade Mehmed'in mehterbaşısı Nefîrî Behrâm Ağa, Yavuz'un nedîmi ve Şeyhulislâm Hoca Sâdeddin Efendi'nin babası Hasan Cân Çelebî, Şeyh Abdülali, Kemençeci Şâh-Kulu, asıl adını bilmediğimiz Emîr-i Hac, Tanbûrî Hacı Kasım ve Kırım hanı II. Gazi Giray'dır. Bunlardan II. Gazi Giray Han'dan sonra, Türk Musikisi'nin XVII. asrı başlar. Büyük bir asker ve devlet adamı olan, Moskova sûrları önünde yaralandığı için "Bora" diye anılan Gazi Giray, Moskova Fâtihi I. Devlet Giray Han'ın oğludur. 22 peşrev ve saz semâîsi elimizdedir. 3 dilde şair, hattat, bestekâr ve sâzende idi.

Râyetê meylederiz kaamet-i dil-cû yerine
Tûğa dil bağlamışız kâkül-i hoş-bû yerine

diye başlayan kahramanlık gazeli, klasik Türk şiirinin en güzel parçalarından biridir.

ITRÎ

Buhûrî-zâde Mustafa Itrî Efendi, 1640 yıllarına doğru İstanbul'da Mevlânekapısı'nda doğdu. Mükemmel bir tahsil gördü. Yenikapı Mevlevîhânesi'ne devam ederek Türk din musikisini öğrendi. Siyâhî Ahmed Efendi'den edebiyat ve hattatlık, büyük bestekâr Hâfız Post'tan musiki dersleri aldı. Genç yaşta istidadiyle ilgi çekti. Bestekâr, şair ve büyük bir kumandan olan Kırım hanı I. Selim Giray tarafından himaye gördü. Sonra devrin hükümdarı IV. Sultan Mehmed'e kapılandı. Onun nedîmi ve hânendesi oldu. Topkapı Sarayı'ndaki Enderûn üniversitesinde de musiki dersleri veriyordu. 50 yaşına gelmeden Saray'dan ayrıldı. Kendi isteği üzerine, devrinin en kârlı işlerinden biri olan esirciler kâhyalığına getirildi. Hayatının geri kalan kısmını bu görevde geçirdi. 1711 yılında, III. Sultan Ahmed devrinde, takriben 71 yaşında öldü. Edirnekapısı'na gömüldü.

Itrî, bestekâr, hânende, neyzen, divan sahibi şair ve tâlik yazıda önemli bir hattattır. Mevlevî tarikatine girmişti. Bestekârımızın asıl adı "Mustafa" dır. "Itrî", şiirlerinde kullandığı mahlas, yani takma isimdir ve bu şekilde ün kazanmıştır. Özel zevkleri arasında çiçekçilik ve meyvecilik olduğunu da biliyoruz. Hattâ "Mustabey armudu" diye bir çeşit armut yetiştirdiği rivayet edilir.

Itrî, klasik Osmanlı musikisi bestekârlarının en büyüğüdür.

Her çeşitte binden fazla eser bestelemiştir. Bestelerinin güftelerini de bazan kendi yazmıştır. Klasik formda büyük eserlerinin yanında hafif şarkı ve türküler de yapmış, fakat küçük formdaki hiçbir eseri zamanımıza kadar gelmemiştir. Son araştırmalara göre bugün notaları elimizde bulunan eserlerinin sayısı 42 parçadan ibarettir. Bunlardan 10'u dinî eserdir. Hemen bütün İslâm dünyasında yüzyıllardan beri okunan Segâh makamındaki Kurban Bayramı Tekbîri, Segâh Salât-ı Ümmîye, Dilkeş-Hâverân Gece Salâsı, "Cami Musikisi" denen bölümün en tanınmış eserleridir. Tasavvuf musikisinde de güftesi Mevlânâ'ya ait olan Rast Nâat, Rast Tevşih, Nühüft Tevşih, Nühüft İlâhî, Nühüft Durak, nihayet Segâh Mevlevî Âyîni, Itrî'nin elimizdeki eserleri arasında yer alır.

Din dışı musikiden elimizde bulunan 32 eserinin 4'ü saz eseri, 28'i güfteli parçalardır. Saz eserleri, Bayatî, Rehâvî, Nühüft makamlarından birer peşrev'le, bir Nühüft Saz Semâîsi'nden ibarettir. Güfteli parçaların 2'si Kâr, 13'ü Beste, 13'ü Semâî'dir.

Din dışı eserlerinin en ünlüsü, Nevâ makamındaki Kâr'dır. Farsça olan güftesi Şîrâzlı Hâfız'ın en güzel gazellerinden birinden alınmıştır. Bu çok güzel ve uzun eser, klasik Türk Musikisi'nin büyük şâheserlerindendir; Nîm Sakıyl usûlüyle başlar; fakat birçok usul ve makam dolaşır. Güftesi Nef'î'nin olan Segâh Yürük Semâî'si de çok tutulmuş ve sevilmiştir.

Yahyâ Kemal Beyatlı, 1940'ta yazdığı "Itrî" adındaki pek güzel poeminde, büyük bestekârı çok kudretli mısra'larla terennüm etmiştir. Bahsimizi bu şiirle bitirmek istiyoruz:

Büyük Itrî'ye eskiler derler
"Bizim öz mûsikîmizin pîri"
O kadar halkı sevkedip yer yer
O şafak vaktinin cihangîri
Nice bayramların sabâh erken
Göğü top sesleriyle gürlerken
Söylemiş saltanatlı Tekbîr'i

Tâ Budin'den/ Irâk'a Mısr'a kadar
Fethedilmiş/ uzak diyarlardan
Vatan üstünde hürr esen rüzgâr
Ses götürmüş bütün baharlardan
O dehâ öyle toplamış ki bizi
Yediyüz yıl süren hikâyemizi
Dinlemiş/ ihtiyar çınarlardan

Mûsikıysinde bir tarafdan dîn
Bir tarafdan bütün hayât akmış
Her tarafdan Boğaz/ o şehrâyîn
Mâvi Tunca'yla gür Fırât akmış
Nice seslerle gök ve yerlerimiz
Hüznümüz şevkımiz zaferlerimiz
Bize benzer/ o kâinât akmış

Çok zaman dinledim Nevâ Kâr'ı
Bir terennüm ki hem geniş hem şûh
Dağılırken Nevâ'nın esrârı
Başlıyor Şark ufuklarında vuzûh
Mest olup sözlerinde her heceden
Yola düşmüş birer birer geceden
Yürüyor fecre elli milyon rûh

Kıskanıp gizlemiş kazâ ve kader
Belki binden ziyâde bestesini
Bize mîrâsı kaldı yirmi eser
Nâ't'ıdır/ en mehîbi en derini
Vâkı'â ney kudüm gelince dile
Hızlanan Mevlevî semâ'ıyle
Yedi kat/ arşa çıkmış Âyîn'i

O ki bir ihtişamlı dünyâya
Ses ve tel kudretiyle hâkimdi
Â'detâ benziyor mu'ammâya
Ulemâmız da bilmiyor kimdi
O eserler bugün defîne midir
Ebedîyetde bir hazîne midir
Bir bilen var mı nerdeler şimdi

Öyle bir mûsikîyi örten ölüm
Bir tesellî bırakmaz insanda
Muhtemel görmüyor henüz gönlüm
Çok sa'atler geçince hicranda
Düşülür bir hayâle zevk alınır
Belki hâlâ o besteler çalınır
Gemiler geçmiyen bir ummanda

HACI ÂRİF BEY

Türk Musikisi'nin büyük bestekârı Mehmed Ârif Bey, 1831'de İstanbul'da Eyüpsultan'da doğdu. Daha ilkokulda iken, sesinin güzelliği ve musiki istidadiyle çevresinde ün kazandı. Aynı mahallede oturan Eyyûbî Mehmed Bey ve Zekâi Dede'den ders almaya başladı. 13 yaşında Mızıkay-ı Hümâyûn'a girdi. Hâşim Bey'in derslerine devam etti. 20 yaşında iken Sultan Abdülmecid'e mâbeynci oldu. Sarayın haremindeki cariyelere musiki öğretmeni tayin edildi. Öğrencileri içinde "Çeşm-i Dilber" adında 15 yaşındaki bir Çerkes kızıyle ilgi kurdu. Bu kız için "Geçdi zahm-î tîr-i hicrin tâ dil-î nâ-şâdıma" Kürdîli Hicazkâr Şarkı'yı bestelemesi üzerine, Sultan Mecid tarafından Çeşm-i Dilber'le evlendirildi ve 60 altın maaşla Saray'dan çıkarıldı. Ârif Bey, 2 çocuğu olduktan sonra, bu ilk eşinden ayrıldı. Evlilik ancak 2 yıl sürmüştü. Sultan Mecid'in armağanı olan Taşlık'taki konağında sıkıntılı bir hayat yaşamaya başladı. Yaşı 30'a yaklaşırken, padişah tarafından mâbeynci sıfatiyle gene Saray'a alındı ve cariyelere musiki öğretmeni oldu. Bu defa öğrencilerinden "Zülf-i Nigâr" adındaki Çerkes güzeline gönlünü kaptırdı. Dedikoduyu önlemek isteyen padişah, Ârif Bey'i bu kızla evlendirdi. Ancak, bir çocuk dünyaya getiren Zülf-i Nigâr Hanım, pek genç yaşta veremden öldü. "Olmaz ilâç sîne-i sad-pâreme" Segâh Şarkısı, bu olay üzerine bestelenmiştir.

1861'de Sultan Abdülmecid öldü ve bizzat bestekâr ve sâzende olan kardeşi Sultan Abdülaziz, tahta çıktı. 30 yaşına gelen Ârif Bey, üçüncü defa Saray'a alındı. Hem ser-hânendelik, hem de cariyelere musiki öğretmenliği yapıyordu. Şöhreti, bütün imparatorluğa yayılmıştı. En verimli çağındaydı. Günde birkaç şarkı bestelediği oluyordu. Bestekârımız, bu defa da Pertevniyâl Vâlide - Sultan'ın nedîmelerinden "Nigârnîk" adındaki Çerkes kızıyle ilgilendi. Vâlide - Sultan, nedîmesini hemen Ârif Bey'le evlendirdi. Taşlık'taki konağını bırakan bestekârımız, üçüncü eşiyle beraber Zencirlikuyu'daki çiftliğine çekildi. Saray'dan ayda 40 altın alıyordu. Bazı görevlerde bulunduysa da sıkılıp ayrıldı. 1871'deki bu ayırılışı tam 10 yıl sürdü. Ancak 45 yaşına gelince II. Abdülhamid devrinde tekrar Saray'a alındı. Şöhretinin doruğuna erişmişti. İran Şâhı tarafından Tahran'a davet edildiyse de padişah izin vermediği için gidemedi. Bu arada Hicaz'a seyahat edip hacı oldu. Hükümdarlardan nişanlar, devlet adamlarından mücevherler alıyor, rahat bir hayat geçiriyordu. Ancak asabî ve huzursuz olmuştu. Saray hayatının eski renkliliği kalmadığı için sıkılıyordu. Bir ara padişaha bile şımarıklık etti ve 50 gün Saray'ın bir odasına hapsedildi. "Ahterî düşkün garîb-û âşık-ı âvâreyim" Nihâvend Şarkı'sını sunması üzerine bağışlandı. Üçüncü eşinden de bir kızı olmuştu. "Gurûb etdî güneş dünyâ karardı" Kürdîli Hicazkâr Şarkı'sını besteledikten bir müddet sonra 28 haziran 1885 günü 54 yaşında Saray'daki odasında öldü. Başiktaş'ta Yahyâ - Efendi Dergâhı'na gömüldü.

Ârif Bey, son derece yakışıklı, güzel yüzlü, kibar, nazik, nükteci, fakat kaprisli ve huysuzdu. Hâfızası ve zekâsı olağanüstü idi. Binlerce parçayı ezberden pürüzsüz okurdu. Musiki bilgisi hocaları derecesinde olmamakla beraber, zevkı ve bestekârlık kabiliyeti onlardan üstündü. Okuyuşu falsosuz, üslûbu çok kibardı. Tam bir meclis adamı olarak ün yapmıştı. Bestekârlık dehası verimliydi. Bir gece 8 şarkı birden bestelemiş, diğer bir gece, Sultan Aziz'in verdiği bir güfteye 7 ayrı beste yapmıştı. "Mecmû'a-i Ârifî" adında 600 sayfalık bir güfte dergisi yazıp bastırmıştır. Kürdîli Hicazkâr makamı ile Müsemmen usûlünü bulup ilk defa kullanan Ârif Bey'dir. Başta Şevkı Bey olmak üzere, pek çok değerli öğrenci yetiştirmiştir.

Ârif Bey, Türk Musikisi'nin en büyük şarkı bestekârıdır. Bugün elimizde bulunan şarkıları 326 tanedir. Ayrıca diğer formlarda yaptığı 10 eserin notaları da mevcuttur. 1.000 küsur şarkı ve bir hayli ilâhî'sinden zamanımıza kalanlar bunlardan ibarettir. Diğerleri, vaktiyle notaya alınamamak yüzünden bugün unutulmuştur.

Ârif Bey, tek başına şarkı şeklini, Türk sanat musikisinin en önemli dalı durumuna getirmiştir. Ondan sonra gelen şarkı bestekârlarımızın en büyük kısmı, Ârif Bey'i taklid etmişler veya onun açtığı yoldan yürümüşlerdir. Ârif Bey'in ekolüne biz "Neo-klasik Türk Musikisi" diyoruz. Bu ekol, klasik ekol'den kesin şekilde ayrılır. Yalnız eserlerinin harikulâde güzelliği bakımından değil, yaptığı tesir bakımından da pek az bestekârımız Hacı Ârif Bey'le mukayese edilebilir.

TÜRK CEMİYET HAYATI

ESKİ TÜRKLER'DE TICARET HAYATI

Milât'tan Önce III. yüzyılda Teoman ve oğlu Mete çağında Türkler, büyük bir imparatorluk kurdular. Bu devlet, Büyük Okyanus ile Karadeniz arasında uzanıyor, Asya'nın bütün kuzey yarısını kaplıyordu. Büyük Türk Hâkanlığı'nın Müslüman dinini kabul ettiği X. yüzyıla kadar 1.200 sene Türkler, sarsıntılı devirler geçirmekle beraber, Asya'nın kuzey yarısındaki devletlerini ve hâkimiyetlerini devam ettirdiler. Böyle sürekli ve istikrarlı bir imparatorluğun varlığı, ticaret ve iktisat hayatına büyük bir canlılık getirdi. Bu canlılık, Büyük Türk Hâkanlığı'nı ayakta tutan başlıca güç kaynaklarından biri oldu.

Türkler, Çin ile İran ve Roma - Bizans, yani Uzak Doğu ile Yakın Doğu ve Akdeniz âlemi, diğer bir deyişle, o çağ dünyasının iki ucu arasında bulunuyorlardı. Bu durumları, Asya ticaretinin gelişmesini sağlayan vasatı yarattı. "İpek Yolu" denen ve dünya ticaretinin şahdamarı olan Çin ile Bizans arasındaki büyük ticaret yolu, Türkler'in elindeydi. Pekin'in az kuzeyinde başlayan Türk sınırları, İran'a, Horasan'a, Ural Dağlar'ına, Hazar Denizi'ne kadar uzanıyor, Karadeniz kıyılarına temas ediyordu. Bu suretle Türkler, eski dünyanın başlıca devletleri olan Çin, İran ve Bizans imparatorluklarının komşusu idiler.

Türkler'in ticaret sistemleri son derece pratik olduğu gibi, iktisat hayatına da yenilik getirmişlerdi. Ticaret, doğruluk ve güvene dayanıyordu. İlkçağ sonunda ve Ortaçağ'ın ilk yarısında ancak Türk, Çin, İran, Roma ve onun devamı olan Bizans imparatorlukları gibi çok büyük, sürekli ve düzenli devletler, büyük çapta ticaret aktivitesini ayakta tutacak vasatı sağlayabiliyorlardı. Bu devletler, merkezî otoriteleri kesin, bir emirle en uzak eyaletlere istediğini yaptırabilen siyasî varlıklardı. Küçük devletler, böyle bir düzen yaratamıyorlardı. Büyük imparatorluklar bile, asayişin bozulduğu ve merkez otoritesinin zayıfladığı zamanlarda, ticaret hayatının bozulduğunu ve iktisadî güçlüklerin ortaya çıktığını görüyorlardı.

Türkler, çek vermek suretiyle tacirlerin karşılıklı iş yapma usulünü bildikleri gibi, bu usulü Asya'da geniş alanlara da yaymışlardı. "Çek" kelimesi Avrupa dillerine, Arapça "sak" kelimesinin İran dilindeki söylenişinden Ortaçağ sonlarında geçmiştir. Türkler, birkaç kere kâğıt para da yayınlamışlar, fakat tutturamamışlardı. Türk tacirleri, Çinli ve İranlı tacirlerle ortaklaşa büyük ticaret ortaklıkları kuruyor ve ticareti mümkün olduğu kadar milletlerarası bir hareket haline getirmeye çalışıyorlardı. Bu çeşit şirketlere Türkçe "ortak" deniyordu. Bu ortaklar, Akdeniz ile Büyük Okyanus arasındaki Asya ticaretine ve Avrupa'nın ithale mecbur olduğu bütün maddelere hâkimdi. Ortak teşkilâtı, Cengiz ve halefleri çağındaki Moğol cihan imparatorluğunda da devam etti. Moğollar, diğer medenî konularda olduğu gibi, ortak teşkilâtını da,

Dokuz-Oğuz-On-Uygur Türkleri'nden öğrenmişlerdi. Sonradan bu ortaklara, Arap tacirler de katıldı. Ortağı teşkil eden hisse sahibi tacirlerden birinin basit bir yazılı senedi, dünyanın öteki ucundaki diğer tacir tarafından, milyonlar değerinde malın teslimini ve sevkini mümkün kılıyordu. Ortakların, binlerce insan ve hayvandan kurulu kervanları, 5 ay süren ticaret seyahatine çıkabiliyor, her şey taşıyor ve hemen her malın ticaretini yapıyordu. Sibirya içerilerine kadar gidilip kürk ve çeşitli madenler alınıyordu. Yerlerinde pek ucuz olan bu maddeler, uzak ülkelerde, büyük kârla satılıyordu. 921 yılında Harzem'den yani Aral Gölü'nün güneyinden hareket eden ticaret kervanında, 5.000 kişi ve on binlerce hayvan vardı. Bu kervan, Oğuzlar'ın ülkesinden geçip, Bulgar Türkleri'nin ülkesine, yani Volga boylarına gitmişti. İlkbaharda hareket etmiş, sonbaharda Harzem'e dönmüştü. Böyle büyük kervanlar, hiç bir zaman istisna teşkil etmiyor, Çin'le Akdeniz arasında devamlı şekilde gidip geliyordu.

Bu "ortak" denen şirketler, deniz ticaretine de el atmışlardı. Yüzlerce gemileri vardı. Hind Okyanusu ticaretine hemen hemen hâkimdiler. Hind Okyanusu'nun batı kesiminde çalışan Arap armatörleriyle işbirliği yapıyorlardı. Bu aktif deniz ticareti, XVI. asrın ilk yıllarından başlayarak Portekizliler'in Hind Okyanusu ticaretini ele geçirmelerine kadar sürdü.

Türk tacirleri, dürüstlüğü, başlıca ilke olarak kabul etmişlerdi. Arap ve Bizans tarihlerinde, Türk tacirlerinin dürüstlüğünü öven kayıtlar az değildir.

Ticaret ahlâkına uygunsuz hareket eden bir tacir, derhal ortak teşkilâtından çıkarılırdı.

Türkler, İslâm medeniyetine geçtikten sonra, bu ticaret teşkilâtı şekil değiştirdi. Osmanlı imparatorluğunda ticaret, daha fazla Akdeniz'e kaydı. Fakat Kuzey Asya'daki eski ticaret hayatı, hiç bir zaman Ortaçağ'daki hareket derecesini bulamadı. Osmanlılar'ın, Venedik ve Hindistan limanlarında bile ticarî ajanları ve antrepoları vardı. Ancak bu çağda Avrupalılar, bilhassa deniz ticaretine, gittikçe artan bir tempoyla el koydular. XVIII. asırda dünya ticareti artık hemen hemen Avrupalılar'a geçmiş, Asya fakirleşmeye, Avrupa iyiden iyiye zengileşmeye yüz tutmuştu.

METE ZAMANINDA TÜRK CEMİYETİ

Türkler'in sonradan "Oğuz Han" adıyle ölümsüzleştirdikleri Mete, M.Ö. 209 yılında Büyük Türk Hakanlığı'nın başına geçti. M.Ö. 174'e kadar 35 yıl Türk devletinin başında kaldı. Asıl adı "Motun" olmakla beraber, daha çok "Mete" şekliyle tanınmıştır. Babası Tuman veya Teoman'dan sonra Türk tarihinin aydınlık çağının 2. hükümdarı sayılır.

O çağda, zamanımızdan 2.200 yıl önce Türk hükümdarlarına henüz "kağan" denmiyor, "yabgu" diye anılıyordu. Çinliler "şenyu" diyorlardı. Türk yabgusu kutsaldı; Türkçe "Tanrıkut", Çince "Tanju" sanını taşırdı. Büyük oğlu, oğlu yoksa büyük kardeşi valiaht sayılır, doğu ülkelerinin genel valisi olurdu. Batı ülkeleri de imparatorluk hanedanından bir prensin yüksek idaresine verilirdi. Merkezi, doğrudan doğruya yabgu yöneltirdi.

Türk İmparatorluğu, Çin ve Önasya gibi kalabalık değildi. Nüfus pek azdı. Halk kışın kışlaklarda oturur, yazın yaylalara göçerdi. Şehirler, yazın çadırlardan kurulmuş, gezgin yerleşme şekilleri durumundaydı. Hayvancılık, en büyük geçim kaynağını teşkil ediyordu. Silâh ve deri sanayileri, endüstrinin en ileri gitmiş kollarıydı, çünkü doğrudan doğruya millî savunmayı ilgilendiriyordu. Lüks eşya, Çin'den ve başka ülkelerden getirtiliyordu. Bu eşya çok kere ganimet şeklinde Türk ülkelerine giriyor, sulh

zamanında değiştirme yoluyle de satın alınıyordu. Hayat şartları sert, bazen merhametsizdi. Kadınlar da erkeklerin yanında yorucu çalışma şartları içindeydi.

Türk cemiyeti, aristokrat bir cemiyetti. Ancak bin küsur yıl sonra, İslâm dinine girerek demokrat ve halkçı bir cemiyet haline gelmiştir. Büyük askerî makamlar, asîl ailelerin tekelindeydi; çok defa vazifeler babadan oğula geçerdi. "Tarhan" denen asiller ve aileleri, vergi ödemezlerdi. Subaylar tümenbeyi, binbaşı, yüzbaşı ve ellibaşı rütbelerindeydi; sonra onbaşılar gelirdi. Bunlar, isimlerinin gösterdiği sayıda atlıya komuta ederlerdi. Türk ordusu, atlı bir ordu idi. Çok defa süvarilerin yedek atları da bulunurdu. Tümenler 10.000 kişilikti. Türk ordusunda 24 tümen vardı. Tümenbeylikleri, yüksek asiller, çok defa hanedan üyesi prensler arasında paylaşılırdı. Türk ordusunun manevra kabiliyeti tek kelimeyle eşsizdi.

Türkler, aynı zamanda dünyanın en kalabalık muharip kuvvetine sahipti. Orduda muharip olmayan sınıflar yoktur. Her Türk erkeği asker sayılırdı. Eli silâh tutabilen herkes askerî eğitim görürdü. Başlıca silâhlar, ok, yay, mızrak, kılıç ve bıçaktı. Türkler'in yaptıkları silâhlar çok meşhurdu ve bütün dünyada aranırdı. Türkler'in ok çekişleriyle hiç bir kavim rekabet edemezdi.

Türkler, tabiat kuvvetlerine tapıyorlardı; yani natüralist idiler. En büyük ilâhları Gök Tanrısı idi. Çok kanaat sahibi bir millet olarak tanınmışlardı. Millî gururları olağanüstü yüksekti. Dünyaya

hâkim olmak için yaratıldıklarına samimî şekilde inanırlardı.

Türkler, değerine inandıkları başbuğlarına körükörüne denecek şekilde itaat gösterirlerdi. "Büyük Kurultay" denen bir asiller meclisi vardı. Fakat son söz Yabgu'nundu. Yabgu'nun iradesi üzerinde münakaşa edilemezdi. Tabiatiyle böyle bir idare sisteminin üstün tarafları olduğu gibi, kötü tarafları da vardı. En büyük kötülük şuradan gelirdi ki, başbuğlar değersiz ve iktidarsız olunca Türk kavimleri parçalanır, tekrar oymak yaşayışına dönerlerdi. Bir müddet sonra değerli bir başbuğ ortaya çıkar, dağılmış Türk kavimlerini tekrar bir araya toplardı.

Türkler'in en büyük millî ve içtimaî dehâları, teşkilâtçılıklarıydı. Bir avuç Türk, meselâ Çin, meselâ Hindistan gibi, kıt'a büyüklüğünde bir ülkeye dalar, büyük bir devlet kurardı. Bu, Türk tarihinin en olağan hâdiseleri arasındaydı. Türkler'in girdiği her yerde düzen, huzur, asayiş hüküm sürerdi. Yerli halkın dinlerine ve inanışlarına karşı saygılıydılar. Daha doğrusu onların vicdanî kanaatleri ile hiç ilgilenmezlerdi. Kendi dinlerini ve inanışlarını kabul ettirmek için değil baskı yapmak, ciddî bir gayret bile göstermezlerdi. Türkler, coğrafya mesafelerinden asla ürkmeyen bir kavim olarak ilk ve ortaçağ tarihine geçmişlerdir. En uzak ülkeye ayak basar basmaz, sanki yüzyıllarca bu ülkelerdeymiş gibi tam bir devlet teşkilâtı kurarlardı. Türk kavimleri ve komşuları birleşti, Büyük Türk Hakanlığı büyüdü mü, daha uzak ülkelerin fethi başlardı. Yabancı kavimlere iç işlerinde tam bir bağımsızlık tanırlar,

vergilerini verdikleri, düzeni bozmadıkları müddetçe yüzyıllardan beri devam edegelen yaşayış ve âdetlerine karışmazlardı. Her hangi bir ayaklanma olursa, şiddetle bastırırlardı. Yabancı kavimleri askere almazlar ve o çağda bütün dünyada olduğunun aksine ücretli asker kullanmazlardı. Türk ordusu, tam mânâsiyle bir millî ordu hüviyetlerindeydi. Büyük Türk Hakanlığı'nın güç kaynaklarından birini de şüphesiz bu özellik teşkil ederdi.

Milâttan hemen önceki yüzyıllarda Büyük Okyanus'la Hazar Denizi, Sibirya buzulları ile Himalaya Dağları arasında uzanan Büyük Türk Hakanlığı, Mete ve haleflerinin devrinde, bütün Kuzey Asya'ya düzen getiren bir varlıktı.

GÖKTÜRKLER'DE CEMİYET HAYATI

Göktürkler, 552 yılından 745 yılına kadar 193 yıl Orta ve Kuzey Asya'daki Büyük Türk Hakanlığı'nın başında bulunmuş olan hanedanın adıdır. M.Ö. 220 yılından beri devam eden Büyük Türk Hakanlığı, Göktürkler çağında medenî ve siyasî bakımlardan çok gelişmiştir. Sınırları doğuda Büyük Okyanus'u, batıda Karadeniz'e, güneyde Hindistan'a dayanıyor, kuzeyde Kuzey Buz Denizi'ne yaklaşıyordu.

Göktürkler çağında da Türk ordusu, Türk cemiyeti içinde en çok önem verilen sınıftı. Ordunun, Asya'nın en güclü silâhlı kuvveti olma vasfını kaybetmemesi için her türlü itina gösterilirdi. Ordunun üçte ikisinden fazlası atlı, üçte birinden azı yayaydı. Uzak seferlerde yalnız atlı birlikler kullanılırdı. Makedonya ve Roma piyadesi neyse, Türk süvarisi de oydu. Hiç bir kuvvetin Türk atlı ordusunu altedebileceği düşünülemezdi.

Türk ordusunun başarılarında en önemli unsur, sür'atti. Bir askerî sefer sür'atle bitirilemediği, baskın tarzında sürpriz olmaktan çıktığı takdirde, felâket sayılırdı. Türkler'in bu çağdaki başlıca düşmanı olan Çin'in kesif nüfusuna karşı ancak böyle bir taktikle başarı kazanmak mümkündü. Türk atlısı, gece gündüz durmadan yol alır, ancak birkaç saat atını dinlendirir, o sırada kendisi de uyurdu.

Yanında daima yedek at bulunur, atlarından biri yorulunca, diğerine binerdi Türk atlı ordusu, düşmana hiç bir haber alma şansı bırakmadan, en ümit edilmedik anda üzerine çullanırdı. Eğer düşman ordusu yüzbinleri buluyorsa vuruşma kabul edilmez, Türk ordusu kırdırılmazdı. Daima geri çekilmek suretiyle ucsuz bucaksız Türk toprakları içinde düşman şaşkına çevrilir, çete savaşıyle yıpratılır, en yorgun anında, üssünden yüzlerce kilometre ötede birden taarruza geçilip yok edilirdi. Düşman, mesafeden ürkerdi. Türkler'in en ürkmedikleri şeyse mesafeydi. Türk atlıları, Karadeniz'le Pasifik arasında at koştururlardı. Göktürk ordusu, 230.000 kişiden ibaretti.

Türk hakanları ve devlet adamları, içinde yaşadıkları sert coğrafya şartlarının ve aldıkları eğitimin sonucu olarak, realist adamlardı. Bilge Kağan'ın realistliği ve olayları en tipik açılardan görebilmesi, Orhun Anıtları'nda açıkça belli olmaktadır.

Bu çağda Türkçe, Orhun Âbideleri'nin açıkça ortaya koyduğu gibi, pek yüksek bir ifade derecesine erişmişti. Türkler, "Göktürk Alfabesi" dediğimaz millî alfabelerini kullanırlardı. Okuyup yazma oldukça yaygındı. Yalnız yüksek sınıf değil, halk da okuyup yazma bilirdi. Talas vâdisinde bir Türk çiftçisinin taş üzerine kazdığı küçük bir yazıt elimize geçmiştir ki burada çiftçi, çiftliğini ve sulama şebekesini ne şekilde düzenlediğini anlatır.

Göktürkler'in 5 ayrı değerde madenî parası da elimize geçmiştir. Göktürk bayraklarında alem olarak altından dökülmüş kurt başı vardı. Ergenekon

Destanı'ndan anlaşılacağı üzere bozkurt, Türkler'ce kutsaldı. Türkler'in bayrak ve tuğlarından başka mızraklarının ucuna astıkları ipek parçaları da vardı ki bunlara "batırmak" kelimesinden türemiş bir kelime olan "batrak", yani bugünkü söyleyişimizle "bayrak" diyorlardı.

Pek çok Göktürk heykeli de bulunmuştur. Bazıları yüksek bir sanat eseri olan bu heykellerde görülen Türk tipi, bugünkü tipimize uygundur. Birçok Göktürk şehri harabesi de bulunmuş ve Rus arkeologları tarafından incelenmiştir. Bunların en meşhuru, Isık Göl yakınlarındaki Barshan harabeleridir.

Göktürkler tarafından açılmış sulama kanallarının izleri de yakın yıllarda Rus arkeologları tarafından bulunmuştur. Bunlardan Tötö Kanalı'nın 10 kilometre olduğu görülmektedir. İşlenmesi son derece güç kayalık bir arazide açılarak iki vâdiyi birleştiren ve yüksek bir matematik bilgiye dayanan Tötö Kanalı, arkeologları hayrette bırakmıştır. 1935'te aynı bölgeyi sulamak isteyen Ruslar, daha iyi bir şekil bulunamayacağı kanaatine vararak, eski Göktürk kanalım yenilemek yoluna gitmişlerdir.

Göktürkler'in kayalar üzerine yaptıkları resimlerden kıyafetleri de anlaşılmaktadır. Çizme, pantalon ve uzun kaftan giyiyor, saçlarını uzatıp arkalarına bırakıyor, sakallarını tıraş ediyorlardı. Başlarına kürkten yapılmış börk, savaş sırasında tulga giyiyorlardı. Pantalon ve ceketin Türkler'e mahsus olduğu ilim âlemince kabul edilmektedir. Avrupa'da Roma çağının sonuna kadar harmâniye-

lere sarınıldığı, ceket ve pantalonun Hun Türkleri tarafından Avrupa'ya sokulduğu malûmdur.

Türkler, madencilikte, bilhassa demircilikte çok ileriydiler. Altay ve Sayan Dağları, Türk demir madenlerinin bulunduğu bölgelerdi. Burada çıkan demirin yüksek cevherli olması ve Türkler tarafından çok iyi işlenmesi, Türk savaş sanayiinin en büyük hususiyetiydi. Türk kılıçları, emsalsiz güzellikte hayvan ve bitki motifleriyle süslü madenî kap kaçak, bütün dünyada meşhurdu. Göktürkler çağına ait Türk demir ocakları ve dökümhaneleri de bulunmuş ve Rus arkeologları tarafından incelenmiştir.

Türkler, demirden sapan, kürek, orak gibi ziraat vasıtaları yapmakta da ustaydılar. Başlıca geçim kaynakları hayvancılık olmakla beraber, bilhassa güney bölgelerde çok gelişmiş bir ziraatleri vardı.

Türk cemiyetinde de Avrupa cemiyetlerinde olduğu gibi asillik vardı. "Tarhan" denen asiller vergi vermezlerdi. Asiller piramidinin başında tabiatiyle "kağan" denen Türk hakanı vardı. Kutsal sayılır ve çok büyük saygı görürdü. Kağanın zevcesine "hatun" denirdi. Kadının cemiyetteki yeri önemliydi. Erkeklerin yanında cemiyet hayatının her çeşidine katılırdı. Türkler, İslâm dinini kabul edince, bu dinde asillik olmadığı için, asalet ortadan kalktı. Fakat kadının cemiyet hayatındaki yeri biraz küçüldü.

Türk cemiyetinde fuhuş meçhuldü. Evli bir kadına tecavüzün cezası idamdı. Bir genç kıza tecavüzse, genç kız evlenmeyi kabul etmezse, gene

aynı cezayla karşılık görürdü. Hırsızlık yapan, çaldığının on mislini öder ve cemiyetteki yerini kaybederdi. On misli ödeyecek serveti yoksa hürriyetini kaybeder, esir olarak satılırdı. Evlenme, servet ve asillikçe yakın olanlar arasında olurdu. Asil genç kızlar, halktan erkeklerle evlenmezlerdi.

Göktürkler, yemeğe meraklıydı. Börek, kaymak, bal, tatlılar, gözde yemeklerdi. Fakat fakir, zengin herkesin günde iki öğün yediği nesne, etti. Az ekmek yerlerdi. Bekletilmiş kısrak sütünden yapılan kımız içerlerdi. Şarap da vardı. Sarhoş olacak kadar içmek ayıptı. Yemek yerken musiki çalar ve şarkı söylerlerdi. Yemekten sonra eller yıkanır ve temiz küçük havlularla kurulanırdı.

Kısa çizgilerle anlattığımız bu cemiyet hayatı, iki asır sürdü. İki asır Türkler, bu şartlarda yaşadılar. Bu şartlar, daha önceki yüzyılların şartlarından pek farklı değildi. Göktürkler'in yerine geçen Uygur çağında da fazla bir değişiklik olmadı. Fakat medeniyetin çeşitli alanlarında daha büyük gelişmeler kaydedildi.

OSMANLI SARAYI'nda KADIN

XIV. ve XV. asırlarda Osmanoğulları hanedanına mensup Türk padişah ve şehzadeleri, Anadolu Beylikleri hanedanlarından, bazen Hıristiyan hükümdar ailelerinden kız alırlardı. XVI. asırda bütün Anadolu Beylikleri ortadan kalktı. Bunun üzerine cariyeler, padişah zevceliğine yükseldiler. Padişahlar, birçok mahzuru olduğu için İstanbullu ailelerden kız almaktan, onlarla akraba olmaktan çekiniyorlardı. "Sultan" denen Osmanlı prensesleri ise, ileri gelen Türk devlet adamlarıyle evlendiriliyordu. Osmanlı hanedanına mensup bir sultanla bir şehzadenin evlenmesi, çok az görülen bir olaydı. Böyle bir olay 1480'de vuku bulmuş, ondan sonra ancak 1920 tarihlerinde görülmüştür.

Bu gibi tedbirlerle Osmanoğulları, cihan tarihinde ilk defa olarak tam bir merkeziyet sistemi kurmuşlar, devletin hanedanın ortak malı olmayıp, yalnız hükümdara ait bulunduğu fikrini şiddetle savunmuşlar, gerçekleştirmeyi başarmışlar ve bu suretle pek azametli ve sürekli bir imparatorluk kurabilmişlerdir. Zira bu çağlarda gerek Doğu, gerek Batı ülkelerinde devlet, hanedanın malı sayılıyor ve prensler arasında parçalanıp gidiyordu. Avrupa, XVIII. yüzyıl sonlarına kadar hanedan veraset savaşlarından kurtulamamıştır. Osmanlı devletindeyse böyle bir şey görülmez.

Osmanlı hanedanının erkek üyesine, yani padişah veya şehzade oğluna "şehzade" denirdi. Şehzade, İstanbul'un fethinden önce "bey", bazen "çelebî" diye anılırdı. Sonradan "şehzade", bazen padişahlar gibi "han" ve "sultan" denmiştir. Ancak Tanzimat'tan sonra "efendi" denmeye başlandı. "Murad Efendi, Ahmed Efendi" gibi. Hanedanın kadın üyesine, yani padişah ve şehzade kızına önceleri "hatun", XVI. asırdan beri "sultan" denmiş ve böylece devam edip gitmiştir. "Ayşe Sultan, Fatma Sultan" gibi. Sultanlar, Türk imparatorluk prensesleridir. Bunların kızları da prenses sayılır ve "hanım-sultan" denirdi. Sultanların oğulları "sultan-zâde", kocaları ise "dâmâd" diye anılırdı. Dâmatlar ve sultan-zadelere, eğer paşa değillerse, "beyefendi" diye hitab edilirdi. Sultanlarla ve şehzadelerde konuşurlarken, "efendimiz" şeklinde hitab edilirdi.

Padişah zevcesi olmak üzere hazırlanan cariyeler, küçük çocukken Saray'a alınırdı. Kusursuz güzel olmaları şarttı. Derhal eğitim ve öğrenimlerine başlanır, İslâm dinini, saray geleneklerini, güzel konuşmasını öğrenirlerdi. İstidatlarına göre musiki, edebiyat, yabancı dil, raks, hattatlık, nakış öğrenenler de çoktu. Henüz padişah huzuruna çıkamayan eğitimini tamamlamamış cariyelere "acemî kız" denirdi. Padişahın böyle bir kızla ilgilenmesi, geleneklere aykırı sayılırdı. Fakat ilgilenenler çıkmıştır.

Padişah zevceliğine yükselen cariyeye "haseki", XVIII. asır başlayarak "kadınefendi" denirdi. Bir iki hasekinin "haseki-sultan" diye anıldığı vaki ise de, bunlar nadirdir. Kadınefendiler, bir çeşit kıra-

liçe sayılır, fakat asla imparatoriçe sayılmazdı. Tek imparatoriçe, eğer hayattaysa, padişahın annesi olan hanımdı; buna "vâlide-sultan" denirdi. Birkaç kadınefendi olduğu zaman, bunlar başkadınefendi, ikinci kadınefendi... diye anılırlar ve protokolde bu şekilde yer alırlardı.

Saray'da yüzlerce cariye vardı. Bunlar, padişahın, şehzade ve sultanların, vâlide-sultan ve kadınefendilerin hizmetinde bulunurlardı. İstedikleri anda "çırağ edilirler" yani Saray dışında itibarlı bir kimseyle evlendirilirlerdi. Çeyizleri, Saray'dan verilirdi. Saray'dan kız almak bir imtiyaz sayılırdı; çünkü bu kızlar hem güzel, hem de çok iyi terbiye edilmiş kimselerdi.

Padişah çocukları doğunca halk şenlik yapar, böyle fırsatları kaçırmayarak bol bol eğlenirdi. Bazen uzun müddet, hattâ bir defasında tam 36 yıl, 9 ay, 5 gün, Osmanoğulları'ndan hiç bir şehzade ve sultan doğmadı. Bu durum, hanedanın kesileceği endişesiyle ciddî üzüntüler yaratırdı. Halk bazen eğlencede çok ileri gidince padişah şenlikleri durdururdu. I. Abdülhamid'in 21 ağustos 1776'da Şehzade Mehmed adlı oğlu doğduğu zaman padişah, "böyle maskaralık lâzım değildir!" diyerek şenlikleri durdurmuştu. Çünkü böyle şenliklerde padişah hariç, herkesin taklitleri yapılır, aynen sadrâzam ve şeyhülislâm gibi giyinen maskaralar eşeğe ters binerek caddeleri dolaşırlar, hattâ sadrâzamın sarayının kapısına kadar böyle alayla giderlerdi.

Harem'in her türlü işinden sorumlu olan en yüksek cariyeye "başhazînedar" denirdi. Bunda, padişahın bir mührü bulunurdu. Protokolde vezir ve müşirlerle eşit sayılırdı. Padişahı ziyarete gelen

bütün hanımları, sultan olsalar bile başhazînedar karşılar ve huzura çıkarırdı. Maiyetinde 6 hazînedar daha vardı. Son dört hazînedarın derecesi, alay beylerine eşitti.

Sultanlar, yani Türk imparatorluk prensesleri, evleninceye kadar Saray'daki dairelerinde, anneleriyle beraber otururlardı. Bunların daireleri, vâlide-sultan dairesinin küçük bir örneği idi. Her sultanın hizmetinde 40 kadar cariye bulunurdu. Evlenen sultanlar Saray'dan çıkarılır, kendilerine, ölünceye kadar oturmak şartıyle, padişah tarafından bir saray verilirdi. Sultan ölünce saray, çocuklarına geçmez, alınır, yeni evlenen başka bir sultana verilirdi. Yani saraylar şahıs malı değil, millî mal sayılırdı. Sultanlara ve şehzadelere, anneleri bile saygıyle davranır, öz anneleri kendilerine isimleriyle hitab edemez, "Ayşe Sultan, Ahmed Efendi" diye çağırırdı. Çünkü anneler, hanedan dışından, ancak hanedana mensup, sonradan hanedana girmiş, Osmanoğlu kanı taşımayan hanımlardı.

Bir padişah ölünce, dul kalan zevcelerinden, çocuğu olmayanlar, istedikleri takdirde, yeni tahta çıkan padişah tarafından, en yüksek devlet adamlarından biriyle evlendirilirlerdi. Fakat ekserisi böyle bir arzuda bulunmazdı. Çocuk sahibi dul padişah zevcesi, asla evlenemezdi. Çünkü bu suretle şehzade ve sultanların üvey babaları ortaya çıkar ve hanedana karşı saygısız bir durum olmasından korkulurdu.

Kısaca anlattığımız bu sistem, ufak tefek değişiklikler ve modernleşmelerle, 1924'e, Osmanlı hanedanının Türkiye'den ayrılmasına kadar devam etti.

SULTAN CEM'İN ROMA'DAKİ HAYATI

Fâtih Sultan Mehmed 1481 yılında ölünce, büyük oğlu II. Bâyezid tahta geçti. Küçük oğlu Sultan Cem, ağabeyinin saltanatını kabul etmedi. Ancak, birkaç teşebbüsten sonra babasının tahtına oturamayacağını anladı. Rodos'a gitti. Fâtih'in oğluna Rodos Şövalyeleri, bir çeşit esir muamelesi yaptılar. Rodos'tan Fransa'ya götürdüler. Nihayet Papa ile anlaşarak, zavallı Şehzade'yi Fransa'dan İtalya'ya naklettiler.

Sultan Cem, 13 mart 1489 günü Roma'ya vardı. Şehrin dışında, Papa'nın oğlu Francesco Cybo, kardinaller ve büyük bir kalabalık tarafından karşılandı. Halk kitleleri, Fâtih'in oğlunu görmek için yollara yığılmışlardı. Büyük hükümdarlara yapılan törenle Cem, Vatikan Sarayı'na girdi. Hükümdarlara mahsus dairelerden birine yerleştirildi. Bu andan başlayarak Roma, Avrupa siyasetinin hareket noktası durumuna geldi. Macaristan Kıralı ile Memlûk Sultanı, Cem'in kendilerine verilmesi için Papa'ya baskı yapmaya başladılar. Cem'in 6,5 yıl süren Fransa ikameti bitmişti. Şimdi, Roma'ya gelişinden ölümüne kadar sürecek olan 5 yıl, 11 ay, 14 günlük İtalya ikameti başlıyordu.

Şehzade'yi Roma dışında karşılayanlar içinde, Memlûk Sultanı'nın Papa'ya gönderdiği elçiler de vardı. Memlûk elçileri, atının üzerinde bulunan

Sultan Cem'i görünce, uzaktan toprağı öptüler. Sonra yaklaştılar; Şehzade'nin üzengide duran ayaklarını öptüler. Ertesi gün Cem, Papa tarafından kabul edildi. Papa, kardinaller ve Roma'da bulunan bütün elçiler, Şehzade'yi ayakta karşıladılar. Papa, büyük tâcını ve tören elbisesini giymişti. Protokol görevlileri Cem'e, imparatorların bile Papa'nın ayaklarını öptüklerini söyleyip, hiç olmazsa Papa'nın karşısında eğilmesini rica ettiler. Şehzade, babasından başka kimsenin önünde eğilmemiş olduğunu, bundan böyle de eğilmeyeceğini söyledi. Israr eden protokol görevlisine, aksi durumda ölümü tercih ettiği cevabını verince, Şehzade'nin durumu emrivakı' haline geldi. Papa VIII. Innocent, kendisini başıyle selâmlayan Cem'i kucaklayıp öptü ki, bir Papa'nın, en büyük hükümdara karşı gösterebileceği son iltifat derecesiydi.

Bundan sonra 3 gün ve 3 gece, Şehzade'nin şerefine yapılan şenlik ve ziyafetlerle geçti. Cem, Vatikan Sarayı'nın dairesinde rahat, fakat huzursuzdu. Birçok defalar daha Papa tarafından davet edildi. Papa, Türkiye'ye karşı yapılacak bir Haçlı seferi için, Sultan Cem'i elde etmek istiyordu. Fakat bu konudaki düşüncesini üstü kapalı bir şekilde açınca, Şehzade, karşısına dikildi. "Dîn-i Mübîn-i İslâm" a ihanet edemeyeceğini söyledi. Papa'nın daha sonra bu konuda resmî ve özel bütün görüşmelerinden bir sonuç çıkmadı. Cem, bunca maceradan sonra başına dünya tâcını koysalar istemediğini, tek isteğinin Kahire'ye gidip ailesinin yanında ömrünü tamamlamak olduğunu söylüyordu. Hattâ bir defasında Papa müteessir olup ağladı.

1490 kasımında Roma'ya Sultan Bâyezid'in elçisi Kapıcıbaşı Mustafa Bey geldi; bu şahıs, sonradan "Koca Mustafa Paşa" adıyle vezîr-i âzam olmuştur. Sultan Cem'in 3 yıllık ödeneğini Papa'ya teslim etti. Ayrıca Hazret-i İsa'nın böğrüne saplanan mızrak olduğuna inanılan bir kargıyı, II. Bâyezid adına Papa'ya sundu. Mustafa Bey, Sultan Cem tarafından da karşılandı. Şehzade'nin ayağını öpen Türk elçisi, Sultan Bâyezid'in mektubunu ve hediyelerini verdi.

Sultan Cem, iyi kalbliliğinden, Roma'da gezintiye çıktığı zaman, yollarda gördüğü fakirlere büyük sadakalar dağıtıyordu. Avrupa'nın henüz bütün insanlığa yaygın bir sevgi anlayışı olmadığı, her şey din çerçevesi içinde mütalaa edildiği için, Roma halkı arasında, Şehzade'nin Hırisiyan'lığa meylettiği dedikodusu yayıldı. O kadar ki, Papa bile bu işi kurcaladı. Bir gün Cem'i, açıkça Hıristiyan olmaya davet etti. Şehzade, bu teklifi hakaret saydı; ayağa kalkıp konuşmaya son verdi. İnce psikolog olan Papa, hiddetlendiğini gördüğü Sultan Cem'i teselli edici sözler söyledi.

1492 ağustosunda, Cem, Roma'ya geldikten 3 yıl, 5 ay sonra, Papa VIII. Innocent öldü. Yerine VI. Alessandro Borgia, papa seçildi. Bu papanın zamanında Cem, daha da serbest bir hayata kavuştu. Roma şehri dışında atla gezinmesine bile izin verildi. Papa'nın oğlu Cesare Borgia, kardinaller ve büyük asılzadelerle dost olan Cem, bunların en gözde davetlisi sıfatıyle açıkhava ve salon toplantılarına katıldı. Bir söylentiye göre, Papa'nın kızı Lucrezia Borgia, böyle bir toplantıda, Şahzade'nin kar-

şısında çıplak dans etmiştir. İtalya'da Rönesans'ın serbest havası esiyordu. Güzel sanatlarda büyük ilerlemeler olurken, ahlâk, son haddine kadar düşmüştü. Türk Şehzadesi, kendi millî hayatıyle hiç bir ilgisi olmayan böyle bir atmosfer içinde, yıllar geçirdi.

1494 ekiminde Fransa kıralı VIII. Charles (Şarl), fütuhat maksadiyle İtalya'ya girdi. Birkaç yıldan beri Şehzade'nin oturmasına tahsis edilen San Angelo Şatosu'ndaki Rodos Şövalyeleri, Rodos'a gittiler. Şövalyeler, veda için karşısında diz çöktükleri zaman iyi kalbli Cem, tessür gösterdi. 21 ocakta Papa, yanında Fransa Kıralı olduğu halde, San Angelo Şatosu'nda, Sultan Cem'i resmen ziyaret etti. Büyük tören yapıldı. Papa, VII. Charles'la Cem'i tanıştırdı. Bundan sonra VI. Alessandro Borgia, Fransa Kıralı'nın baskısına dayanamadı; Şehzade'yi, VIII. Charles'a teslim etti. Fransa Kıralı, güneye, Napoli'ye iniyordu. Cem'i yanına aldı. Yolda Fâtih Sultan Mehmed'in küçük oğlu, hastalandı; öleceğini anladı. VIII. Charles'in samimî ilgisine rağmen kurtulamadı. Sebebi yüzyıllardan beri münakaşa edilen bir hastalıktan, 25 şubat 1495 sabahı Napoli'de öldü. 35 yaşını 3 ay, 3 gün geçiyordu. Avrupa'ya ayak bastığı tam 12 yıl, 4 ay, 29 gün olmuştu. Cenazesi, bir müddet sonra Türkiye'ye getirildi ve Bursa'ya, atalarının yanına gömüldü.

EDİRNE'DE BÂYEZİD KÜLLİYESİ

Türkiye tarihinin büyük imarcılarından biri, II. Sultan Bâyezid'dir. İmarcılıkta büyükbabası II. Sultan Murad'ın ve babası Fâtih Sultan Mehmed'in yolunu izlemiş ve onlardan geri kalmamıştır. Bestekâr ve şair olan II. Bâyezid, babası Fâtih'ten sonra Osmanlı hanedanından yetişen en büyük bilgin olarak da tanınır. Askerî hayatı, babası Fâtih ve oğlu Yavuz derecesinde parlak değildir. Fakat çeşitli bakımlardan, büyük Türk hükümdarları arasında sayılmaya lâyıktır. 31 yıl süren saltanatı boyunca, başta İstanbul, Amasya, Edirne olmak üzere, Türkiye'nin hemen bütün şehirlerini yeni bayındırlık eserleriyle donatmıştır. Bu bahsimizde, Edirne'de yaptırdığı Bâyezid Külliyesi'ni örnek olarak inceliyeceğiz.

II. Bâyezid, daha saltanatının 3. yılında, 1484'te Edirne Sultan Bâyezid Külliyesi'ni yaptırmaya başladı. İnşaat, 1488'e kadar 4 yıl sürdü. Eserin projelerini Mimar Hayreddin çizmişti. Külliye'nin en büyük yapısı, Bâyezid Camii idi. 20,5 metre çapında bir kubbeyle örtülmüştü. Bütün Külliye, 100 kadar kubbeden meydana gelmişti ve bu kadar kubbenin bir araya toplanması, daha uzak mesafeden şahane bir manzara arzediyordu. Camiden başka Külliye'de bir hastane, bir imaret, birkaç medrese, çeşme, hamam ve benzeri yapılar bulunuyordu. Bu

büyük hayır eseri, çok zengin gelirler vakfedilerek ölümsüzleştirilmişti. Bizzat II. Bâyezid'in yazdırdığı vakfiye-nâmesine göre, Külliye'de 167 görevli hizmet edecekti. Zelzele ve yangın gibi âfetlere karşı eserin derhal onarılmasına yetecek derecede gelir, vakıf çiftlikler, çarşılar, dükkânlar ve hanlarla sağlanmıştı. Külliye'ye dahil olan medreseler, üniversite derecesinde ve yüksek öğrenim veren kuruluşlardı. Kışın, camiin abdest almaya mahsus musluklarından sıcak su akıtılıyordu. İmarette, günde yüzlerce fakir, muhtaç, yolcu ve medrese öğrencisi bedava yemek yiyorlardı. Her şahsa ne kadar ekmek, et, pilâv, şeker, tuz, baharat, meyve, sebze v.s. verileceği, vakfiye-nâmede inceden inceye kaydedilmişti. Külliyenin kervansarayında yolcular ve ticaret kervanları, bedava yatıp kalkacak, yiyip içecek, hayvanları da aynı şekilde bakılacaktı.

Külliyenin en ilgiye değer müessesesi, Türk medeniyetinin yüzaklarından olan ünlü Dârüşşifâ yani hastaneydi. Bu hastane, aynı zamanda medresenin tıp öğrencileri için tatbikat yeriydi. Hastanenin göz hastalıklarına mahsus kliniği ile akıl ve ruh hastalarına ait bölümü, az zamanda dünya çapında şöhret kazandı. En değerli bilginler ve tabipler bu müessesede görev almışlardı. Edirne'deki Sultan-Bâyezid Dârüşşifâsı, bu şöhretini iki asır boyunca devam ettirmiştir.

Edirne Dârüşşifâsı'nda akıl ve ruh hastalarının tedavi sistemi, ancak zamanımızda bazı Batı ülkelerinde uygulanmaktadır. Çiçeklerin yalnız manzarasıyle değil, kokusuyla da hastalar tedavi ediliyordu. Bu iş için bilhassa sünbül, lâle, reyhân,

karanfil, şebboy, nesrin, yâsemen, müşk-i rûmî, deveboynu, sîm-u zerrîn kullanılıyordu. Hastalar, aynı zamanda, gayet ihtimamlı şekilde musiki ile tedavi görüyorlardı. Bu iş için hastaneye bağlı 10 hânende ve sâzende vardı. Bunların 3'ü hânende, diğer 7'si ise ney, keman, mûsîkaar, santur, çeng, çeng-i santûr ve ud çalan sâzende idi. Tedavi için bilhassa Nevâ, Rast, Dügâh, Segâh, Çârgâh ve Sûznâk makamları kullanılıyordu. Zengûle, Bûselik ve Rast gibi basit makamlarla bunların şedlerinden yapılmış parçaların, bilhassa iyi sonuçlar verdiğini kaynağımız kaydetmektedir. Akıl ve ruh hastalarına, hastalıklarına göre keklik, turaç, sülün, güvercin, üveyik, kaz, ördek ve bülbül eti veriliyordu. Bu etler, mütehassıs hekimlerin tavsiyelerine göre pişiriliyordu. Bu suretle renk, koku ve musiki ile, birçok hasta iyileşmişti. Burada, akıl hastalarının XIX. yüzyıla kadar Avrupa'da hasta değil, Şeytan'la işbirliği yapmış insanlar olarak muamele gördüklerini, hattâ diri diri ateşte yakıldıklarını kaydetmek icab eder.

Haftanın iki gününde, bu hastaneye bağlı eczanede her isteyene bedava ilâç verilirdi. Eczaneden bedava ilâç almak için hiç bir formalite yoktu. Bu ilâçlar o derecede büyük bir miktar tutardı ki, hazırlanmaları için büyük ölçüde ham malzeme kullanılırdı. Sultan Bâyezid, eczanenin bir duvarına bu ilâçları hasta ve muhtaç olmaksızın ticaret veya bedava geçinmek maksadiyle alanların gerçekten fakir ve hasta olmalarını temenni eden bir levha astırmıştı. Padişah bedduası en büyük manevî felâket sayıldığı için, aksine hareket eden görülmezdi.

Evliyâ Çelebî, yapıldıktan bir buçuk asır sonra bu hastaneyi ve külliyeyi bize canlı satırlarla Seyâhat-Nâme'sinin III. cildinde tasvir etmekte ve II. Sultan Bâyezid'in ruhuna rahmet okumaktadır. Bu kadar yerinde bir rahmet, herhalde nadiren temenni olunmuştur.

KANUNİ DEVRİNDE İSTANBUL

Eski Avrupalı seyyahların, geçmiş yüzyıllardaki Türkiye hakkında yazdıkları eserler, çok ilgiye değer bilgiler verir. Türkler'inkinden başka bir medeniyetin mensubu olan Avrupalı, toplumumuzu değişik bir açıdan görmüştür. İçlerinde geniş kültürlü ve derin görüşlü olanlar, geçmiş yüzyıllardaki Türkler hakkında gerçekten önemli şeyler söylemişlerdir. Bunlardan biri de Baron Büsbek'tir. Büsbek, Belçikalı bir asilzadedir. Almanya imparatoru ve İspanya kıralı Charles-Quint (Şarlken)'in hizmetine girmişti. En önemli memuriyeti, Almanya'nın Türkiye büyükelçiliğidir. O devirde Türkiye imparatorluğu, azametinin zirvesine erişmişti. Tahtta, ihtiyar Kanunî Sultan Süleyman bulunuyordu. Yalnız İstanbul'u değil, Anadolu'yu ve Türk imparatorluğunun birçok yerini gezen Büsbek, Anadolu bitkilerini, bu arada ilk defa olarak lâleyi ve leylâkı Avrupa'ya tanıtmış, Ankara'da Latin edebiyatının şaheserlerinden olan ünlü Avgustus Yazıtı'nı bulmuştur. Uzun yıllar Türkler arasında yaşayan bu bilgin diplomat, dünyanın yarısından fazlasını elinde tutan Türkler hakkında ilgi veren düşünceler ileri sürmektedir.

Almanya'nın XVI. asır İstanbul büyükelçisi: "Türkiye'de, diyor; Türk toplumunda, şahsî meziyet ve liyakat dışında hiç bir şeye değer verilmez.

Asalet yoktur. Bunun tek istisnası, Osmanoğulları hanedanıdır. Yalnız bu hanedana mensup olmak insana doğrudan doğruya bir mevki sağlar. Yoksa yükselebilmek için, çalışmaktan ve değerini gösterebilmekten başka yol yoktur".

"Türkler, ilme saygılı ve ince duygulu bir millettir. Yazılı bir kâğıdın ve gül gibi çiçeklerin yapraklarının üzerine basmazlar. Yolda yazılı bir kâğıt görünce, alıp bir kenara koyarlar ki, kimse üzerinden geçmesin".

"İstanbul şehrine gelince, tabiat burasını, cihanın taht şehri olmak için yaratmışa benzer. Daha güzel, daha iyi mevkide bir şehir tasavvur bile edilemez. Padişahlar, yabanî hayvanları getirip şehrin birkaç yerinde hayvanat bahçeleri yaptırmışlar. Türlü türlü vaşaklar, yaban kedileri, panterler, leoparlar, arslanlar gördüm. Arslanlardan biri o kadar iyi terbiye edilmişti ki, ziyaretim sırasında, hayvanın mürebbisi yemek üzere ağzına büyük bir koyun parçası verdi ve sonra bu parçayı geri aldı; arslan, kanın tadını almış olduğu halde, hiç sükûnetini bozmadı. Dans eden ve top oynayan bir küçük fil yavrusu da gördüm, çok hoşuma gitti!"

"İstanbul çarşılarında da vahşî hayvanlar satılır. Maymun, papağan, geyik, karaca, tilki, ayı, vaşak, sansar, samur gibi akla gelebilecek her hayvanı satan dükkânlar vardır. Bilhassa ecnebiler buradan çok alışveriş yapıp, bu hayvanları Avrupa'ya götürürler. Türkler'in kuş pazarları harikulâdedir. Her türlü kuşu bulmak mümkündür".

"Türk sistemini kendi sistemimizle mukayese ettiğim zaman, gelecekte başımıza gelmesi muhtemel

şeyleri düşünüp titriyorum. Türkler'in tarafında, tarih boyunca tasavvur edilebilecek orduların en kudretlisi mevcut. İmparatorluğun bitmek tükenmek bilmek bütün kaynakları bu ordunun emrinde. Zafere aalışkanlık, devamlı seferlerin tecrübeleri, birlik, düzen, disiplin, kanaatkârlık, uyanıklık bu büyük ordunun başlıca vasıflarını teşkil ediyor. Bizim ordularımızsa fakir, müsrif, mağlûbiyetlerden mâneviyatını yitirmiş, disiplinsiz, serkeş, sarhoş, sefih, tamahkârdır. Eğer İran, doğudan Türkiye'yi daimî şekilde tehdit etmese, Avrupa'nın işi çoktan bitmişti. Türkler, İran'la işlerini bitirdikleri zaman, bizim boğazımıza atılacaklardır. Böyle bir atılmaya karşı ne derecelerde hazırlıksız olduğumuzu düşünüp titriyorum".

Bunlar, alelâde bir adamın değil, Avrupa'nın yarısını ve bütün Amerika'yı elinde tutan Almanya ve İspanya'nın büyük bir diplomatının görüşleridir. Çöküş devirlerimizde biz Avrupa'ya nasıl bakıyorsak, yükselme devirlerimizde de Avrupa'nın bize aynı şekilde baktığı anlaşılıyor. Büsbek, görüş ve tahlillerine şöyle devam ediyor:

"İlk dikkat ettiğim özellik, çeşitli sınıflara mensup Türk askerlerinin, kendi karargâhlarından dışarıya çıkmamalarıydı. Bizim karargâhlarda olup bitenleri bilenler, buna inanmakta zorluk çekeceklerdir. On binlerce askerin bulunduğu Amasya ordugâhında, mutlak bir sessizlik hüküm sürüyordu. Kavgadan, münakaşadan, şiddetten, zorlamadan, eser yoktu. Yüksek sesle konuşana bile rastlamadım. Her taraf tertemizdi. En küçük bir süprüntü görülmüyordu. Bu gibi şeyleri Türkler derhal ya-

kıyor veya uzağa götürüp gömüyorlar. Türkler'de her türlü kumar meçhuldü. Bizim ordugâhlarımızdaysa, zar ve kâğıt oynanmayan, içki içilmeyen, kavga çıkmayan çadır yoktur."

Düşman ülkesinde bulundukları zaman Türkler, ramazan ayına tesadüf ettiği takdirde, oruç tutmuyorlardı. Öğle yemeğini padişah bizzat herkesin göreceği açık bir yerde yiyordu ki, bütün ordu kendisini taklit etsin ve kimse taassuba kapılıp oruç tutarak kuvvetten düşmesin. Bu oruçlarını Türkler, düşman ülkesinden çekildikten sonra kaza ediyorlardı."

"En küçük bir disiplinsizlik derhal cezalandırılıyor ve hiç bir suça göz yumulmuyordu. Ordugâhta bir bayram namazının kılındığına şahit oldum. Saflar, hayret edilecek derecede muntazamdı. Uçsuz bucaksız bir kalabalık, göz alabildiğine dalgalanıyordu. Türlü türlü, renk renk, üniformalar, altın, gümüş, lâl, ipek, saten parıltıları içinde devam edip gidiyordu. Bu servet ve ihtişam içinde herkes mütevazı idi. Bu kudret ve zenginlik, onlar için alışılmış, benimsenmiş şeylerdi. Uzakta tımarlı süvarilerin binlerce atı görünüyordu. Gayet güzel, yüksek, bakımlı, hayvanlardı ve son derece bahalı bir şekilde süslenmişler ve donatılmışlardı".

"Türk cemiyetinin manzarası da, Türk ordusunun manzarasından farksızdır. Aynı sessizlik, servet içinde sadelik, kudretinden emin olanlara mahsus tevazu, halk tabakalarına kadar yayılmıştır. Türkler'den alacağımız dersler, sonsuzdur".

ŞEHZADE MEHMED'İN SÜNNET DÜĞÜNÜ

Osmanlı tarihinin en muhteşem düğünlerinden biri, III. Sultan Murad Han'ın büyük oğlu Veliahd - Şehzade Mehmed'in sünnet düğünüdür. Tören, İstanbul'un Fethi'nin 129. yıldönümü olan 29 mayıs günü başladı ve 56 gün sürerek 24 temmuzda bitti. Bu sırada Şehzade Mehmed, 16 yaşını 3 gün geçmesine rağmen henüz sünnet olmamıştı. Operasyonu, 4. Vezir Cerrah Mehmed Paşa yaptı. Bugün de İstanbul'un bir semtine adını veren Cerrah Paşa, bu hizmetinden dolayı padişahtan 10.000 duka yani bugünkü rayiçle aşağı yukarı 5 milyon TL., ayrıca 30 top kumaş, som altından leğen ve ibrikle değerli hıl'atler aldı. İstanbul'da bulunan bütün büyükelçiler, elçiler, siyasî temsilciler, Türkistan Hakanı ile Fas Sultanı'nın olağanüstü elçileri, düğüne katıldı. Düğüne, bütün devlet adamları, memurlar, halk, İstanbul'da bulunan herkes davetliydi. Bu iş için, o zaman "Atmeydanı" denen şimdiki Sultanahmed Meydanı ayrıldı. Daha Sultanahmed Camii olmadığı için, o zamanki meydan, bugünkünden genişti. Sonradan sadrâzam ve dâmâd olan Rumeli beylerbeyisi İbrahim Paşa, "düğüncübaşı" sanıyle tören ve eğlencelerin düzenlenmesi görevini aldı. Sokollu Mehmed Paşa'nın damadı olan Anadolu beylerbeyisi Câfer Paşa, "şerbetçibaşı" yapıldı. Ya-

pılacak yapılarla Kapdân-ı Deryâ Kılıç Ali Paşa uğraşıyordu. Sonradan sadrâzam olan Yeniçeri ağası Ferhad Paşa da şehirde bir düzensizlik olmamasına dikkat ediyordu.

Düğünü, Topkapı Sarayı'ndan, Atmeydanı'nın kenarında bulunan Makbûl İbrahim Paşa Sarayı'na gelerek bizzat III. Sultan Murad açtı. Hemen arkasından, Veliaht-Şehzade Mehmed geliyordu. Altın iplikle işlenmiş ipekli bir elbise giymişti. Kavuğundaki sorguçta iki siyah tüy, sağ kulağında, son derece değerli bir yakut küpe, sağ elinde çok iri bir zümrüt yüzük vardı. Kılıcının kabzasına, en değerli taşlar kakılmıştı. Veliahd'in, babasının elini öpmesi üzerine mehter takımı çalmaya başladı. Artık 56 gün boyunca Atmeydanı'ndan mehter, ince saz, köçekçe takımı gibi musiki topluluklarının sesi kesilmedi.

Gerçek büyüklükleriyle şekerden 9 fil, 17 arslan, 19 pars, 22 at, 21 deve, 4 zürafe, 9 denizkızı, 8 ördek, 11 leylek, 25 şahin, 8 turna yapılmıştı. Bunların hepsi halka dağıtıldı. Sıra, vezirlerin, düğün hediyelerini sunmalarına geldi. Sadrâzam Koca Sinan Paşa, 40.000 duka yani 20 milyon TL. değerinde atlar mücevherli at takımları, 2. Vezir Siyâvuş Paşa, 20.000 duka değerinde at ve kumaş, 3. Vezir Mesih Paşa, 30.000 duka değerinde 4 at ve 150 takım elbise, 4. Vezir Cerrah Mehmed Paşa, 15.000 duka değerinde atlar, köleler, cariyeler, kumaşlar ve gümüş eşya, Kâhyabey yani içişleri bakanı Osman Ağa 10.000 duka değerinde gümüş yemek takımları ile Çerkes ve Gürcü köleler sundular. Yalnız bu hediyelerin toplamı 115.000 duka

yani şimdiki satınalma gücüyle aşağı yukarı 67,5 milyon TL. idi. Diğer devlet adamları, zengin tacirler ve armatörler de hediyeler vermişlerdi.

Düğün devam ettiği müddetçe her gece 1.000 ekmek, 1.000 tepsi pilav, 20 sığır ve bu ölçüde diğer yiyecek ikram edildi. Sığırlar, boynuzları dahil, bütün olarak kızartılıp dağıtılıyordu. Türkler'den sonra, yabancılar da hediyelerini sundular. Almanya, Fransa, Polonya, Venedik, Türkistan ve İran büyükelçilerinin hediyeleri dikkati çekiyordu. Fakat Fas olağanüstü büyükelçisininkiler, hepsini gölgede bıraktı. Fas Sultanı'nın gönderdiği hediyelerin başında altın tellerle işlenmiş 2 halı, incilerle işlenmiş bir mücevher kutusu, 4 ipek seccade, emsalsiz bir pırlanta ile süslü bir sorguç, baştanbaşa mücevher kakılmış at takımları, top top kumaşlar geliyordu. Bu hediyelerden başka, Fas'ın yıllık vergisi 40.000 duka da Hazine'ye teslim edildi. Almanya İmparatoru'nun gönderdiği hediyelerin değeri 40.000 duka, Venedik Doçu'nunkiler 8.000 duka tutuyordu.

Geceleri atılan fişekler, şehri gündüze çeviriyordu. Türk deniz kuvvetlerinin hazırladığı bu fişekler atıldıktan sonra, yüzlerce metre yükseklikte rengârenk dağlar, kaleler, gemiler, filler ve buna benzer şeyler vücude geliyordu ki, XVI. yüzyıl Türk teknik ve sanatının derecesini göstermek bakımından ilgi çekicidir. Sokollu Mehmed Paşa'dan dul kalan padişahın kızkardeşi İsmihan Sultan'ın 900 kölesi, çeşitli danslar yapıyor ve mitoloji konularını işleyen oyunlar oynuyorlardı. 16-17 haziran gecesi atılan çok büyük bir fişek, bütün İstanbullular'ı hayran bıraktı. Gökyüzü, tabiî renkleriyle

ve çeşitli ağaçlariyle tam bir orman manzarasına büründü. 7 temmuzda, Veliaht-Şehzade sünnet edildi. 22 temmuzda III. Sultan Murad, oğluyla beraber Topkapı Sarayı'na döndü. İki gün sonra da düğün bitti. Belki daha devam edecekti. Fakat 2 gün önce doğan bir şehzadenin ölümü üzerine padişah, düğüne son verilmesini emretti.

Veliaht-Şehzade Mehmed, sünnetinden 1 yıl, 5 ay, 11 gün sonra, 17 aralık 1583'te "Saruhan tahtı'nda oturmak üzere sancağa çıktı". Yani Manisa valiliğine atandı. 17 yaşını 6 ay ve 23 gün geçmişti. Daha önceki şehzadelere göre biraz geç sancağa çıkan Veliahd'e 2.000 atlı ve yaya asker, 1.500 kişilik maiyeti, bu arada hocaları, lalaları, yâverleri, mabeyncileri, müşavirleri ve cariyeleri eşlik ediyordu. Kapdân-ı Deryâ Kılıç Ali Paşa'nın baştardasına binen Veliahd'i, Sadrâzam, vezirler, ulemâ ve ileri gelenler, törenle uğurladılar. Padişahın hocası Sâdeddin Efendi, Veliahd'e, nasıl davranması icab edeceği üzerinde öğüt verdi ve dua etti. Şehzade Mehmed, on bir yıl sonra, babasının ölümü üzerine Manisa'dan döndü ve "III. Mehmed" sanıyla Osmanoğulları tahtına oturdu.

XVII. ASIRDA TÜRKİYE'DE CEMİYET HAYATI

XVII. asırda, IV. Sultan Mehmed devrinde, İngiltere büyükelçiliğinin baştercümanı olarak uzun yıllar Türkiye'de yaşayan Ricault (Riko), Osmanlı tarihi üzerinde pek değerli kitaplar yazmış, birçok dillere çevrilen bu kitaplar pek çok defalar basılarak büyük rağbet görmüştür. Bu yazımızda, bu değerli yazarın kendi şahsî görüşlerinden bazılarını naklederek, XVII. asırda Türkiye'de toplum hayatı üzerinde bir fikir vermeye çalışacağız.

Ricault, padişah hakkında şöyle diyor: "Yeryüzünün en büyük bölümüne hükmeden Türk imparatoru, milleti tarafından çok sevilir. Türkler, padişahın mensup olduğu Osmanlı hanedanına âdeta kutsallık izâfe ederler. Hıristiyan milletler, Türkler'in bu davranışlarını örnek almalıdır. Bu kadar büyük bir imparatorluğun dağılmadan korunabilmesinde şüphesiz hükümdarlarına ve hanedanlarına gösterdikleri saygının önemi büyüktür. Türkler'in terbiye sistemleri de, siyasetlerinin dayanaklarından birini teşkil eder. Bu derece azametli imparatorluk kurup yaşatabilmelerinin diğer bir sırrı da, cemiyet düzenlerinin bizdeki gibi asâlete dayanmamasıdır. Türk toplumunda her vatandaş eşittir ve şahsî kabiliyeti derecesinde hükümdarlık hariç, akla gelebilecek her makama yükselebilir. Meziyet, servetten üstün tutulur."

Ricault, Türk cemiyeti hakkındaki müşahedelerine şöyle devam ediyor: "Türkler, kendilerini bütün milletlerden, bilhassa biz Hıristiyanlar'dan çok üstün görürler. İmparatorluklarında bulunan milyonlarca Hıristiyan, tam bir hürriyet ve adalet içinde yaşamalarına rağmen, Türkler'in üstünlük duygusu derhal sezilir. Bununla beraber Türkler, çok terbiyeli bir millettir. Kendi tab'aları olsun, Avrupalı olsun, Hıristiyanlar'a karşı çok nazik muamele ederler. Esasen Türk halkının nezaket kaideleri, dünyanın herhangi bir en medenî şehrinde takip edilen kaideler derecesinde mükemmeldir."

"Türkiye'de bilhassa dil öğretimine büyük önem verilir. Türkçe okuma yazmayı henüz bellemiş çocuğa Arapça, bir müddet sonra da Farsça öğretilmeye başlanır. Bu iki yabancı dili bilmek, devlet görevlerinde olduğu kadar toplum içinde de bir şahsın yükselmesine ve sivrilmesine hizmet eder. Saray hizmetine gireceklerden ayrıca yüksek bir ahlâk ve terbiye kaidelerinin en küçük inceliklerini hiç ihmal etmeden uygulamak beklenir. Devlet memuru olmanın itibarı büyüktür ve küçük bir devlet memuru olmak bile pek kolay değildir. Dünnın hiç bir devletinde memur olmak için, Türkiye'deki derecede itina gösterildiğini sanmıyorum."

"Kuruluşları, gelişmeleri ve düzenleri birbirine benzememekle beraber, Türk imparatorluğu, tarihte ancak Roma imparatorluğu ile mukayese edilebilir. Türk padişahı da, Roma imparatorları gibi kendini cihanın en büyük hükümdarı görür. Bunda hakkı da vardır. Çünkü zamanımızda Avrupa'nın tek imparatoru olan Almanya hükümdarı, padişaha yıllık vergi vermektedir."

"Türk imparatorluğunun Mısır, Macaristan, Rumeli, Anadolu, Cezâyir gibi öyle eyaletleri vardır ki, genişlik, nüfus ve zenginlik bakımından her biri, herhangi bir Avrupa devleti ile mukayese edilebilir. Bu muazzam imparatorluğun beyni, İstanbul'dur. İstanbul'a yeryüzünün her tarafından ticaret eşyası gelir ve dünyanın her tarafına ticaret eşyası ihraç edilir. İstanbul'a yılda ortalama 20.000 esir geldiğini söylemek, bu konuda bir fikir verebilir. İstanbul, terbiyesi, giyimi ve kültürüyle bütün imparatorluğa örnek durumundadır. Türk devletinde yaşayan Rumlar, Ermeniler, Slavlar ve başka kavimler, Türkçe öğrenmeye ve konuşmaya, Türkler gibi giyinmeye, her hususta onlar gibi hareket etmeye heves ederler. Vaktiyle Roma imparatorluğunda da barbarlar böyle yaparlar, Latince öğrenirler, Romalılar'ı taklit ederlerdi."

"Padişahların millî bir müze şeklinde toplayıp biriktirdikleri servet, dünyanın hiç bir servetiyle mukayese kabul etmez. Yeryüzünde en zengin Çin porselenleri koleksiyonlarına Çin imparatoru değil, Türk padişahı sahiptir. Bu koleksiyonda onbinlerce parça bulunmaktadır. Her parçanın ortalama değeri 300-400 altından az değildir. Padişahın serveti, bu örneğe göre kolayca düşünülebilir."

"Padişahın herhangi bir emri, bu uçsuz bucaksız imparatorluğun herhangi bir köşesinde, inanılmayacak bir hızla uygulanır. Yeryüzünde hiç bir hükümdarın bu derece büyük bir nüfuzu yoktur. Türkler'i daha yakından tanımak, biz Avrupalılar için şarttır. En kısa zamanda İngiltere'de Türkçe öğreten bir okul açmamız lâzımdır".

XVII. ASIRDA EDİRNE

XVII. asırda Edirne, dünyanın en büyük şehirlerinden biriydi. IV. Mehmed devrinde, Köprülü-zâde Fâzıl Ahmed Paşa sadrâzamken Fransa büyükelçiliği baştercümanı olarak uzun yıllar Türkiye'de bulunan Antoine Galland, bize bu çağ Edirne'si üzerinde değerli bilgiler vermektedir. **Binbir Gece Masalları**'nı ilk defa Fransızca'ya çevirerek büyük bir ün yapan Galland ("Galan"), ince bir gözlemcidir. IV. Mehmed'in Edirne'de Selimiye Camii'ne bayram namazına gidişini şöyle anlatıyor:

"Alayın baş taraflarında bir yerde Vezir Dâmâd Musâhib Mustafa Paşa gidiyordu. Büyük bir ihtişam içinde olmasına rağmen, bütün Türk devlet adamları gibi tevazu ile karışık bir ağırbaşlılığı vardı. Çevresinde şâtırlar yürüyordu. Vezirlerin yanında bulunan bu muhafızların hepsi uzun boylu ve yakışıklı insanlardı. Üniformalarında yeşil, mor, kırmızı ve sarı renkler vardı. Gümüş ve altın tellerle işlenmiş ipek üniformaları, güneşin altında parıl parıl yanıyordu. On veya on ikisi yanyana yürüyorlardı. Sonra solak denen hassa askerleri ilerliyordu. Bunları "çavuş" denen 9 padişah yaveri takip ediyordu. Bunlar at üzerinde değil, yaya yürüyorlardı. Her biri elleriyle padişahın bir atını yediyordu. 9 at da muhteşem hayvanlardı. İlk üç atın koşumları inciyle işlenmişti. Diğer üç atın üze-

rinde elmaslar yanıp sönüyordu. Son üç atın koşumlarıysa som altın olup üzerlerine mücevherler kakılmıştı. Çavuşları peykler takip ediyordu. Her peykin elinde altın yaldızlı gümüş baltalar vardı. Daha sonra padişah geliyordu. Anlatılamayacak derecede güzel, gümüş renginde bir ata binmişti. Kavuğundaki sorguçta, balıkçıl tüyleri arasında, çok iri bir elmas parlıyordu."

"Padişahın çehresi, bütün Anadolu halkı gibi esmerce, dolgun, gözleri iri ve mânalı idi. Hemen arkasında silâhdârı geliyor ve kabzası baştanbaşa yakutlarla örülmüş kılıcını taşıyordu. Çevresindeki askerlerin giyimi pek göz alıcıydı. İçi samur kaplı elbiselerinin düğmeleri elmastı. Böylece Edirne Sarayı'ndan Selimiye Camii'nin kapısına gelindi. Avlularına, caddelere kadar dolu olan camide bayram namazı kılındı. Dönüşte padişah köprü üzerinden geçerken, bir kadın yaklaştı. Elindeki dilekçeyi padişaha verdi. Hükümdar hemen atını durdurarak dilekçeyi oracıkta okudu. Edirne'deki bizim Fransa büyükelçiliği binası yakınlarında da bir adam padişaha dilekçe vermek istedi. Bir kapıcıbaşı, yani mâbeynci, atından inerek adamın elindeki kâğıdı aldı; açmadan padişaha verdi. Bu sırada Edirne'de yer ve gök, atılan bayram toplarının sesleriyle inliyordu. 1672 yılının 8 nisanı olan bugün, bir cumartesiydi."

"7 mayıs 1672 günü IV. Sultan Mehmed, Polonya seferine çıkmak üzere Edirne'den ayrıldı. Hayatımda bundan daha güzel, daha muhteşem bir alay görmedim. Dünyanın hiç bir yerinde daha parlak, daha düzenli, daha zengin bir geçit resmi ya-

pılamazdı. Ordunun bizzat padişahın komutası altında şehirden çıkışı, güneşin doğmasından başlayarak 5 saat sürdü. Polonya sınırına kadar olan merkezlerdeki Türk birlikleri, yolda bu orduya katılacaklardı. Geçen asker kadar, atları da muhteşemdi. İnsan hangisini seyredeceğini şaşırıyordu. Hayvanların üzerlerinde muhteşem örtüler vardı. Ancak başları ve bacakları görünüyordu. Birçoğu zırhlıydı. Zırhlı olmayanların sağrıları kaplan veya pars postuyla örtülmüştü. Üzerlerindeki sipahiler, kılıç, yay, sırma işlemeli ve içi okla dolu bir okluk taşıyorlardı. Gayet güzel cilâlanmış kalkanları da vardı. Tüfek taşıyan asker, yaya yürüyordu. Atlıların bir kısmı mızraklıydı."

"İlk birlikler geçtikten sonra kalabalık bir mehter takımı yürümeye başladı. Hem yeniçeri adımlarıyle yürüyor, hem de çalıp okuyorlardı. Kösler ve davullar vurduğu zaman yer yerinden oynuyordu. Gösterdikleri ihtişam, mucizeye benzer bir şeydi. Mehter takımından sonra gene sonu gelmez gibi görünen birlikler geçmeye başladı. Türk askerinin demirden ve işlemeli zırhları, yeşil, kırmızı ve sarı satenden sarıkları, ipek kordonlarla süslü kadife cepkenleri, en iyi şekilde imal edilmiş silâhları, seyredenleri hayretle karışık bir hayranlık içinde bırakıyordu. Silâhlarına o derecede özen gösterilmişti ki, her ok, ayrı ayrı cilâlanmış ve süslenmişti. Eski çağda tasvir edilmiş şekliyle savaş tanrısı olan Mars gökten inip bu manzarayı görse, utanç ve korkusundan, hemen geldiği yere dönerdi".

NOINTEL ("Nuantel") MARKİSİ'NİN İSTANBUL BÜYÜKELÇİLİĞİ

Fransa kralı XIV. Louis, bir müddetten beri bozulan Türk - Fransız ilişkilerini düzeltmek için, İstanbul'a yeni bir büyükelçi göndermeye karar vermişti. Bu göreve, 35 yaşında genç bir asılzade olan Nointel Markisi'ni seçti. İstanbul büyükelçiliği, Fransa'nın yabancı ülkelerde bulunan 7 büyükelçiliğinin en önemlisiydi. Hiç bir yabancı başkentte Fransa, İstanbul'da bulundurduğu kadar diplomat bulundurmuyordu. Nointel, 4 savaş gemisi ile 21 ağustos 1670'te Toulon'dan ayrıldı. Nointel'i, "Princesse" adlı tekne taşıyordu. Büyükelçinin maiyeti arasında, sonradan eserleriyle dünya çapında ün yapan iki genç Fransız, Antoine Galland ve Chevalier de Chardin vardı. Nointel, 22 ekimde İstanbul'a geldi. IV. Sultan Mehmed, Edirne'deydi. Fransız gemileri, bütün toplarını kurusıkı ateşleyerek Türk başkentini selâmladı. Nointel, ancak 10 kasımda Beyoğlu'ndaki elçiliğe gitmek üzere karaya çıktı.

Ertesi gün, padişahın başyâveri olan Çavuşbaşı, elçiliğe giderek, Nointel'e IV. Mehmed namına "hoş geldiniz" dedi. Nointel, önce İstanbul'da saltanat nâibi ve sadâret kaymakamı olarak bulunan 3. Vezir Merzifonlu Kara Mustafa Paşa tarafından kabûl edilecekti. XIV. Louis'nin büyükelçisini, 100

yeniçeri, 100 azab ve 100 çavuş, Kara Mustafa Paşa'ya götürdüler. Türk subayları, pırlanta, zümrüt, yakut, firuze ve zebercedlerle işlenmiş tören üniformalarını giymişlerdi. Atlarının koşumları da mücevherliydi. Nointel'e, hepsi asılzade olan 30 Fransız diplomatı, bu arada kendi kardeşi eşlik ediyordu. Arkadan İstanbul'daki Fransız kolonisinin ileri gelenleri, kafileyi takip ediyordu. Bir Fransız mızıkası, güzel havalar çalıyordu. Alayın geçtiği caddeler, meraklılarla dolup taşıyor, Türk hanımları, cumbalara hücum ediyordu. Topkapı Sarayı'nın kapısına gelince XIV. Louis'nin temsilcisi, 200 fişek atılarak karşılandı. Kara Mustafa Paşa, Nointel'i yalnız başına kabûl etti. Büyükelçi, IV. Mehmed'in huzuruna çıkıp kıralının ricalarını arzetmek istediğini söyledi. Ancak Kaymakam Paşa, daha önce Sadrâzam'la görüşmesi gerektiğini bildirdi.

Nointel, 15 ocak 1671'de Sadrâzam Köprülü-zâde Fâzıl Ahmed Paşa tarafından kabûl edildi. Sadrâzam, kıralından aldığı bütün talimatı Reîsülküttâb yani dışişleri bakanı Koca Mustafa Efendi'ye bildirmeden padişahın huzuruna çıkamıyacağını, Fransız diplomatına hatırlattı. Sadrâzam'ın bu isteği, bugünkü diplomatik kurallara da uygundu. Bugün de elçiler, dışişleri bakanına bildirmedikleri bir şeyi devlet başkanına söyleyemezler. Mülâkat, sert geçti ve Köprülü-zâde, Nointel'e, seleflerine yaptığından daha yumuşak bir muamelede bulunmaya lüzum görmedi. Bu arada Fransız diplomatı, Şeyhulislâm Minkarî-zâde Yahyâ Efendi tarafından da kabûl edildi. XIV. Louis, Şeyhulislâm'a ayrıca bir mektup göndermişti.

Nointel, nihayet IV. Mehmed'in huzuruna çıktı. Ancak huzur'da, Türk protokolünün icab ettirdiği kadar eğilmediği için, "kapıcıbaşı" denen mâbeyinciler, başını tutup o derecede şiddetle eğdiler ki, Nointel yere kapaklandı ve zorlukla doğruldu. Bu fiyaskodan sonra, asabiyet içinde, 15 dakika süren nutkunu okudu. Dîvân-ı Hümâyûn Baştercemanı, Fransızca nutkun bir iki dakikalık özetini yapıp Sadrâzam'a bildirdi. Köprülü-zâde ise, bu özeti sadece iki cümleyle kısaltıp padişaha arzetti.

Elçisinin hiç de iyi karşılanmamasına rağmen XIV. Louis, Paris sokaklarında tellâllar bağırttı. Fransızlar'ın "Büyük Türk" dedikleri padişahla kıralın barıştığı, hattâ ittifak ettiği halka duyuruldu. Bu ikinci iddia, tamamiyle asılsızdı. Bununla beraber Nointel, Türk-Fransız ilişkilerini düzeltmek için ciddî çaba gösterdi. Rubens'in öğrencileri olan iki elçilik ressamına padişahla sadrâzamın portrelerini yaptırıp sefarethaneye astırdı. IV. Mehmed'i Edirne gezilerinde takip etti. Onunla beraber yıllarca Edirne'de oturdu. Çeşitli Türk ülkelerini gezdi. 17 ay, Osmanlı imparatorluğunu dolaştı.

Bu yıllarda İstanbul'daki diplomatik faaliyeti, Fransız Akademisi'nden büyük tarihçi Albert Vandal, şöyle tasvir etmektedir: "En medeni milletlerden en barbarlarına kadar dünyada her devlet, askerî gücünden korktukları Türkiye'nin karşısında eğiliyor ve Türkler'le hoş geçinmeye çalışıyordu. İstanbul, her milletin diplomatlarıyle dolup boşalan bir merkezdi. Osmanoğulları'nın tahtı önünde secdeye kapanmak için büyükelçiler, birbirleriyle yarışıyorlardı. Bir tarafta, hükümdarının, "halîfe" sı-

fatını da taşıyan padişaha yüksek saygılarını sunan Buhârâ elçisi, diğer tarafta tantanada birbirlerinden geri kalmamak için her şeyi göze alan Almanya İmparatoru'nun ve Polonya Kıralı'nın elçileri görülüyordu. Polonya Büyükelçisinin maiyeti o derece kalabalıktı ki, İstanbul'a bir Leh ordusu geldiği sanılabilirdi. İstanbul'daki büyükelçiliklerin bando mızıkaları, özel savaş gemileri ve her şeyleri vardı. Törenlerde önlerinde Hazret-i Meryem'in tasvirini götürüyor, Türkler, hiç bir taassup eseri göstermeksizin bu alayları seyrediyorlardı. Büyükelçiler, sadrâzamın eteğini öpmek ve padişahın huzurunda yere kapanmak için acele ediyor, birbirlerini yiyorlardı".

XVII. ASIRDA PARİS'TE BİR TÜRK ELÇİSİ

Çağının en kudretli Hıristiyan hükümdarı olan XIV. Louis, mutaassıp bir Katolik'ti. Fransa'nın menfaatlerini çiğnemek bahasına, Girit savaşında Türkiye'ye karşı Venedikliler'i destekliyordu. Bu yüzden an'anevî Türk - Fransız dostluğu bozulmuş, İstanbul'daki Fransız büyükelçisi, sadrâzam tarafından tokatlanmıştı. Türkler, Akdeniz ve çevresindekl denizlerin üçte ikisine hâkimdiler. XIV. Louis'nin tutumu üzerine, Fransız ticaretini engelleyen tedbirler aldılar. Bunun üzerine Fransa Kıralı telâşa düştü. İstanbul'daki büyükelçisi La Haye (Lahey), Paris'e bir Türk elçisi yollandığı takdirde bütün anlaşmazlıkların halledileceğini ileri sürdü. Nihayet Dîvân-ı Hümâyûn, yani Osmanlı hükûmeti, büyükelçinin bu teklifini kabûl etti. Fakat Fransa'nın istediği gibi yüksek rütbeli bir devlet adamını değil, Süleyman Ağa adındaki bir müteferrikayı göndermeye karar verdi. Müteferrika Süleyman Ağa, padişahın alelâde emir subaylarından biriydi. Süleyman Ağa'ya 12 kişilik bir maiyet ve bir miktar tahsisat verildi. Fransa, Türk elçisinin bütün masraflarını üzerine almayı kabûl etti. Buna rağmen Fransızlar, Paris'te padişahın bir elçisini görecekleri için gururlanıyorlardı.

Süleyman Ağa, 4 ağustos 1669'da Toulon limanında Fransa'ya ayak bastı. Bir Türk elçisinin, cihanın en büyük devletinin temsilcisinin gelişi, bu konuyu orijinal Fransız arşiv belgelerinden inceliyen Fransız Akademisi üyesi büyük tarihçi Albert Vandal'a göre "Fransız milletinin gururunu okşamıştı". Halbuki Dîvân-ı Hümâyûn bilakis siyasî tutumunu beğenmediği XIV. Louis'nin gururunu kırmak için, Süleyman Ağa adında adı sanı işitilmemiş, bugünkü anlayışımıza göre rütbesi ancak yüzbaşı olan bir padişah emir subayını yollamıştı. Avrupa'ya geçici olarak yollanan elçiler çavuşlar yani padişah yâverleri arasından seçilmek âdetken, bu defa alt rütbede biri gönderiliyordu.

Süleyman Ağa'nın Fransa'daki faaliyetlerini, Vandal'in eserinden özetliyerek naklediyoruz. Vandal'a göre Türk elçisi, hiç bir yabancı diplomata nasîb olmıyan bir ilgiyle karşılandı. Şerefine balolar verildi. Kendisine hediyeler sunmak için Fransız asılzadeleri, birbirleriyle yarış ettiler. Marsilya kapısında kendisini Kıral nâmına karşılıyan görevliye Süleyman Ağa, atından inmiyerek hitab etti. Protokole aykırı bu davranışa rağmen Fransızlar, Türk elçisine karşı ilgilerini eksiltmediler. Bilakis, elçiye yapılan törenlerde Türk âdetleri taklîd edilmeye çalışılarak, Ağa'nın gözüne girmek istendi. Türkiye'de yüzbaşı rütbesini taşıyan ve padişahın yüzlerce emir subayından biri olan Türk elçisi, kıralla görüşmeden önce, Fransa başbakanını ziyaret etmeyi reddetti. Ancak XIV. Louis tarafından kabûl edildikten sonra, en kudretli Hıristiyan devletinin başbakanı ile görüştü. Albert Vandal, Süleyman

Ağa'nın başbakanla karşılıklı oturup konuşmalarını ve XIV. Louis tarafından kabûlünü gösteren o çağa ait iki Fransız gravürünü de yayınlamıştır. Molière, Bourgeois Gentilhomme adlı komedisinin ünlü sahnesini, bu kabûlü gördükten sonra yazmış ve Fransızlar'ın Türk elçisine bu derecede rağbet etmeleriyle eğlenmiştir.

Süleyman Ağa, 5 eylül 1669'da Versailles Sarayı'nda XIV. Louis tarafından kabûl edildi. Molière'in anılan piyesi de, aynı sarayda 14 ekim 1670'te ilk defa olarak kıralın huzurunda oynandı. XVII. asrın en büyük Batı bestekârı sayılan Lully, Türk âdetlerinden ilham alarak besteler yaptı. "Turquerie" denen Türk modası, hızla Paris sosyetesine yayıldı. Türk âdet ve kıyafetleri, renkleri ve desenleri, davranış ve nezaket kuralları taklit ediliyordu. Sonradan Fransa, Süleyman Ağa'nın Türk sarayında "dördüncü derecede bir subay" olduğunu öğrendi ve gösterilen itibara pişman oldu. Vandal, böyle yazıyor. Fakat biz buna ihtimal vermiyoruz. Türk elçisinin Fransa'ya ayak basmasından önce Fransız hükûmetinin elçi hakkında bilgi edinememiş olması imkânsızdır. İstanbul'daki Fransız büyükelçiliği, yüzlerce kişinin çalıştığı, Fransa'nın yabancı ülkelerdeki en geniş kadrolu diplomatik misyonuydu.

Süleyman Ağa, birkaç ay Paris'te kaldı. Sadâret kaymakamı 3. Vezir Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'nın verdiği talimata uyarak, Fransız gururunu kıracak hiç bir fırsatı kaçırmadı. Kendisi padişahı temsil ettiği için, yabancı hükümdarlara yapılan törenin aynen şahsına da yapılmasını isteyecek ka-

dar işi ileri götürdü. Fransa hükûmeti, Süleyman Ağa'nın Türkiye'deki gerçek rütbesini halka ilân etmeye cesaret edemedi ve Türk elçinin bostancıbaşı olduğu yalanı, hükûmet tebliğinde yer aldı. Bu suretle Fransız muhayyilesinde Süleyman Ağa, yüzbaşılıktan orgeneralliğe yükseltilmiş oluyordu. Çünkü bostancıbaşının rütbesi beylerbeyi yani orgeneraldi.

Süleyman Ağa'nın Paris'e yaydığı modaların çoğu, az zamanda unutuldu. Fakat onun Fransızlar'a tanıttığı bir şey vardır ki, bugün hâlâ Fransa'da yaşamaktadır. Bu, kahvedir. Fransızlar, kahve içmeyi ilk defa olarak Süleyman Ağa'dan gördüler ve bu yeni içkiyi çok sevdiler. Kahve, Fransızlar'ın hayatının ayrılamaz bir parçası olarak, İngiltere'de çay neyse, aynı rağbeti gördü. İstanbul'a girdikten 80 yıl sonra Paris'e giren ve oradan Fransa'ya yayılan kahve, Fransızlar'ın gündelik hayatına Türkler'in hediye ettiği nesne oldu. Birkaç yıl sonra başka bir Türk elçisi de aynı şeyi Viyana'da yaptı. Almanlar, kahveyi, Süleyman Ağa'dan birkaç yıl sonra Viyana'ya giden Türk elçisi Mehmed Ağa'dan öğrendiler.

S O N